

Jevgenij Paščenko

OD KIJEVA DO POLJICA

Putovima prastarih migracija

Hrvatsko-ukrajinsko društvo

Udruga hrvatskih ukrajinista
Knjižnica *Ucrainiana croatica*
Knjiga 5

Autor: prof. dr. sc. Jevgenij Paščenko

Recenzenti:

dr. sc. Marija Buzov

dr. sc. Goran Pavel Šantek

Nakladnik: Hrvatsko-ukrajinsko društvo

Za nakladnika: Božidar Markuš

Autor: prof. dr. sc. Jevgenij Paščenko

Urednik: mr. sc. Miroslav Kirinčić

Redaktor-lektor: mr.sc. Miroslav Kirinčić

Dizajn i grafička priprema: Aleksandar Paščenko

Tisak: Birotisak, Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 752197

Fotografija na prvoj stranici omotnice: Povijest vremennih lit, najstariji ljetopis

Fotografija na zadnjoj stranici omotnice: Poljički statut

Fotografija na unutarnjoj naslovnici: glavno božanstvo Baltskog panteona – gromovnik Perkunas

Sadržaj

Uvodna bilješka	7
Odjeci mitoloških predodžbi	9
Dalmatinska Poljica i Poljani Kijeva	19
Rus'ka pravda i Poljički statut	31
Problem geneze glagoljice	49
Poredbeni prostori. Od Istre prema Zagorju, Slavoniji i drugdje	61
Onomastička iznenađenja	67
Jezik ukrajinski i hrvatski	73
Etnološke poredbe	79
Kijevska kuna i hrvatska grivna	97
Umjesto zaključka	99
Literatura	101
Резюме	103
Resume	105

Uvodna bilješka

Knjiga „Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine”, objavljena 1999, imala je za cilj sagledati problem podrijetla Hrvata iz ukrajinske perspective.¹ Knjiga je upućivala na nužnost daljnjih istraživanja mnogih pitanja uz komparativni te interdisciplinarni pristup. I ova knjiga, koja predstavlja nešto doradene i proširene sadržaje spomenute monografije, adresirana je znanstvenicima, studentima i široj javnosti i također upućuje na nužnost daljnjih istraživanja. Pri tome je posebno važan adresat - studentski auditorij u širokom spektru disciplina – filologije, etnologije, povijesti, arheologije, kulturologije i drugih.

U ovome radu ćemo nastojati uputiti na još ne rasvijetljeni problem i predočiti već dostignute spoznaje, te obilježiti neka pitanja koja zahtijevaju dalja proučavanja. To je moguće s obzirom na postupnu dinamiku razvoja hrvatske ukrajinistike, odnosno kroatistike u Ukrajini. Međutim, krug pozvanih je mnogo širi te se odnosi ne samo na one što se bave slavistikom, već i drugih struka.

Studenti kojima je interes rekonstruirati povijesna zbivanja mogu pronaći na tom prostoru mnogo toga još neistraženog. Problematika prastare hrvatsko-ukrajinske povezanosti sadrži u sebi i neizbježan aspekt noviteta. Nova istraživanja olakšavaju već stvoreni putokazi koji usmjeravaju prema narednim spoznajama.

Zadatak je ove knjige da upozna s dostignutim te da obilježi putove za daljnjim traganjima. S obzirom na važnost interdisciplinarnoga pristupa u knjizi se nastoji pokazati preplitanje građe i kompleksnost metoda njenog interpretiranja. Na taj način, primjerice, informacija i interpretacija građe s ukrajinskog aspekta može biti od koristi za studente koji proučavaju neposredno hrvatsku kulturu. Pri tome je potreban timski rad u sklopu međunarodnih projekata kojima bi se istraživali izvori i procesi nastanka povijesno-kulturnih pojava aktualnih za suvremenu znanost.

Autor

1 Paščenko E. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine. Zagreb: Meditor, 1999.

Odjeci mitoloških predodžbi

Ukrajinski prostor, odnosno raznovrsna svjedočenja ukrajinskih izvora mogu predstavljati jedno od značajnih polazišta za komparativno sagledavanje nekih pojava u hrvatskoj kulturi u ranom razdoblju slavenskih migracija i reflektiranju tih procesa u kulturi. Značaj Ukrajine u migracijskim procesima uvjetovan je osobitostima okoliša – plodne zemlje na kojoj se završava azijska Velika Stepa. Bio je to *Put Sunca*, svojevrsni putokaz kojim su se kretale jahačke formacije iz azijskih prema europskim predjelima. Plodna ukrajinska ravnica privlačila je vegetacijskim obiljem kao uvjetom za uvećavanje bogatstva stočarskih plemena. Međutim, na tom plodnom području živjelo je stanovništvo zemljoradničke tradicije. To se područje također razvijalo u migracijskim procesima o čemu svjedoči i poznata Trypiljska kultura, jedna od najvećih arheoloških kultura iz doba neolita u kojoj je zemljoradnja bila primarna u odnosu na stočarstvo. Osobitosti keramike, kao jedne od glavnih potvrda te kulture, upućuje na njeno moguće migracijsko podrijetlo, odnosno povezanost s balkanskim područjima. Prema pretpostavkama istraživača, Trypiljci su u pogledu etničkoga sustava mogli biti prethodnicima Trakijaca, dakle bili su balkanskoga podrijetla. Nestala sredinom trećega tisućljeća prije Krista, kako se pretpostavlja pod nadiranjem novih migranta – prethodnika Iliraca, ta se kultura nije potpuno izgubila. Pretpostavlja se da se ona potvrdila u kulturi keramike u doba rane bronce.

Prenošenje i svojevrsno prožimanje tradicija u složenim migracijskim kretanjima važan je proces u praćenju kulturnog razvoja, te je jedan od izvora za rekonstruiranje kulture starih razdoblja. Jedna od glavnih izvorišnih temelja arheološka je kultura, posebice ona keramička. Osobitosti ukrajinskog prirodnog okoliša, osim što su s različitih strana privlačile mnogobrojne migrante svojim plodnom zemljom, oblikovale su te kulture. Arheološku kulturu tog prostora karakterizira najčešće keramika. Kamen kao mogući prenositelj informacije uglavnom je malo zastupljen u ukrajinskom okolišu i upravo su zato rijetki rudimenti s tog prostora kamenim svjedočanstvima.

Poznati monument *Kamjana Mogyla*, smješten u stepskim predjelima na jugu Ukrajine, rijedak je fenomen usred ravničarske crnice. Već svojim nazivom taj monument upućuje na funkciju materijala u prenošenju informacije koju je čovjek projektirao upravo na kamen. Vjerojatno zbog rijetkosti pojave taj je kameni monolit neprekidno privlačio ljude te se pretvorilo u istaknutu refleksiju duhovnoga života prastaroga stanovništva. Zidno slikarstvo odražava svjedočenja koja se odnose na umjetnost, svjetonazor, život plemena od paleolita i mezolita pa sve do epohe

bronze. Kamjana Mogyla na kojoj su predloženi životinje od mamuta do konja imala je funkciju kulturnog središta u kojem je arhaički čovjek održavao lovačke i jahačke magijske rituale.

Kamjana Mogyla, južna Ukrajina

Značajan izvor za rekonstruiranje prastarih kultura s ukrajinskih terena predstavlja onomastika, posebice hidronimija koja je manje nego toponimija bila podložna ljudskim intervencijama. Sagledavajući onomastiku u kontekstu povezanosti između sadašnjih ukrajinskih i hrvatskih prostora, valja skrenuti pozornost na moguće smjerove kretanja etničkih skupina povezujući ih s tragovima imena koji sadrži u korijenu forme kao *hr-*, *hor-* i slične. To bi mogle biti varijacije nekog pojma koji se izražava u imenu Hrvat. Uzimajući u obzir spomenuti značaj u migracijskim procesima sjevernog Prichernomorja i Podnjeprovlja, gdje je dolazilo do kontakata jahača s lokalnim stanovništvom zemljoradnika, stočara predslavenskog, odnosno ranoslavenskog razdoblja, moguće je govoriti o različitim refleksijama prožimanja tih kultura. Jedno od njih bilo je i povezivanje slavenskog etnosa s jahačima iranskogovornog područja koji su upadali u ravnice nastanjene predslavenskim življem.

Slavenska su plemena u postupnom uzdizanju preuzimala niz tradicija od iranskogovorne kulture, između ostalog i militantnost kao značajnu formu jahačke egzistencije etnosa. Svjetonazor ratnika odražavao se i u štovanju božanstava kao pokrovitelja snage koja se identificirala s kozmogonijskim pojavama. Nebo na koje se usmjeravala svijest bilo je u ljudskoj mašti napučeno likovima pokrovitelja uobličениh konkretnim astralnim tijelom. Glavno se božanstvo povezivalo sa solarnom mitologijom, dakle Suncem kao najizraženijem nebeskim tijelom. Osim

različitih drugih funkcija Sunce se u solarnim mitovima povezivalo s ratničkim formacijama u kojih se ono doživljavalo kao simbol ratnika. Sunce je u prastarim tradicijama predočavano različitim atributima zemaljskoga podrijetla kao nužan odraz identifikacije sa središnjim nebeskim božanstvom. Jedan od verbalnih izražaja bilo je ime sunca koje se moglo čuti u korijenu *hor-* u različitim fonetskim varijacijama.

U valovima migracija s istočnoazijskih prostora na ukrajinske ravnice i dalje preneseni su mitološke predodžbe kulta Sunca kod etničkih grupacija koji su se ujedinjavale pod imenom solarnoga božanstva. Fragment takvog kulta bilo je i božanstvo *Hors*, *Hrs* za koje se smatra da pripada iranskogovornom području. Istoj skupini pripada ime *Rus'* koje također pripada militantnoj tradiciji grupacije s božanstvom koje je predstavljalo središnje astralno tijelo - Sunce. Oba imena, dakle *Hrs* i *Rus'* imaju srodno podrijetlo kao božanstvo društvene elite, odnosno vodeće vojne formacije, te imaju isti izvor – solarni kult, odnosno ime Sunca u različitim varijacijama.

Dakle, prema svome podrijetlu, nazivi *Hrvat* i *Rus'* mogli bi odražavati proces slavensko-iranskih prožimanja u kojima su te nazive usvojila slavenska plemena. Potonja su se u različitim razdobljima kretala na prostorima starih migracija – od ravnica uz Don i Dnjepar, sjevernog Prichernomorja, Podnjeprovlja – sve do panonskih ravnica i jadranske vertikale na jugozapadu. Na obalama tih prostora naslućivali su se odjeci kulta božanstva različitih plemenskih grupacija koje su opstajale u tradicionalnom susjedstvu, povezivanju ili savezništvu. Njihova totemska simbolika izražavala se u imenima, a idoli su mogli opstajati jedan do drugoga. U tome kontekstu može se shvatiti i hijerarhičnost idola u mnogobožaćkom panteonu na jednoj od sakraliziranih gora Kijeva. Tamo je, kako o tome svjedoči ljetopis, uz idol *Peruna* - glavnog božanstva ratničke družine *Rusića* postojalo božanstvo *Hors*.

Knez Oleg priseže pred idolom Peruna, minijatura iz rukopisa s početka 13. st.

Kijevski knez Volodymyr postavlja drveni idol Peruna, minijatura iz ljetopisa s početka 13. st.

Oni su simbolizirali kult božanstava srodnih savezničkih grupacija u kojima je vojna elita, koja se klanjala svojim idolima, bila u savezništvu, odnosno podređenosti. Upravo na takvu uključenost u Kijevsku državnost ili podređenost Bijelih Hrvata upućuje i Nestorov ljetopis koji nekoliko puta, uz različite događaje spominje Hrvate kao jedno od plemena u plemenskom ujedinjenju Rus'ke zemlje sa središtem u Kijevu. Spominjani idol Hrs, odnosno Hors koji je, kako se smatra, iranskog podrijetla, etimološki je srodan imenu Rus'. Nositelji tih imena, koja su nastala u istočnim predjelima obitavanja iranskoogovornih plemena, predstavljali su određenu socijalnu grupaciju, vojnu elitu koja se klanjala totemu Sunca kao njihovu pokrovitelju s time da se naziv na različitim prostorima izražavao u imenima Rus' – Rusiči i Hrs- Hrvati.

Gora Horevyc'a, Kijev

Panteon mnogobožacke vjere na prostorima Kijevske državnosti, sve dok kijevski knez Volodymyr nije 988. i službeno uveo kršćanstvo izražavao se i u mitologiziranju okoliša. Srodne pojave naslućuju se i u hrvatskoj onomastici koju smo pokušali sagledati uspoređujući je s ukrajinskom mitološkom kulturom. Jedno od primjera može biti tumačenje toponima Dubrovnik u kojem kao da odjekuje slavenska mitološka tradicija. Naime, u tom toponimu moguće je iščitati kult svetoga Gaja, odnosno sakralizirane Dubrave kao svojevrsnoga hrama u kojem se na svetoj gori, u svetoj šumi, šumarku štovao kult gromovnika Peruna. Njegov je oltar dub kao sveto stablo koje privlači munju i kod kojega se kao žrtvu prinosiso bik ili vol kao sakralizirani totem, odnosno zoomorfno utjelovljenje božanstva.

Iskopine Perunova oltara na Starokijevskoj gori

Dubrovnik ne samo toponimijom, koja u široj okolici sadrži rudimente mitološkog sadržaja, već i svojom strukturom i nizom artefakata upućuje na mjesto koje je bilo središtem kulta. Dvojno ime tog mjesta, slavensko i ne slavensko, na svoj način odražava proces komunikacije između različitih etnosa – od konfrontiranja do postupnog stapanja. U tom svjetlu Dubrovnik je i svojevrsni model, amblem etničkih procesa u kojima se isprepliću slavenski i neslavenski elementi. Taj grad svjedoči i o bogatstvu duhovne kulture Slavena u njihovom pretkršćanskom razdoblju. Postupna kristijanizacija koja se izražavala i u nastanku, nerijetko usmjerenom od crkve, kršćanskih hramova na mjestima svetišta nepokrštenog, odnosno već pokrštenoga stanovništva ima i svoj civilizacijski značaj. Slaveni su nerijetko gradili svoja svetišta na mjestima već postojećih svetišta drugih, neslavenskih etnosa. Na taj način utvrđivala se dominacija Slavena na zemljama koje su ranije pripadale drugima. Podizanje svetišta i gradnja kulturnih središta imalo je ideološki značaj. Ratoborni doseljenici obilježavali su mjesta, planine, šume, rijeke i druga prirodna dobra imenima svojih božanstava. Bio je to izraz dominacije u odnosu na domicilno stanovništvo,

ponajprije u gardovima u kojima su već postojale kršćanske zajednice. Istodobno su se i dalje očuvali ostaci mnogobožачke predodžbe. Slaveni su kao osvajači svoja vjerovanja, kao izraz snage, suprotstavljali zatečenoj vjeri, težili su nametanju svojih vjerovanja.

Takva zatečena vjera bila je kršćanska koja je već imala svoja središta, posebice na jadranskoj vertikali. Međutim, u odnosu na pridošle ratnike, koji su izazivali strah na granicama Bizantskoga carstva, kršćanska crkva bila je prilično slaba u pogledu pružanja fizičkog otpora. Osvajači se nisu mogli odmah prikloniti tuđinskoj vjeri kao što ni potonja nije mogla odmah utjecati na svjetonazor osvajača koji se temeljio na kultu snage. Svoja svetišta osvajači su najčešće stvarali ili na mjestima ranije uspostavljenih svetišta mnogobožачkog vjerovanja, kojima je obilovao tadašnji prostor Hrvatske ili su, pak, sakralizirali prirodna dobra čime su izražavali svoju oporbu kršćanstvu ustoličenom ponajviše u gradovima. Međutim, kako se može pretpostaviti, glavni adresat nadmetanja mogao je imati ponajprije karakteristiku etničkog obilježavanja. Kultom vlastitog vjerovanja slavenski osvajači oponirali su mnogobožачkim rudimentima autohtonog stanovništva, poput romaniziranih stanovnika priobalnih gradova koje su pridošli Slaveni doživljavali kao središta tuđinskoga etnosa.

Osim Dubrovnika, jedan od takvih primjera je i Split. Grad-palača nije nastajao u ozračju kršćanskih već izričito antikršćanskih uvjerenja. Budući da je građena kao promišljena i planirana urbana struktura, Dioklecijanova palača je u svojoj kompoziciji neminovno morala sadržavati mnogobožачke predodžbe koje su imale zaštitnu funkciju, koja se odnosila ne samo na obrambene građevine već i na ideju o božanskoj potpori u zaštiti od vanjskog neprijatelja. Pri tome je morala biti izražena ideja uključenosti u nebeski blagoslov. Kozmogonijska mitologija izražavala se kroz kult sunca¹ kao značajno božanstvu vladara kakvim je bio naručitelj i vlasnik palače, koji se kao poganin suprotstavio kršćanstvu koje, pak, nije imalo ni državnoga aparata niti vojske kao okosnice države. Kršćanstvo, dakako, nije bilo državnom religijom. U takvim okolnostima Dioklecijanova palača je predstavljala značajno središte mnogobožачke vjere tuđe Slavenima, koji su pripadali tipološki srodnim ali etnički različitim vjerskim svjetonazorima.

U počecima slavenskog nadiranja, u prvoj etapi konfrontiranja Slavena s domicilnim stanovništvom, prirodnim dobrima u okolišu pridavana su slavenska imena sa sakralnim sadržajem. Tako su nastajali toponimi u kojih je razvidno izražen vegetacijski kod sa svjetovnim značenjem. Ponajviše su pri tome rabljene

1 Ovom prigodom želimo uputiti na one sunčeve staze kojima je prolazio Mladen Pejaković u svojoj vrsnoj studiji. Vidi: Pejaković M. Dioklecijanova palača sunca. (Izdavač Litteris).

šume svetoga duba, dubrave kao hramovi. Istu su funkciju imale planine na kojima se ritualno slavio Gromovnik Perun. Potonji je bio okosnicom mnogobožaca koji su potvrđivali svoju snagu mačem demonstrirajući nebesko pokroviteljstvo. Zato je gora iznad Raguze postala ne samo svetištem zbog svoga geografskog položaja već i da bi demonstrirala snagu osvajača. Tako su planine postajale svetištima s izričitim militantnim izražajem. To su svetišta Peruna, božanstva osvajača. Vatre što su paljene na planinama u obredima klanjanja Gromovniku nosile su poruku domicilnom življu da pridošlim ratnicima pomaže nebesko božanstvo, grozan Perun. Njegovim imenom kao i imenima drugih božanstava obilježen je veliki prostor, posebice onaj priobalnog reljefa. Ta mitološka linija koja se proteže uz toponime na uzmorskim planinama predstavljala je svojevrsnu frontu konfrontiranja *mi-oni*. Bila je to i slavenska ideološka i duhovna paralela neslavenskom priobalju.

Podstrana kod Splita: planine Perun, Perunić, Perunsko

Kršćanstvo je imalo pomirbenu ulogu: ono je postupno pronicalo u svijest, dakle, ne mačem kako se uspostavljala mnogobožачka vjera, već kroz svjetonazor i duh. Kršćanstvo se širilo u neslavenskom i slavenskom stanovništvu stapajući ga vjerom koja je vodila uzajamnom zbližavanju različitih etnosa. Time je crkva dobila svoje mjesto i značaj u procesima etnogeneze, prožimanju etničkih formacija na hrvatskom prostoru. Slavenški doseljenici urastali su i kroz vjeru u zajedničko društvo što je vodilo genetskom obogaćivanju koje se ostvarivalo ne konfrontacijski, već i jedinstvom vjere. Potiskivanje mnogobožачke vjere bilo je logičnim procesom, odnosno na mjestima starih svetišta nastajali su kršćanski hramovi koji su preuzimali određene funkcije prethodnih vjerovanja. Nije ni slučajno da su na Perunovim vrhovima nastajale crkve s imenima svetog Jurja i svetog Mihovila koji imaju funkciju pobjednika nad zlom – zmijom u kozmogonijskim mitovima ili zmajem u kršćanskoj ikonografiji. Na taj način kršćanske crkve, smještene na različitim lokacijama sakraliziranog prostora, na planinama s pretkršćanskim imenima i na mjestima čija toponimija sadrži u sebi odjeke mitoloških predodžbi, nastupaju i

kao simbolički izraz postupnog, logičnog razvoja ljudske duhovnosti i civilizacije – od bezdana pretkršćanskog razdoblja do novoga doba koje je otpočelo *rođenjem Kristovim*.

Hrvatski kršćanski reljef nastao je na liniji nekadašnjeg konfrontiranja mi-oni: konfrontiranja nepokrštenih Slavena s autohtonim, predslavenskim stanovništvom koje je imalo svetišta s rudimentima poganstva. Crkve podignute na mjestima pretkršćanskih svetišta nastupale su i u funkciji obilježavanja lokacija stare vjere i u funkciji uobličavanja evolucije ljudske duhovnosti od mnogobožacke vjere prema kršćanstvu.

Proučavanje i rekonstruiranje tragova starohrvatskih svetišta pretkršćanskoga razdoblja nadopunjuje riznicu duhovne kulture i predstavlja značajan sloj u temeljima povijesti. Njegov presjek sadrži evidentnu kršćansku razinu, koja je posebice značajna, i time u određenim segmentima upućuje na tragove pretkršćanske slavenske duhovnosti. Potonja predstavlja drugi značajan sloj, još nedovoljno proučen, čak manje od onoga predantičkog, starogrčkog, starorimskog, koji se također naslanjaju na predantičku kulturu autohtonog stanovništva.

Karakteristična je osobina funkcioniranja tih kulturnih slojeva, osim izričite samostalnosti etnički obilježenog statusa, bilo njihovo uzajamno prožimanje u procesu interetničkih komunikacija. To je preplitanje ponekad toliko složeno da se često ne mogu izdvojiti određene komponente i identificirati njihovo podrijetlo. Takve komunikacije predstavljaju zakonitost ili normu etnogeneze pri čemu je razvidno neminovno miješanje stanovništva. Tražiti neku *genetski čistu* viziju određenog etnosa očigledno je nemoguće jer se genetska informacija izgrađivala kroz neprekidno ukrštavanje. Kao svojevrsno uobličavanje takvih dodira i miješanja nastajali su različiti elementi kulture – struktura gradova, onomastika, vjerska središta, pučka tradicija koji su, uz pripadnost određenom etnosu i uz konfrontiranja bili podložni različitim utjecajima, preuzimanjima i intervencijama. Sve je to obogaćivalo i genetsku i duhovnu sliku čovjeka na hrvatskome tlu.

Međutim, i nadalje ostaje zadatak prikazivanja, konkretiziranja i svestranog rekonstruiranja tih kultura u potrazi za mitološkim slojem u hrvatskom kulturnom temelju, posebice onaj slavenski. Hrvatsko tlo posebno je bogato različitim artefaktima arhaičkih rudimenata i pogodno je tlo za takvu rekonstrukciju. Zbog različitih okolnosti, od kojih su neki metodološkog karaktera, upravo slavenski mitološki segment dugo je vremena bio izvan znanstvene pozornosti hrvatskih istraživača mada je europska filologija tijekom svog razvoja neprekidno bila povezana s tom problematikom. Već je početkom 19. stoljeća mitološka škola, pokrenuta težnjama romantizma, stvorila svojevrsan temelj za daljnja istraživanja mitologije čime je obilježen znanstveni proces tijekom 19. stoljeća i prijelaza u naredno. U tom

kontekstu je rad Natka Nodila (1834-1912) s njegovim proučavanjem *Stare vjere*¹ predstavljao svojevrsan hrvatski izraz općeg procesa razvitka znanosti o mitologiji. U njenom daljem razvoju na hrvatskome tlu bilo je nemalo prepreka uglavnom ideološke prirode – od općega zaziranja od slavenske mitologije i usredotočenja pozornosti na neke druge civilizacijske sadržaje do deklariranja neslavenske pripadnosti, odnosno modernističkih interpretacija kulture i slično. Međutim, arhaisko doba privlačilo je istraživače i sakupljače koji su davali svoj značajan doprinos čak i ako nisu pripadali akademskoj zajednici. Izrazit je primjer Ante Škobalj čija istraživanja simboliziraju ne samo društvenu hrabrost jedne duhovne osobe u „nesigurnim“ vremenima već odaju i priznanje autoru i znanstvenoj aktualnost njegovog rada.²

Proučavanje slavenskog mitološkog sloja u hrvatskom povijesno-kulturnom presjeku dobilo je snažan impuls i teorijski temelj na kojem su nastale konkretne studije zahvaljujući istraživanjima akademika Radoslava Katičića.³ Oko toga znanstvenog autoriteta formirala se grupa istraživača koji svojim dinamičnim radom iznose hrvatskoj znanosti nove spoznaje.⁴ Interdisciplinarnost proučavanja, kao norma u pristupu predmetu analize, pruža mogućnost uključivanja u istraživački proces predstavnika različitih struka što svojim rezultatima obogaćuje viziju slavenske arhaike na hrvatskome tlu.

Jedan je od aspekata takvih istraživanja i onaj komparativni koji stvara široki slavenski i neslavenski kontekst. Ukrajinski prostor pruža značajnu građu za poredbe u različitim domenama, što je uvjetovano i spomenutim migracijskim procesima. Ukrajina predstavlja jedan od mogućih smjerova kojima su se kretala plemena s hrvatskim imenom. Etnogeneza hrvatskog naroda u svojim osnovnim naznakama ne razlikuje se od etnogeneze drugih naroda. To je trajan proces koji u svojem razvoju podrazumijeva dva značajna pojma. Jedan je, uvjetno govoreći, konstantan a drugi promjenjiv. Pod onim konstantnim podrazumijeva se *prostor* na kojem opstoji etnos. Pri tome valja imati na umu da se prostor mijenja u svojoj konfiguraciji kroz raznolike difuzije zbog povijesnih intervencija. Prostor je temelj na kojem opstoji etnos u neprekidnoj dinamici s drugim činiteljem, onim migracijskim, koji, pak, donosi novu genetsku, kulturnu, duhovnu i materijalnu karakteristiku kroz prožimanje kojim se razvija i obogaćuje genetska informacija konkretnog puka.

1 Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata. Split, 1981.

2 Škobalj A. Obredne gomile. Trogir, 1999.

3 Katičić R. Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb/Mošćenička Draga, 2008. Isti. Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb/Mošćenička Draga, 2010.

4 Belaj V. Hod kroz godinu. Zagreb, 1998; drugo izdanje, 2007.

Hrvatska populacija izrazito demonstrira takvu raznovrsnost etnosa sjedinjenog pod općim imenom Hrvata. Taj se etnos nadovezuje i na ukrajinski povijesni temelj ali, kako se čini, svojim podrijetlom pripada dubokoj arhaici uronjenoj u prastare kozmogonijske predodžbe. Istraživanjem nastanka tog imena i njegovim mogućim refleksijama u ukrajinskom povijesno-kulturnom okolišu utvrđuje se samo jedan između drugih aspekt komparativnih proučavanja.

Rezimirajući, ponovimo da mitološka kultura pretkršćanskoga doba predstavlja značajan sloj u hrvatskom povijesnom temelju. Njegovo proučavanje vodi k poredbama s drugim slavenskim (i neslavenskim) tipološki srodnim sadržajima koji predstavljaju jednu od paralela hrvatskoj građi. Ukrajinski fond samo je jedan u takvim komparacijama ali je značajan jer sadrži u sebi određenu informaciju o neposrednim kontaktima koji sežu u duboku prošlost.

Da je povezanost hrvatskog i ukrajinskog prostora imala svojevrstan kontinuitet potvrđuju različiti primjeri već od ranog srednjega vijeka. U nastavku će se nastojati ocrtati određene konture mogućih komunikacija koje se odnose na različite izričaje materijalne i duhovne kulture i koje zahtijevaju daljnja komparativna proučavanja.

Povijest vremennih lit

Dalmatinska Poljica i Poljani Kijeva

Premda je iz naziva poglavlja razvidna podudarnost u imenima – geografskom u Hrvata i ljetopisnom u nazivu jednog od plemena s njihovim središtem – Kijevom taj naziv ne pretendira na tvrdnju o direktnoj povezanosti tih imena kao i na tumačenje njihove etimologije. Poljani su se, kao jedno od starih plemena koje već u ljetopisu iz 11. stoljeća spominje Nestorov ljetopis (ukr. Povist' vremennyh lit), tradicionalno povezivali s poljem. Međutim postoje i druge verzije tumačenja prema kojima ime plemena predstavlja slaveniziranu neslavensku osnovicu. Prema ljetopisu rod Poljana je lociran uz Kijev što su ga utemeljili braća poznata kao Kyj, Šček i Horiv te počeo je knezovati u *poljima*, dok su Derevljani stolovali na svom području, Sloveni – u Novgorodu i tako dalje.

U tim nazivima, kako se smatra, predstavljena je strukturna podjela istočnoslavenskih plemena u postavarskom razdoblju, dakle u 7. i 8. stoljeću. Središnjim događajem bilo je ujedinjenje Poljana, koji su bili zapravo Rusiči, a njihov teritorij bio je uokolo grada Kijeva (ukr. Kyjiva) koji je, kako se tvrdi u legendi, nastao prema imenu starijega brata Kyja. Ljetopisna tradicija naziva brata Kyja poljanskim knezom, što upućuje na Poljansku kneževinu.¹ Ta je kneževina opstajala kroz različite odnose, najčešće one suparničke, s drugim središtima - ponajprije s Novgorodom na sjeveru. Poljanska kneževina u početku se prostirala uz rijeku Ros' te je, kako se smatra (B. Rybakov) predstavljala početnu jezgru zemlje kasnije poznate kao Rus'. Kijev je postao stolni grad ujedinjenih istočnoslavenskih plemena pod kijevskim knezom, poznatih kao Rus'ka zemlja. Prema svjedočenjima arapskih autora Rus' je imala tri središta – Kujabu, Slaviju i Arsaniju. Ta su središta predstavljala politička ujedinjenja različitih plemena. Za ovaj je rad posebice zanimljiv naziv Arsanije ili Artanije. S prvim dvama nazivima povezivali su se Kijev i Novgorod, dok je treći centar ostao nerazjašnjen. Taj se centar smještao u Priazovlje, područje do Kavkaza ili sve do Urala. Taj pravac predstavlja jedan od migracijskih smjerova iranskogovornih jahača koji su u ukrajinskim zemljama dolazili u dodir s predslavenskim i ranoslavenskim skupinama. Odjeci tih kontakata razvidni su u iranizmima - u ukrajinskoj onomastici, materijalnoj kulturi, ratnoj tradiciji i drugim izričajima. Postupno, Kujaba i Slavija postaju glavnim gradovima istočnoslavenskoga prostora u sklopu kojih će se razvijati dva istočnoslavenska naroda – budući ukrajinski odnosno rus'ki i kasnije – moskovski koji će preuzeti ime Rus', Rossija. Međutim, treći obilježen nazivom Arsanija kao da se gasi, možda uzmiče prema zapadu pred jačim plemenskim ujedinjenjem s kojim je opstojao na prostoru iransko-slavenskih kontakata.

1 Brajčevs'kyj, M. Koly i jak vynyk Kyjiv : Vybrani tvory, Kyjiv: KM Akademija, 2002, str. 158-160

Поляномъ же живущемъ особѣ, яко же реко-
хомъ, суще опъ рода Словѣньска, и нарекоша-
ся Поляне; а Древляне же опъ Словѣнъ же, и
нарекошася Древляне; *Радимичи* бо и *Вятичи*
опъ Ляховъ. Бяша бо два брата въ Лясѣхъ,
Радимъ, а другіи Вяшко, и прошедша сѣдоспа,
Радимъ на Сою, призвашася Радимичи, а Вяш-
ко сѣде съ родомъ своимъ по Оцѣ, опъ него
же прозвашася Вятичи. И живяху въ мирѣ По-
ляне, и Деревляне, Сѣверъ, и Радимичъ, и Вя-
тичи и Хорваше.

Подемъ же жившемъ особѣ и володѣющемъ ро-
ды своими, иже и до сее брашѣ бяху По-
ляне, и живяху каждо съ своимъ родомъ и на
своихъ мѣспѣхъ, владѣюще каждо родомъ сво-
имъ. Быша брашѣ, единому имя Кии, а дру-
гому Щекъ, а препѣму Хоривъ, сеспра ихъ
Лыбедь. Сѣдяще Кии на горѣ, гдѣже нынѣ оу-
возъ Боричевъ, а Щекъ сѣдѣше на горѣ, гдѣ
нынѣ зовешся Щековица, а Хоривъ на препѣи

горѣ, ошѣ негоже прозвася Хоревица. И створиша градъ во имя брата своего старѣишаго и нарекоша имя ему Киевъ; баше около града лѣсъ и боръ великъ, и бяху ловяща звѣрь; бяху мужи мудри и смыслени, нарицахуся Поляне, ошѣ нихже естъ Поляне в Киевѣ и до сего дне. Ини же не свѣдуще рекоша, яко Кии естъ перевозникъ былъ; у Кіева бо баше перевозъ шогда съ оной спороны Днѣпра: шѣмъ глаголаху: на перевозъ на Киевъ. Аще бо бы перевозникъ Кии, шо не бы ходилъ Царюгороду; но се Кии княжаше въ родѣ своемъ. Приходившю ему ко Царю, якоже сказыють, яко велику чесшъ приалъ ошѣ Царя, при копоромъ приходивъ Цари. Идушю же ему опашъ, приде къ Дунаеви възлюби мѣсто, и сруби градокъ малъ, хотяше сѣсти с родомъ своимъ, и не даше ему шу близъ живущии; еже и до нынѣ наричють Дунай городище Кіевецъ. Кіеви же пришедшю въ свой градъ Киевъ, шу живопись свои сконча; а братъ его Шекъ, и Хоривъ, и сеспра ихъ Лыбедъ шу скончашася.

Suživot na prostorima slavensko-iranskih dodira bio je neizbježan. Arapski putopisac Al'-Masudi u svojim spisima nastalim dvadesetih, tridesetih i 50. godinama desetoga stoljeća, između ostalog razlikuje Slavene i Ruse. Prema njemu, *Rusi objedinjuju različite narode koji se dijele na pojedina plemena (...). Između većih i poznatih rijeka koje se ulijevaju u more Pontus ima jedna koja se zove Tanais i pritječe sa sjevera. Obale su njene naseljene mnogobrojnim slavenskim te inim narodima, uključenim u sjeverne zemlje.*¹ Govoreći o raseljavanju plemena pisac spominje i *pleme imenom Harvatin* za koje se vjeruje da se radi o Hrvatima.² Oni su mogli predstavljati polietničku, mnogoplemensku skupinu i biti u nekom obliku savezništva s drugim konglomeracijama kakvim su bili Poljani. Predstavljali su jednu od skupina slavensko-iranskog konglomerata imenovanog Anti, koji su se, prema različitim izvorima sve do bizantinskih, razlikovali od Slavena na sjeveru, a nastavali su područje od Kavkaza, uz sjeverno Pricrnomorje do Dnjestra. Odnosi tih skupina temeljili su se ne na nekom obliku vrhovništva, već na svojevrsnom obliku demokracije, kako je svjedočio suvremenik Anta sirijski pisac Prokopij (6. stoljeće), što je predstavljalo izraz vojne demokracije koja će se snažno odraziti na militantnoj tradiciji s ukrajinskih prostora. Anti su, prema opažanju M. Gruševs'kog, obitavali tamo gdje će se kasnije pojaviti ukrajinska plemena Rusina kao antskih potomaka.³

Poljani su bili najmoćnija plemenska formacija na prostoru Rus'. No, s Kijevom kao centrom te državnosti povezuju se tragovi i druge velike polietničke skupine – one u kojoj se naslućuje pojam što se odnosi na grupu *hr-*, *hor-*. S tim pojmom je, kako se pretpostavlja, povezano je i božanstvo Hors, Hrs, koje je u panteonu kneza Volodymyra, sve do službenog uvođenja kršćanstva 988, bilo na Svetoj gori kijevskoj tik do božanstva Peruna. S tom skupinom povezuje se ime Hrvata koji su tim imenom, odnosno pojmom koji se sakriva u tom imenu, razvidni u nizu onomastičkih primjera upravo u Kijevu. Ime toga mjesta, kako se pretpostavlja imalo je sakralni sadržaj, bilo je kultnim mjestom na kojem su se, osim Rusiča klanjali također oni koji su pripadali političkom ujedinjenju plemena imenovanih nazivom totema koji stoji iza pojma Hr-, Hrs- dakle Hrvata. Njihove migracije iz iranskogovornih predjela potvrđivane su analogijama s iranskim osnovama.⁴ S

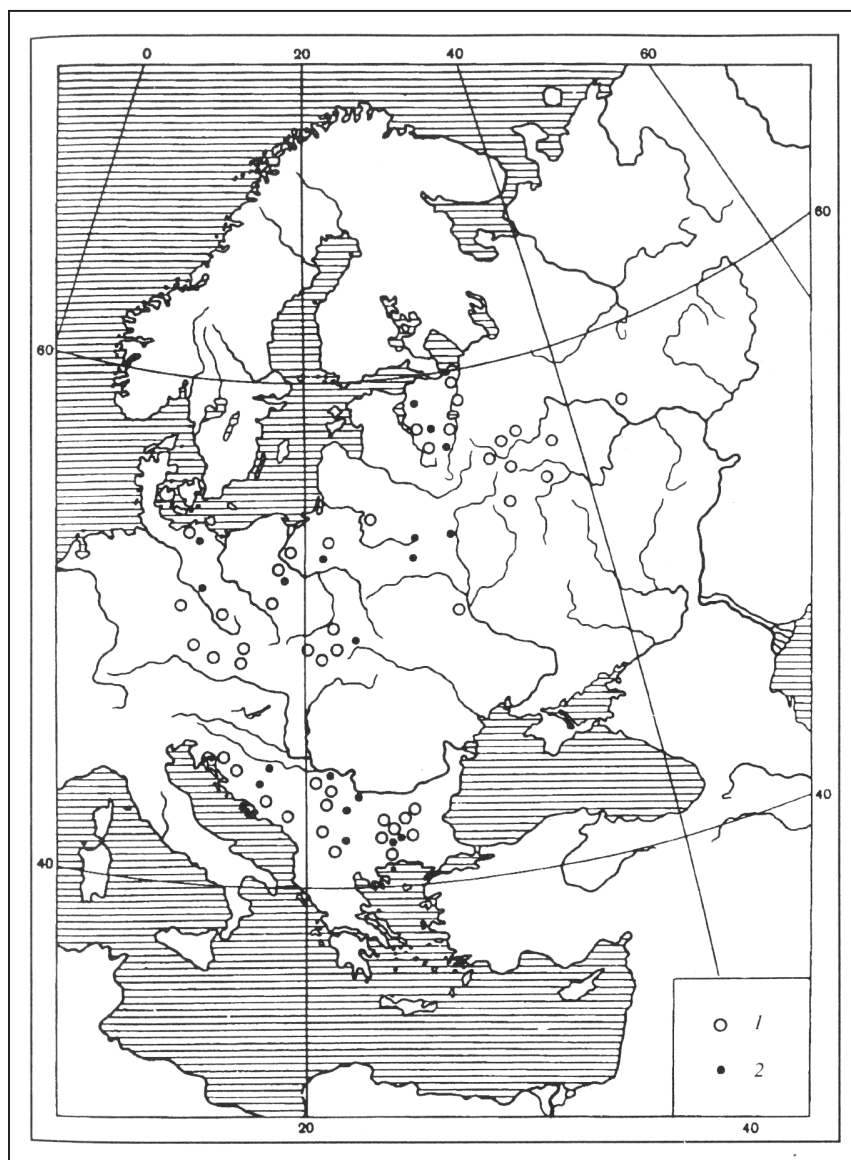
1 Nacionaljni procesy v Ukrajinі. Dokumenty i materialy. Častyna 1. Kyjiv: Vyšča škola, 1997, str. 18.

2 Garkavi A. Ja. Skazaniya musulmanskih pisatelej o slav'anah i russkih. S-Peterburg, 1870; Kalinina T. M. Svedeniya rannih učenyh arabskogo halifata. Moskva: Nauka, 1988.

3 Gruševs'kyj M. S. Istorija Ukrajiny-Rusy. Tom 1, str. 177.

4 Ivanov V. V., Toporov V. V. O drevnih slav'anskih etnonimah (Osnovnye problemy i perspektivy). Slav'anskije drevnosti. Etnogenez. Materialnaja kul'tura Drevnej Rusi. Kijev: Naukova dumka, 1980, str. 32-33.

iranskom leksikom u kojoj se navodi ta osnova podudaraju se i primjeri neposredno iz Kijeva – ime kijevske gore Horevica i ime mitološkog „brata“ Horiva, kao jednog od osnivača Kijeva – Kyja. Niz drugih primjera ukazuje da je taj etnonimski iranizam dosezao duboko na zapad, dakle, daleko od područja na kojem su mogli biti evidentirani neposredni slavensko-iranski kontakti. On je disperziran na širokom prostoru – od rus'ko-kijevskog (ukrajinskog) Kijeva sve do zemalja južnih i zapadnih Slavena i duboko na Balkan - sve do Grčke.¹

Nazivi: 1- Kijev, Kijeva, Kijevo i slični; 2 – kijevec, kiejviči, kijowice i drugi – prema O. Trubačevu.

1 Isto, str. 33-34

Prema odjecima tog imena na širokom prostoru slavenskih raseljavanja moguće je pretpostaviti da ime Hrvat aktivno sudjelovalo u etničkim komunikacijama, odnosno da je taj pojam uključen u proces ujedinjavanja polietnički skupina u daljnjoj slavenskoj etnogenezi. Na to bi moglo upućivati i širenje toponima Kijev kao naziva za kultno mjesto, svojevrstu svetinju koja se zajedno s drugim duhovnim vrijednostima prenosila širom slavenskih migracija. Ruski istraživač O. Trubačev navodi čak više od pedesetak naziva koji sadrže u sebi osnovicu *kijev-*. Od njih je samo pridonjeparski Kijev bio i ostao najveći, a od njega su se širili nazivi sve do ruskoga sjevera u Novgorodske zemlje, Gornje Povolžje i drugdje.¹ Područje širenja tog naziva (a i ne samo njegovog ako se imaju na umu toponimske paralele) obuhvaća suvremeni prostor različitih slavenskih naroda uključujući i hrvatski.

Osim toponimijskih podudarnosti ima i drugih koji upućuju na postojanje neposrednih veza. Povijest Poljičke kneževine, Republike osnovane u sklopu Hrvatske države između 11. i 13. stoljeća sve do njezinog potpadanja pod mletačku vlast, značajna je za istraživanje sadržaja kojim se bavi ova knjiga. Sudbina, ustroj i neke tradicije koje su nastale i razvijale se na prostoru tog teritorijalnog trokuta, čini se da su podudarne s nizom pojava na istočnim prostorima određenih hrvatskih migracija u kojima su bili i Poljani koji su formirali Kijevsku kneževinu, kasnije moćnu državu.

S tatarskim rušenjem Kijeva 1240. godine, starokijevska se država ipak održala u svojim udaljenim regionalnim područjima. Jedna od takvih je Galyc'ka Rus' koja je pokrivala prostor nekadašnjih Bijelih Hrvata. Ukrajinski Karpati kroz različite forme i nadalje su održavali različite veze s prostorom današnjih Hrvata. Sudbina Galy'cke Rus' u određenoj mjeri srodna je sličnim hrvatskim formacijama. Kad se većina hrvatskih zemalja našla pod turskom i mletačkom vlašću (kao što su se kasnije ukrajinske zemlje našle pod mađarskom, odnosno poljsko-litvanskom vlašću), Poljica je, slično kao i Galicija (ukr. Halyčyna), i nadalje nastupala kao predstavница nekadašnje državnosti. Mada su različite u pogledu područja koje su obuhvaćale, njihove su povijesne sudbine u obrani nacionalnih vrijednosti u mnogočemu podudarne. Poljica, kao i Galyc'ka Rus' na istoku, bila je izložena pritisku Ugarske, a od Mletaka Poljica je trpila ono što i Galicija od sve moćnije Poljske. Ti su pritisci urodili težnjom za očuvanjem starih nacionalnih vrijednosti kao izraza nacionalnoga identiteta razvijenog u stalnom konfrontiranju «mi-oni». Živeći u neprestanoj obrani, transformirajući svoje kultne tradicije, odričući se glagoljice i ćirilice, Poljičani su ipak i nadalje težili očuvanju svoje autentičnosti, što je bilo tipično i za druge državničke formacije, primjerice za Dubrovnik ponajprije.

1 Trubačev O. N. Etnogeneza i kultura drevnijih slav'an. Lingvističeskije issledovanija. Moskva: Nauka, 2003, str. 147-149.

Zahvaljujući takvim naporima, poljička je kultura očuvala određene fragmente koji upućuju na njezinu specifičnost u odnosu na druge susjedne forme.

Svojom društveno-gospodarskom strukturom Poljica se baš ne uklapa u dinarski okoliš, u kojem su izrasla kao izrazita osebnost. Njezinu su samostalnost uvjetovala autohtonost razvoja u odnosu na obližnja urbana i dinarska naselja.¹ Poljičani su bili u prvom redu zemljoradnici, a bavili su se i stočarstvom kao sporednom granom gospodarstva, dok je u dinarskom stanovništvu bilo obrnuto. Međutim, i jedni i drugi imali su slične osnovne karakteristike društveno-političkog života: patrijarhalnost, pridržavanje surovih moralnih pravila, očuvanje obitelji i slično.²

Arhaika i pomno čuvanje društvenih odnosa izgrađenih na prastarim tradicijama izrazita je osobina poljičke tradicije. Mada je bila pod neprestanim vanjskim pritiskom, što je dovelo do definitivnog gubitka neovisnosti, Poljička republika, stvorena u teško pristupačnom području, nastojala je očuvati svoje stare tradicije - jezik, običaje, elemente patrijarhalne etike, što je posebna vrijednost za istraživanje.

Ukrajinska je znanost već u prošlom stoljeću naglašavala značaj poljičkih izvora za rekonstruiranje nekih «tamnih mjesta» staroukrajinskih spomenika, posebice onih pravne prirode, shvaćajući Poljice kao čuvara značajnih vrijednosti «poučnu za našu okamenitost».³ Ta očuvanost srednjovjekovnih tradicija tumači se kao prototip starohrvatske kulture, izraz hrvatskoga kulturnoga tipa koji pruža određenu mogućnost za rekonstruiranje geneze te kulture, uspostavu njezine tipologije u odnosu na druge slavenske tradicije. Prema opažanju Jože Horvata, u Poljicama kao da su se zaustavila stoljeća starine - duhovne, društvene, gospodarske. M. Pera je smatrao da je uslijed takve izoliranosti od ostalog slavenskoga svijeta poljičko društvo očuvalo ne samo osebnost staroga hrvatskog društva, već i općenito i slavenskih starina.⁴

U poljičkim je kulturnim slojevima razvidan onaj manje zamijećen ali nazočan sloj genetski povezan s duhovnim kultom pridošlih Slavena, ali i njihovih prethodnika. Naime, poljički teritorijalni «trokut» ima izrazitu trojnu podijeljenost predstavljenu odgovarajućim razinama - Donja Poljica, Srednja i Gornja. Na tim razinama, u prvome redu u Gornjim Poljicama a i drugdje, postoje toponimi koji se mogu karakterizirati kao refleksi mitologiziranja zemljopisa. U nastajanju pojedinih lokacija kao da odjekuje binarna opozicija gore-dolje, koja odražava tipičan trojni sloj stare kulture: 1) obredna mjesta predslavenskoga doba, 2) slavenski mitološki

1 Gušić M. Tumač izložene građe. Etnografski muzej, Zagreb, 1955, str. 151.

2 Poljički zbornik, II. Zagreb, 1971, str. 238.

3 Leontović F. Drevnje horvato-dalmatinskoje zakonodateljstvo. Odessa, 1868.

4 Horvat J. Kultura Hrvata, II, str. 13; Pera, M. Poljički statut. Split, 1988, str. 17.

spomenici, 3) starohrvatske crkvice kao rezultat kristijanizacije. Pojedini sakralni objekti na gornjoj razini Poljica potvrđuju značajne duhovne kulture pretkršćanskoga doba. To su toponimi s tragovima Perunova imena i njegova transformiranja u odgovarajuće svece iz kršćanske tradicije.

Odjeci slavenske mitologije u poljičkoj su regiji istraživači uočavali i ranije. U tim su opažanjima naglašavani mogući rudimenti kulta starovjerskog vrhovnog božanstva u nazivlju planinskih vrhova kao što su Perun, Perunić, Perunsko.¹ Prema P. Skoku naziv planine Perun očito je u vezi s imenom glavnoga slavenskoga božanstva Peruna. Među argumentima je i taj da se naziv s tragovima Perunova imena odnosi upravo na planinski vrh, a ne na neki drugi lokalitet.² Također, A. Škobalj kao poznavatelj i istraživač regije, govoreći o primorskoj kosini kod Poljica, opaža osobine toponimije te regije, između ostaloga i tri vrhunca nad rijekom Žrnovnicom. Njihova osnova je *perun*. Ime veće klisure Perunsko i manje Perunić ovaj istraživač dovodi u neposrednu vezu s bogom Perunom koji je bio «utjelovljenje klisura», slično kultu uzvišica³. Na tragove pretkršćanske kulture u Poljicama ukazivao je i Natko Nodilo, govoreći o selu Dubrava smještenom u podnožju planine Perun. Također se ukazivalo i na neke paralele u arhaičkim tradicijama Poljica i otoka Brača, koji su imali svojevrsnu komunikaciju⁴.

U hrvatskoj se znanosti postavljalo pitanje daljnjeg proučavanja te regije. Rezultati bi takvih istraživanja, prema A. Škobalju, mogli pružiti sigurne i znatne podatke o najranijoj kulturi Hrvata, o njihovom dolasku u nove krajeve, odnosu prema starosjediocima i drugim etničkim skupinama, njihovoj staroj religiji, upravo magiji, njihovom pokršćavanju i uopće odnosu kršćanstva prema prethodnim vjeverama.⁵

Kristijanizacija mitološke kulture također se može promatrati na tom prostoru, slično kao i na primjeru Dubrovnika. Prisutnost na prostoru Poljičke Republike niza starih sakralnih objekata sadrži u sebi elemente koji govore o nekadašnjem starom kultu, bez obzira na njegov nestanak. Analiza gomila i gradina od kamena, razmještenih na uzvišicama i drugim predjelima, urodila je pretpostavkom da se radi o nekoj prijelaznoj etapi ranokršćanskog razdoblja kad se na mjestu starovjerskih obrednih lokacija pojavljuju one koje će postati starokršćanske crkvice. Izvori iz ranog srednjovjekovlja kazuju da su u Poljičkom primorju istodobno živjeli i kršćani

1 Skok P. Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Zagreb, 1950, str. 174-175.

2 Skok P. Dolazak Slavena na Mediteran. Split, 1934, str. 142.

3 Škobalj, A. Dva niza starohrvatske crkvice u Poljičkom primorju. Poljički zbornik, sv. 2. Zagreb, str. 131, bilj. 3.

4 Jutronić A. Poljičani na Braču. Poljički zbornik. Sv. 2. Zagreb, 1971, str. 213.

5 Škobalj A. Obredne gomile.. Sveti križ na Čiovu, 1970, str. 121.

i pogani, odnosno privrženici stare vjere, bez obzira na već postojeće kršćanske crkve, što je u bilo prilično raširenom pojavom. Taj paralelizam uočio je i Toma Arhidakon, koji je u svojoj povijesti prikazivao Poljičane i Hrvate uopće kao pogane odane magijskim običajima.¹ Nicanje najstarijih župnih crkava u poljičkom primorju nije slučajno povezano s planinskim vrhovima. Te starohrvatske crkvice najčešće su nastajale na mjestima prijašnjih gomila i gradina, koje su ponekad također imale oznake ritualnih građevina pretkršćanskog razdoblja. Naime, na planini u čijem je imenu osnova Perun-, pored ostataka obrednih gomila u obliku polumjeseca i zvijezda, kako svjedoči A. Škobalj, smještena je Crkva sv. Jurja, čije ime asocira na kristijanizirani mit o zmajoborcu. Tu je smješteno i naselje u čijoj je osnovi imena - Dubrava, što opet potvrđuje spomenutu konstataciju.

Mit o zmajoborcu u znatnoj se mjeri pojavljuje i u heraldici mnogih naroda. Na dan zaštitnika Poljica, sv. Juraja, (23. Travanj) u Gradcu se birao knez. Prema starim tradicijama, koje su se provodile na velikom prostoru od kozačke Zaporoške Republike do Dubrovnika i Poljica, svake se godine birao poglavar.

Odjeci stare vjere naslućuju se i u drugim toponimskim spomenicima poljičkog okoliša. Pored Gradca tu je Gata - mjestašce smješteno pod visokom planinom i s crkvom poljičkog zaštitnika sv. Jurja. Mjesto gdje se održavalo vijeće zvalo se «zborišće», koje je u Poljičkom statutu označeno kao okupljanje «na mistu običajnom pod Gradecom». Najstariji pečat Poljica (poznat iz 1488.) imao je zvijezdu i polumjesec. Kasnije, kada su se Poljičani suočili s osmanlijskim osvajačima, vratili su se pečatu s likom sv. Jurja koji pobjeđuje zmaja. Ista je simbolika bila i na poljičkoj korogvi (zastavi). U usmenoj je tradiciji bio poznat i raširen genealoški mit o trojici braće koji su došli u taj kraj i od kojih su potekli Poljičani.

U etničkoj su strukturi poljičkog prostora prisutne komponente slične onima u Dubrovačkoj Republici. To je bilo slavensko življe koje se naslojavalo na prethodno stanovništvo, tzv. Vlahe, koji su bili donja socijalna razina poljičke društvene strukture koju su činili vlastela i puka te staro autohtono stanovništvo - Vlašići. Taj naziv opet upućuje na etničko podrijetlo predslavenskog kontingenta, povezanog s tradicionalnim stočarstvom, koje je prethodilo zemljoradničkoj dominaciji pridošloga slavenstva. Vatroslav Jagić je nazivao tu kategoriju poljičkoga puka seljaci-pastiri. Drugi su istraživači s pravom upućivali na etničko podrijetlo naziva Vlašići i prepoznavali su u njemu stanovništvo Ilirije, Mezije i Trakije, koje je ušlo u slavenski korpus ali se nije u potpunosti asimiliralo. To je staro predslavensko stanovništvo stočarskoga, pastirskoga usmjerenja imalo svoje sakralne objekte na koje se kasnije naslojavala slavenska obredna kultura. Kao i drugdje, uz postupno kristijaniziranje, te su dvije duhovne tradicije, starovjerska i ranokršćanska, u ranom

1 Isto, str. 169.

srednjovjekovlju egzistirale usporedno. U cjelini sagledavajući taj je proces imao analogije na širokom prostoru analiziranog područja - od Dnjepra do Jadrana, dakle od Kijeva do Poljica.

Opažanja spomenutih hrvatskih istraživača u pogledu inkorporiranja staroslavenske mitologije kroz različita imena za prirodni okoliš neposredno na poljičkom prostoru bila su značajnim ohrabrenjem i našem traganju za odjecima te kulture sagledavane ponajviše sa ukrajinskog stanovišta, putem analogije. Nužnost takvih istraživanja potvrđuje i najnoviji interes hrvatskih znanstvenika koji su znatno obogatili spoznaje o duhovnoj kulturi pretkršćanskoga razdoblja i pobudili širenje istraživačkog poduhvata na druge regije.¹

Predočeni mitološki sloj u kulturnom reljefu Poljica, kako se čini, nije bio jedini u mogućim prenošenjima stare vjere na nove prostore koje su mitologizirane srodno analogijama u toponimiji Ukrajine. Nepokršteni Slaveni nisu bili posljednji u kojih su nađeni rudimenti slični onima na ukrajinskim prostorima. Postoje i drugi primjeri koji upućuju na pretpostavku da taj prastari migracijski put nije bio zaboravljen i u naredim stoljećima.

Reljef se danas nalazi uzidan u fasadu crkve Sv. Marije u Žrnovnici. Prema mišljenju A. Miloševića, riječ je o kamenoj ikoni iz druge polovine 8. stoljeća na kojoj je u sinkretističkoj ikonografskoj slici (stara slavenska vjera + kršćanstvo) predstavljen Perun u borbi s Volosom. Riječ je dakle o ikoni koja očituje davnu vjersku toleranciju doseljenih Slavena sa starosjediteljskim iliro-romanima.²

1 Perunov žrvanj i Jurjevo koplje. Podstrana i Žrnovnica, 8-10. listopada 2010. Znanstveni skup.

2 Izražavamo zahvalnost splitskome povjesničaru umjetnosti A. Miloševiću na ljubazno predloženoj informaciji.

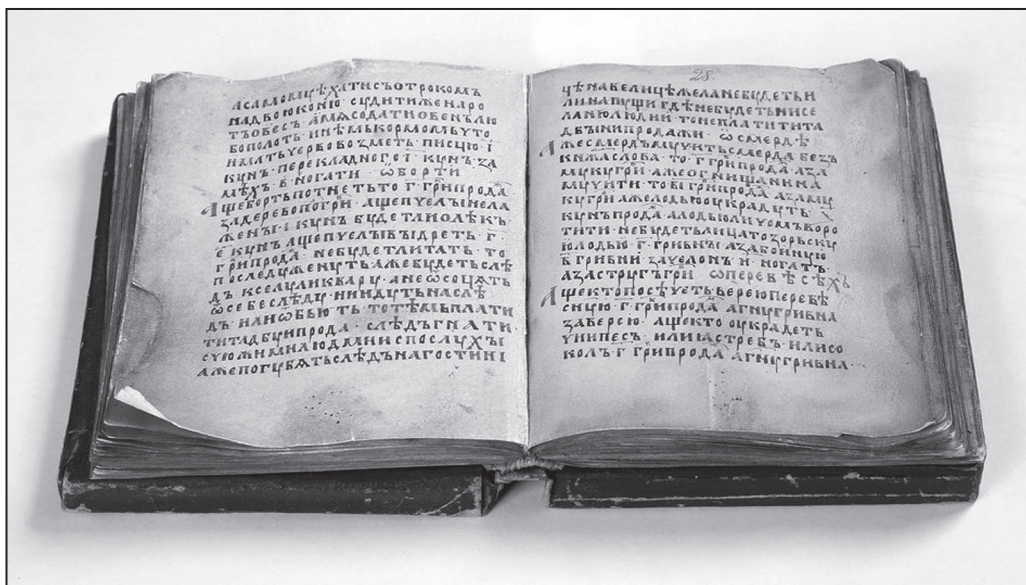
Sv'atyj Jurij Zmijoborec', ukrajinska ikona, kraj 13. - početak 14. st.

Rus'ka pravda i Poljički statut

Možda ne bi postojao razlog posebnog kompariranja starohrvatskih primjera sa starokijevskim da upravo u poljičkoj kulturi nije prisutan značajan primjer koji upućuje na mogućnost neposrednih ili posrednih komunikacija staroukrajinske i starohrvatske kulture. To je sadržaj jednog od najznačajnijeg spomenika starohrvatskoga prava - Poljičkog statuta.

U proučavanju staroga prava u Slavena već je odavno u znanosti priznat komparativni pristup kao jedna od najučinkovitijih metoda. Izvor je takvom proučavanju Poljički statut.

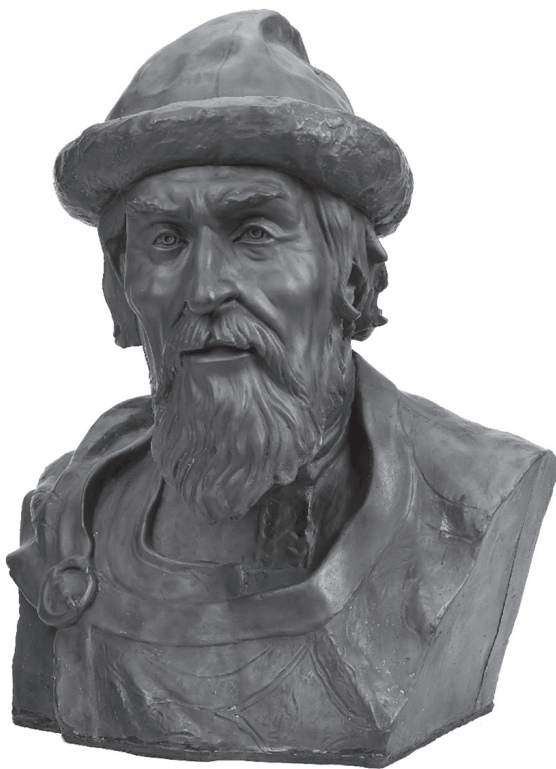
U ukrajinskoj znanosti i cjelovito u slavistici koja je pokušavala protumačiti najznačajniji staroukrajinski pa i općeslavenski spomenik pravnoga ustroja — Rus'ku pravdu (Kijev, 11. st.), još je u prošlom stoljeću bilo izraženo uvjerenje o potrebi uspoređivanja tog izvora s Poljičkim statutom. To se posebice odnosilo na znanstvene pokušaje tumačenja takozvanih «tamnih mjesta» u tom starokijevskom spomeniku.

Pravni spomenik Rus'ka Pravda, 11.-12. st.

Rus'ka pravda kao prvi starorus'ki pisani zakonik, koji je sadržavao norme građanskog prava, nastajao je tijekom različitih vremena i očuvan je u tri redakcije: taj tekst je poznat kao kratak, proširen i skraćen. Mada su najraniji spisi poznati iz doba procvata Starokijevske države, odnosno iz doba Jaroslava Mudrog kada se

tridesetih godina 11. stoljeća formira taj Zakonik, on u svojoj osnovi sadrži norme iz vremena dominiranja rodoplemenskog ustroja. Naime, Zakon Rus'ki održavao je prilike iz vremena Igora Staroga (? – 944.), «Ustav zemljanyj» odnosio se na prilike u vrijeme kneza Volodymyra Svjatoslavyča (? – 1015.). Najstariji je poznati Zakonik iznjedrio Jaroslav Mudryj (978. - 1054.) u Novgorodu 1016. godine. Taj se Zakonik doradivao i konačno, pod nazivom «Sud Jaroslavlj Vladymeryč», uveden je između 1036. i 1037., «Pravda Jaroslavlyčevyh», koju su usvojili kijevski kneževi, datira iz 1072. godine, a njezina je redakcija nastajala od kraja 11. do početka 13. stoljeća.

*Knez Jaroslav Mudryj (978-1054), rekonstrukcija prema ostacima
iz sarkofaga u Katedrali svete Sofije, Kijev*

Taj je dokument jedan od osnovnih izvora povijesti, državnosti i prava Kijevske Rus'. On je bio temelj daljnjem formiranju ukrajinskog srednjovjekovnog prava. Posve je logično da je starokijevsko pravno umijeće bilo prisutno na čitavom prostoru Kijevske Rus', u čijem su sklopu bili i Bijeli Hrvati.

U vrijeme postojanja Kijevske države Bijeli Hrvati nekoliko se puta spominju u pisanim izvorima srednjovjekovne Ukrajine. Međutim, u kasnijim razdobljima, sve do njenoga pada 1240. Bijeli Hrvati se ne susreću u spomenicima pismenosti što ne bi moralo značiti nepostojanje tog imena na prostoru Kijevske države. Zakonski

su pojmovi Rus'ke pravde i dalje su bili na djelu u zapadnoukrajinskim zemljama i mogli su se prenositi migracijskim procesima.

S padom Kijevske države bogata se praksa staroukrajinskog prava širila na susjedne prostore - na litvansko, bjelorusko i moskovsko pravno zakonodavstvo, a također i na poljsku pravnu tradiciju. Činjenica je da je taj zakon poznat kroz 100 različitih spisa, nastalih u vremenu od 13. do 18. stoljeća ukazuje na dinamičnost i raširenost tog dokumenta. Stoga je logična pretpostavka o mogućnosti proširivanja zakonskih normi, samog teksta Rus'ke pravde sve do hrvatskih prostora s kojim je ukrajinski bio povezan starim migracijskim putovima. U migracijskim su se valovima mogli prenositi pojmovi koji su u sklopu Starokijevske države bili srodni onima u Hrvata. Isto tako mogle su biti poznate i neke varijante samog Zakona koji je mogao poslužiti daljnjoj uporabi. To bi moglo imati značaj i za istraživanje poveznica prigodom uspostave Poljičke republike.

Poljički je statut također nastajao u različitim vremenima, a očuvan je u starohrvatskoj redakciji s ikavskim refleksom jata. Iako je vremenska određenost najranijih poznatih tekstova iz 1400. ili sredine 15. stoljeća, nije isključeno postojanje tekstova iz ranijeg razdoblja.

Jedno od izdanja Poljičkog statuta

Zahvaljujući migracijskim procesima na hrvatskom su se prostoru koncentrirale određene arhaične vrijednosti, donesene i s ukrajinskog na kojem je živio jedan od segmenata hrvatskog etnosa. Tijekom vremena mogli su se prenositi i određeni

društveni pojmovi iz doba zajedništva, što se reflektiralo i na pravni život. Osim toga, moguće su bile i komunikacije i u doba procvata Kijeva, posebice u vrijeme Jaroslava Mudroga (11. st.) koji je širio svoje međunarodne veze na sve strane Europe. Nije bilo razloga da se u kolo komunikacija ne uključi i jugozapadni pravac. Kako se širila na sve strane Rus'ka pravda je u svojim različitim varijantama mogla dospjeti i na hrvatske zemlje. Mogla se prenijeti u jednom od valova migracija s istoka u kojima je nastajala i poljička kultura. Mogla je biti donesena, preuzeta ciljano – kao ranije poznati dokument koji bi se koristio za društveno-pravno reguliranje Poljice. U svakom slučaju sve navedeno zahtijeva komparativno proučavanje na što je upućivala i hrvatska znanost.¹

Kijevski je spomenik završio svoj razvoj u 12. stoljeću dok se poljički razvijao čak i u 17.stoljeću. Dok se Kijevska država gasila, a njezina kultura prelijevala na susjedne prostore, Poljička republika i nadalje je čuvala svoju arhaiku, koja je značajan izvor za rekonstruiranje starina kijevske kulture i obrnuto, kao jedan od spomenika nekad bogatog i dinamičnog komuniciranja dvaju naroda. Na to je ukrajinska znanost obratila pozornost još u 19. stoljeću. Već je 1868. godine jedan od prvih ukrajinskih istraživača hrvatskih pravnih dokumenata F. Leontovyč opazio da hrvatski izvor sadrži podatke koji upućuju na duboku starinu i okarakterizirao je Poljički statut kao «vrlo poučnu za znanost okamenitost» svojega doba.² Autor je na osnovi Poljičkog statuta konstatirao da su u kulturi Dalmacije, u slojevima novijeg doba nazočna i kulturna raslojavanja starijih vremena. U tom pravnom dokumentu (pravnom spomeniku) pored kasnijih spisa postoje i poglavlja iz mnogo starijeg doba. To se posebice odnosi na prva poglavlja, koja prema ukrajinskom istraživaču «pripadaju starijoj, možda izvornoj njegovoj redakciji». Prema Leontovičevim opažanjima u Poljičkom je statutu i niz analogija s kijevskom Rus'kom pravdom. Da su takve srodnosti zamijetili i hrvatski znanstvenici svjedoči i jedan od prvih istraživača Poljičkog statuta V. Mažuranić. On je također uvidio podudarnosti određenih mjesta dvaju spomenika, međutim, kako je i sam priznao, nije ih znao odgonetnuti.

Problem uočenih paralela u starim hrvatskim i ukrajinskim (drevnerus'kim) spomenicima bio je aktualiziran i u znanosti 20. stoljeća. Brojni su znanstveni autoriteti sve do našega vremena pokušavali odgonetnuti opažene sličnosti. Poznati je moskovski medijevalist akademik V. D. Grekov posvetio Poljicima posebnu monografiju. On je priznao da se pridružuje već postojećim znanstvenim

1 Katičić R. Praslavenski termini i formule u Vinodolskom zakonu. Slovo, br. 39-40, 1989-1990. Zagreb, 1990, str. 73-85.

2 Leontovič F. Drevnee horvato-dalmatinskoe zakonodateljstvo. Odessa, 1868, str. 65.

konstatacijama iz prošlog stoljeća o zbunjujućim i teško definiranim podudarnostima dvaju pravnih spomenika, te ponovno ukazao na potrebu daljnjeg produbljenog proučavanja tih dvaju izvora.

Ono što je zbunjivalo moskovskog istraživača, na neki je način zasnovano na uvjerenju o nemogućnosti neposrednih kontakata Kijeva i hrvatske Dalmacije. Međutim, akademik V. Grekov već je tada izrazio pretpostavku o mogućnosti neke bliskosti u lociranju dvaju naroda «ruskoga» i hrvatskoga u dalekoj prošlosti. Pod «ruskim» se podrazumijevala kultura starorus'ka koja je interpretirana kao zajednička, s moskovskim centrom i Kijevom kao njezinim sastavnim dijelom. Mogućnost komunikacije plemena starokijevske države s hrvatskim prostorom tada kada je 1948. objavljena monografija, nije mogla biti aktualizirana u sovjetskoj znanosti. Daljnji su politički procesi snažno utjecali na znanost i sve više udaljavali od takvih produbljenih komparacija. Pitanje je povezanosti starohrvatske i staroukrajinske kulture također dugo bilo zaleđeno u ukrajinskoj znanosti u vrijeme sovjetske vlasti.

Na te se podudarnosti sredinom 20. stoljeća ponovno vratio moskovski akademik J. Bromlej. On je konstatirao niz srodnosti dvaju pravih spomenika i potvrdio spomenutu tezu akademika V. Grekova o mogućem komuniciranju sredina u kojima su nastali ti spomenici. Čak je i ustvrdio da su u stara vremena hrvatski i «rus'ki» (Rus') narodi živjeli u svojestnoj bliskosti. U pokušaju konstatiranja vremenske određenosti te bliskosti znanstvenici su došli do zajedničkog zaključka da ti kontakti sežu u duboku prošlost, možda čak u razdoblje koje je prethodilo seobi Slavena prema Balkanu.¹

Da je takva građa specifična i tipološki srodna ukazuje i činjenica da upravo ta dva spomenika, kijevski i poljički, imaju ponajviše paralela u leksičkim, fonetskim, terminološkim, folklornim i društvenim osobinama, u odnosu na druge susjedne kulture. Uočena srodnost društvene terminologije potvrđena je i u jeziku, više nego u usporedbi s drugim tradicijama. Valja podsjetiti da su hrvatska (poljička) i srpska društvena terminologija u srednjovjekovnim spomenicima bitno različite što je, prema opažanju istraživača, posebno uočljivo u nazivlju za neposredne proizvođače. Hrvati, naime, imaju drukčiju leksiku, nego primjerice Srbi ili Bugari.²

Analogije između starokijevskih i starohrvatskih pravnih spomenika toliko su očigledne da je svaka slučajnost isključena. Najvjerojatnije se radi o još jednom primjeru dubokih veza koje su postojale na pravcima prastarih komuniciranja, koje su

1 Grekov B. D. Polica. Opyt izučeniya obščestvennyh otnošenij v Police. XV-XVII vv. Moskva: Nauka, 1951, str. 8.

2 Bromlej J. V. Nekotoryje srednevekovyje horvatsko-russkije paraleli. Rossija na puti civilizacii. Moskva: Nauka, 1982, str. 25.

funkcionirale od prvih migracijskih procesa pa sve do stvaranja i postupnog ukidanja Kijevske države. Ukrajinsko-hrvatskim konaktima prethodile su predslavenske interakcije. Kasnije, sa seobama Slavena taj se put održavanja veza obogaćivao novim valovima migracijskih procesa. Hrvatsko-ukrajinski odnosi doživjeli su snažan impuls u vrijeme procvata Kijevske Rus', jedne od najvećih i najmoćnijih država Europe.

U kontekstu već predloženog istraživanja razvidno je da su takvi kontakti bili realni i da su se odnosili na proces neprekidnih veza između ukrajinskog i hrvatskog prostora, kojima su se prenosile različite vrijednosti sa značenjem nekih zajedničkih, tipološki i kontaktno srodnih pojmova - od onih duhovnih do pravnih. Analogije se izražavaju, između ostaloga, u društvenoj i drugoj terminologiji, u tradicijama, folkloru, društvenom ustrojstvu i drugom. Stoga valja navesti neke podudarnosti.

Didici

Za temu ove knjige značajna je očuvanost podataka, očito starijih od datuma pisanih izvora. Mnogobrojne promjene koje su se događale u poljičkom društvu dovele su do evolucije socijalnih pojmova. Brojni pojmovi i nazivi u spomenutom hrvatskom dokumentu iz kasnijeg doba nemaju analogije u starokijevskim tekstovima, što se objašnjava različitim uvjetima društvenog razvoja. Imajući možda zajedničke korijene u staroj društvenoj strukturi, ta su dva dokumenta reflektirala stanje vlastitih društvenih struktura. Međutim, ono što se odnosi na arhaiku ima ponajviše podudarnosti, ili pak određene elemente koji upućuju na srodnost. Procijenjen kao «ogledalo društvenoga života ove originalne Republike»¹, Poljički statut od posebnog je interesa već i stoga što, kako kaže V. Grekov: «Jedva se može pronaći u riznici srednjovjekovne Europe dokument koji bi nas toliko blistavo upoznao s formama društvenog odnosa i gdje bi se s tako velikim naporima arhaika borila s novim zahtjevima života.»² Zbog te očuvanosti starina Poljica je nazvana minijaturnim svijetom koji je reflektirao sve što se odigravalo u velikom svijetu. Nijedan od poznatih ranosrednjovjekovnih zakonika nije pružio toliko građe za proučavanje društvenih odnosa u staroslavenskom svijetu kao Poljički statut.

Taj starohrvatski dokument posebno rasvjetljava srednjovjekovne društvene strukture. Kompariranje s Rus'kom pravdom upućuje na niz analogija u društvenim odnosima, pojmovima, u jeziku i u socijalnoj terminologiji.

U strukturi oba društva dvije su glavne grupe - gospoda i puk. Prema

1 Bromlej J. V. Isto, str. 25.

2 Grekov B. D. Polica. Opyt izučeniya..., str. 8.

gospodarskom ustroju dominirajuća je djelatnost bila zemljoradnja kojom su se bavili kmetovi, a stočarstvom «vlašići». Gospoda se dijelila na *vlastelu* i *didiće*. Iako se razlikuju, te dvije kategorije socijalne elite u Statutu najčešće stoje jedna uz drugu. Vlastela je obično ispred didića. Ovi su plemenitaši kmetovima bili bezapelacijski suci, iz njihove su se sredine birali članovi poljičkog suda, imali su vlastita «zborišta» na kojima su se donosile odluke koje su imale značaj obveznosti. Već se u 18. stoljeću naziv didić gubi, ali se postojanje dviju elitnih grupa i nadalje potvrđuje u dokumentima.

Funkcija i etimologija naziva elite značajna je u rekonstrukciji arhaičnog društva. Već je Leontovyč opazio da je položaj kneza u Poljicama bio blizak statusu vinodolskih, novgorodskih i posebice dubrovačkih kneževa. Bez obzira na vremensku razliku u pogledu nastajanja kasnijih spisa Poljičkog statuta od vremena vojne demokracije u kojem su Slaveni dolazili na priobalne prostore Jadrana, ipak se u tim spisima naslućuju određeni pojmovi arhaičnog doba.

Zanimljivo je za istaknuti da je po Statutu knez u izvršavanju svoje pravosudne obveze „išao“ prema *gori*. Upravo je tamo, «na mistu običajnom» knez redovito izvršavao svoje obveze. To bi «misto» moglo biti povezano s određenim, prastarim ritualnim centrom.

Prema nekim istraživačima *didići* su ime starohrvatskog rodovskog plemstva koje, navodno potječe iz 12. stoljeća. U čakavskom i hrvatskom kajkavskom dijalektu didići su vrsta plemstva povezana s pojmom «dječina» - nasljedstvo. Prema legendi, didići potječu od trojice braće, sinova kneza Miroslava koji su naselili to područje 949. godine. Pretpostavljalo se i baltoslavensko podrijetlo riječi didić. Etimologija i značaj tog naziva diskutabilni su i traže daljnja objašnjenja. U našem je kontekstu zanimljivo opažanje istraživača Poljica M. Pera, prema kojem: «Poljički su didići strukturu i organiziranje društva u formi bratstva, zajedno s ustanovom domaćega zajedništva i 'plemensćine' donijeli sa sobom iz pradomovine kao svoje indoeuropsko nasljedstvo.»¹ Kasnije se didići imenuju seljacima-plemićima, a takve su kategorije postojale u zapadnoj Ukrajini, Poljskoj i u drugim Slavena. U pučkoj etimologiji didić je *starenik*, *korenik*, dakle predstavnik roda koji nastavlja tradiciju. Didić je onaj koji je ukorijenjen, stalno naseljen i izaziva štovanje predaka. Ta povezanost s precima govori o izrazito hrvatskom podrijetlu te kategorije društva, a ne ugarskom kako su neki pretpostavljali jer su didići upravo čuvari izrazito domaće, nacionalne tradicije.

Poljička društvena struktura s tim imenom čuvala je neke prastare uspomene arhaičnoga društva, u kojem je određena kategorija vodila sakralne obrede i čuvala stare tradicije. Takva je socijalna kategorija prisutna u arhaičnim društvima sve

1 Pero M. Poljički statut. Split, 1988, str. 149.

do Kavkaza, a poznata je i u Ukrajini, gdje se u starokijevskoj društvenoj tradiciji spominju *starci (didy)*. Ti su starci bili poznati i poštivani kao stariji ljudi koji su poznavali i čuvali zakone, ustavna pravila, na izvjestan su način bili predstavnici pravne elite i vršitelji višega suda.¹ U svakom slučaju, traganja za etimologijom tog pojma upućuju na još jedan detalj duboke arhaike koja ima svoje određene tipološke, a možda i genetske podudarnosti s ukrajinskim analogijama.

Bratovštine

Postoje i druge kategorije interesantne za daljnja proučavanja. Osim genealoške legende prema kojoj su Poljice osnovala braća Tišimir, Krešimir i Elem, prilično su raširene mitske tradicije s nizom paralela kod drugih naroda sve do starokijevske odnosno skitske tradicije. U tom je kontekstu posebno zanimljiva još jedna društvena skupina - *bratstvo*. Ono je obično bilo osnovica zajednice koja je utjecala na poljičku kulturu i koja se čak imenovala kao «bratska kultura».² Takva bratovština stvorila je u Poljicama specifičan društveni patriotizam. On je obilježio cijelu zajednicu, bez obzira na heterogenost poljičkoga društva koje se formiralo od različitih, ponekad antagonističkih slojeva.

Poljička su bratstva, naravno, imala analogije u drugih Slavena, između ostaloga, i u prilično snažno izraženoj formaciji bratstva u zapadnoj Ukrajini, koji su odigrali veliku ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta. Bratstva su značajna osobina ukrajinskog društvenog života. Poznata još iz srednjovjekovnog doba, bratstva su nastajala kao udruge za očuvanje duhovnih vrijednosti. U barokno doba bratstva su bila glavna ognjišta zapadnoukrajinske nacionalne svijesti. Bez obzira na socijalne rezultate ukrajinskog društva ujedinjavala su različite staleže, povezane osjećanjem srodstva u uvjetima religijske i nacionalne ugroženosti. Ukrajinska su crkvena bratstva iz 16. stoljeća tipološki u mnogočemu srodna *bratovštinama* u Poljicama, posebice u utjecaju na društvene odnose, na konsolidiranje društva u uvjetima vanjske ugroženosti. Naravno, takva je djelatnost bratstava od Poljica do Lavova i Kijeva bila tipološki determinirana sličnim društveno-političkim uvjetima okupljanja pučanstva oko crkvenih centara i uzajamnog potpomaganja. Koliko se oni nadovezuju na neku zajedničku prastaru tradiciju plemenskog konsolidiranja? Tipološke podudarnost s drugima, na primjer srednjovjekovnim gildijama, te brojni arhaični rudimenti ukazuju da zapadnoukrajinska bratstva i poljičke bratovštine vjerojatno potječu iz prastarih udruživanja.

1 Gruševs'kyj M. Ilustrovanja istorija Ukraïny. Kyjiv-Ljviv, 1913. Reprint: Kyjiv, 1990, str. 81

2 Pero M. Poljički statut, str. 149.

Poljički statut utvrđuje «zakone i običaje» koji reflektiraju norme života patrijarhalne zadruge. Dokaz je to postojanje osjećanja pripadnosti zajedničkoj cjelini, kolektivizma koji je stoljećima trajao u Poljicama. U osnovici je društvene strukture Poljica *selo* podijeljeno na rodbinsko-dvorske zajednice (krvne zadruge)¹. Takve su se zajednice trajno čuvala u poljičkim selima. Živjelo se prema određenim normama koje je regulirao «gospodar», obično najstariji i najugledniji član zadruge².

Vervi-vrv

Očuvanost rudimenata sve do novijih vremena omogućila je rasvjetljavanje nekih «tamnih mjesta» starokijevske kulture, koja je u nekim pojmovima paralelna starohrvatskoj (poljičkoj) društvenoj tradiciji. To se, između ostaloga, odnosi na interpretiranje pojma *vervi u Rus'koj pravdi*, koji je izazivao mnogo nedoumica i dugotrajnih znanstvenih diskusija. Tumačenje tog pojma, koji je nestao iz starokijeuskog odnosno daljnjeg ukrajinskog leksika, omogućila je tek usporedba sa starohrvatskim izvorima, ponajprije s Poljičkim statutom.³ Istraživači, profesor Sveučilišta u Odesi Leontovyč, koji se 60-ih godina 19. stoljeća posebno bavio uspoređivanjem dvaju pravnih spomenika⁴ te hrvatski istraživač V. Mažuranić, došli su do spoznaje o srodnosti tog pojma u kijevskim i poljičkim izvorima. Također su i poznati slavisti A. Miller (1866.), G. Blumenfeld (1884.), V. Vladimírski-Budakov i A. Presnjakov bili skloni priznati njegovu sličnost u kijevskom i hrvatskom tekstu. I kasnije su ruski povjesničari, akademici M. Tihomirov i B. Grekov bili skloni zagonetni naziv «*verv*» iz Rus'ke pravde tumačiti u kontekstu sadržaja Poljičkog statuta i nekih drugih starohrvatskih izvora. Na osnovi brojnih diskusija zaključeno je da je starokijeuski i hrvatski pojam «*verv*» istoga podrijetla, odnosno prema riječima moskovskog akademika J. Bromleja, sličnost kijevskoga pojma «*verv*» te hrvatskoga „*vrv*“ nije principijelno nemoguća⁵. Semantička analiza te riječi u staroukrajinskom i starohrvatskom pravnom spomeniku ukazuje na postojanje sličnih pojmova u te dvije sredine. S vremenom je taj pojam nestao s prostora Kijeva, ali se očuvao nešto duže na jugu i jugozapadu Kijevske Rus', u onim predjelima u kojima su bili Bijeli Hrvati.

1 Pero M. Prilog problemu poljičkih didića. Poljički zbornik, III. Split, 1973, str. 128.

2 Rubić I. Poljica (Geografska studija). Poljički zbornik. Zagreb, 1968, sv. 1, str. 26.

3 Ivanišević F. Poljica. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Zagreb, 1904, str. 224, 326.

4 Leontovič. F. Vervj po Ruskoj pravde i Polickomu Statutu. Žurnal Ministerstva narodnogo prosvješćenija, S-Peterburg, 1867, aprilj.

5 Bromlej J. V. Nekotoryje srednevekovyje horvatsko-russkije paraleli, str. 26.

Na osnovi usporedbe podataka s hrvatskog područja i onih s prostora Ukrajine zaključeno je da taj pojam označava *općinu, zadrugu, obiteljsku zajednicu* kao glavnu društvenu formaciju. Zajedničko podrijetlo vezano je za daleku prošlost u kojoj je *verv'/vrva* značilo krvno-rodbinsku zajednicu, koja je vodila kolektivno gospodarstvo. Poljički izvori taj pojam karakteriziraju kao teritorijalnu, seosku općinu.

Rekonstrukcija terminologije iz Rus'ke pravde urodila je zaključkom da je Kijevska Rus' u svome društvenom razvoju uglavnom prolazila iste etape kao i Poljica, ali intenzivnije potiskujući arhaične rudimente novim formama života, zbog čega su, prema Grekovu, prastare forme na kijevskome prostoru manje očuvane od onih u Poljicima.¹ Tome treba pridodati da su podudarnosti prilično arhaičnih društvenih pojmova potvrda nekadašnje bliskosti i daljnjeg migriranja slavenskih masa sa starokijevskog, odnosno ukrajinskoga prostora prema jugozapadu sve do jadranske linije. U tom su se procesu prenosili stari, nekad zajednički pojmovi i predodžbe. Njihova je očuvanost na hrvatskome prostoru značila i očuvanje pojmova nacionalnog identiteta, izraza etničke osebnosti, povezanosti s reliktima etnosa. Dok su se na jugoistočnom polu migracijskog pravca te predodžbe gubile, na jugozapadnom su se čuvale i zbog toga jer su bile hermetizirane u uvjetima konfrontacije mi-oni.

Leksika

Usporedbe naziva iz dvaju pravnih spomenika, primjerice pojmova *satnik i sotnik*, rezultirale su i analogijama ranosrednjovjekovnih društava na razini socijalnog statusa određenih kategorija ljudi. Položaj tih društvenih staleža u oba društva imao je zapanjujuće podudarnosti, između ostalog i u evoluciji te socijalne kategorije u staroukrajinskom odnosno starohrvatskom društvu². Na osnovi niza podudarnosti zaključeno je da su se i u Kijevskoj Rus' i u Hrvata u ranom srednjovjekovlju čuvali ostaci satničke (*sotenne*) izgradnje društva, s korijenima u dalekoj prošlosti.

Podudarnosti su vidljive i u povijesno-pravnoj terminologiji, primjerice za zemljišne mjere: *žerebij* u kijevskim izvorima, odnosno *ždrib, žri, žribenica* u hrvatskim.

Niz drugih socijalnih, pravnih i drugih terminoloških sličnosti Rus'jke pravde i Poljičkog statuta zbunjuje svojom leksičkom i fonetskom semantičkom podudarnošću i arhaičnim podrijetlom koji ne pripada uvijek općeslavenskom leksičkom pojmovniku, već još jednom ukazuje na svojevrsnu bliskost hrvatskog i

1 Grekov B. D. Polica. Opyt izučenija..., str. 92.

2 Bromlej J. V. K voprosu o sotne kak obščestvennoj jačejke u vostočnyh slavjan v srednje veka. Isto-rija, folklor, iskusstvo slavjanskih narodov. V Meždunarodnyj sjezd slavistov. Moskva, 1963, str. 73-90.

starokijevskog društva u dalekoj prošlosti. Još je i Mažuranić opazio nekoliko stotina leksičkih analogija, dok je B. Grekov konstatirao da u drugim starim spomenicima slavenskoga prava nema toliko začuđujućih paralela kao u ta dva¹. U toj su skupini, osim spomenutih, sljedeći leksemi: *vražda, goveda, pravda, čeljad, svađa, oven, bližni, rota, družina, dim (podimni)* i dr.

Ukrajinskim su istraživačima posebno zanimljive leksičko-fonetske pojave Poljičkog statuta koje su posebice bliske u različitoj mjeri ukrajinskom pučkom jeziku, primjerice: *zbor, kovač, kolmo, korist, kriv, krivo (nepravedno), kupno (svi zajedno), lis, litina (vrožaj, berba), list (dokument), medvid, mira mlin, naslidnik, nevira, opovid (protest), pivac, pravda, rič, svidok, svitc (gornja odječa), svitovni, sica* i dr. Te su sličnosti toliko velike da je još Mažuranić iznenađeno konstatirao «Koliko je tijesna srodnost našega starog jezika sa starim ruskim!»². I bio je u pravu. Naravno, pod «ruskim» je jezikom podrazumijevao onaj s ukrajinskog prostora starokijevskog doba ali i narodni ukrajinski jezik, koji u određenim primjerima sa suvremenim ruskim nema analogija. Stoga je problem kompariranja starohrvatskih izvora s ukrajinskim i dalje aktualan, jer se osjeća potreba za rasvjetljivanjem stanja ukrajinskog pučkog jezika koji je egzistirao paralelno s onim knjiškim - staroslavenskim.³ Posebice su analogni leksemi koji sadrže ikavski refleks jata, što je norma ukrajinskog jezika. Stanovnici su pučkih kotora s područja Poljica govorili čakavicom s ikavskim refleksom jata. Taj refleks, pa čak i upitna forma *ča* bliski su ukrajinskom, gdje je ta upitna zamjenica izražena zamjenicom *ščo* (što se u neku ruku podudara s nazivom jadranskih Slavena – Ščavoni).

Ukrajinskom su pučkom jeziku bliski i takvi leksemi iz Poljičkoga statuta kao što su *vojvoda, gaj (šuma), didić, lito, čovik, rika, jum (jim), ju (jih), toj (toj) vira (nevirstvo), lis, viče, zbor Poljice, hotio* i dr.

Umicanje divojaka

U pogledu neposrednih podudarnosti sa staroukrajinskim tradicijama posebno je interesantan poznati poljički običaj «umicanja divojaka silom». Kijevski ljetopisac Nestor u svojoj «Povijesti» spominje da je već u 10. stoljeću. postojalo

1 Grekov B. D. Polica. Opyt izučenija..., str. 196.

2 Mažuranić V. Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, I-II. Zagreb, 1908-1922. Pretisak: Zagreb, 1975, str 1613-1614.

3 Vidi: Putovi i sudbine ukrajinskog književnog jezika. U knj.: Paščenko J. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Split: Književni krug, 2010, str. 13-48.

otimanje djevojaka i žena. Nestor osuđuje taj običaj «umakanje devic» nazivajući ga barbarskim.

U Slavena kao i u nekih drugih naroda poznat je običaj otmice nevjeste uz kasniju prošnju i sklapanje braka. Međutim, poljički je primjer mnogo arhaičniji. On seže u duboku prošlost i u temelje ljudskog društva, a rezultat je onog stadija patrijarhalnoga društva u kojem je žena, kao ona koja je produžavala rod, imala poseban značaj. Valja podsjetiti na snažno izraženu tradiciju kulta žene i oplodnje, što je bilo razvijeno u prastaraj Trypiljskoj kulturi u Ukrajini, a daljnja bi traganja dovela sve do Kavkaza.

Karakteristično je da običaj otimanja djevojaka naveden u Poljičkom statutu nije potvrđen u drugih južnoslavenskih naroda. Nema izraza za taj običaj s osnovom koja bi bila tako slična onoj u hrvatskim ili ukrajinskim izvorima. To isto vrijedi i za označavanje nekih drugačijih naziva ili identičnih elemenata tradicije.¹

Takav je običaj po prvi put utvrđen u zapisima Poljičkog statuta iz 17. stoljeću. (u članku 113.) a predodžbe o tom običaju, zadržane u društvenoj memoriji sve do novijih vremena, svjedoče o stupnju očuvanosti arhaičnih rudimenata. Kasnije je taj društveni akt, utvrđen u Statutu, nestao. Čin *otmice nevjeste* modificirao se u *odvođenje mlade*, što je prisutno i u drugim regijama.² Međutim, njegovo davno postojanje i podudarnosti s kijevskim izvorima opet upućuje na moguće dodire u dalekoj prošlosti.

Ratne tradicije

Daljnja bi analiza trebala utvrditi jesu li Hrvati u svojim migracijama nosili sa sobom niz pojmova koje su čuvali kao relikte svoje nacionalne osebnosti i obilježje vlastite pripadnosti nekom moćnom slavenskom zajedništvu kakvo se razvijalo oko Kijeva, ili je možda posrijedi bilo nešto posve drugo. Gravitirajući prema jugozapadu Hrvati su na svom povijesnom «putu Sunca» pomno čuvali određene tradicije, one iste koje su uslijed mongolskih napada nestale s kijevskog prostora. Stoga su hrvatski izvori iznimno važna izvorna baza u rekonstruiranju kijevskih starina i obrnuto. Nisu se slučajno ukrajinski istraživači u odgonetanju nejasnih mjesta «Slova o pohodu Igorovom», najznačajnijeg spomenika ukrajinske srednjovjekovne književnosti s kraja 12. stoljeća, obraćali i hrvatskome jeziku da bi kroz neke usporedbe s hrvatskim

1 Poljički zbornik, sv. II. Zagreb, 1971, str. 235.

2 Spominje ga i Šime Ljubić. Vidi: Nacionalni identitet u svijetlu imagologije (Šime Ljubić i Mykola Kostomarov), u knj.: Paščenko J. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe, str. 123-144.

primjerima probali pronaći odgovor na nerazjašnjena pitanja.

S obzirom da je vojna opcija najvjerojatnije imala bitan značaj u sadržaju prilično polisemantičnih etnonima jednoga i drugoga naroda, posebno je važno rekonstruiranje njihova vojnoga ustroja. Vojna se organizacija društava (*družine* sa svojom vojnom kulturom viteštva i natjecanjima u ratnim umijećima) očuvala u nekim tradicijama koje su danas više poznate kao kulturno-tradicijske manifestacije (na primjer Sinjska alka i sl.). Toj grupi pripada i tradicija epskoga pjevanja kao izraz kulture elitarnoga, dvorskoga tipa.

U tom kontekstu od posebnog je interesa folklor. Poljica su poznata po svojim *besidama* koje su karakteristične i za ukrajinsku usmenu tradiciju a nalazimo te forme i u drugih naroda.

Vojna demokracija

Već samo po sebi je zanimljivo postojanje te snažno individualizirane, izolirane regije koja se opirala vanjskim nasrtajima, čuvala neovisnost, unutrašnji ustroj društvenoga života i običaje. Slične su tendencije, naravno, prisutne i u drugim kulturama. Tipovi građanske demokracije kakve se mogu naći u Dubrovniku, odnosno u Poljičkoj Republici imaju svoje analogije u slavenskome svijetu. Na srodnim principima su funkcionirale određene neovisne kneževine na kijevsokorus'kom odnosno ukrajinskom prostoru.

Prije formiranja državne udruženosti, dakle ujedinjenja plemena pod kijevsom kneževskom vlašću, osnovnom političkom formom bilo je pleme. Vožd je u suglasju sa starješinama, svojevršnim *didima*, rješavao glavna pitanja. Postupno, s nastankom kneževe vlasti formirali su se vojne forme organiziranja. U njima su od posebnog značaja bili odnosi između kneza i okosnice njegove vlasti – vojske kavom je bila *družina*. Jednom od glavnih formi bila je vojna demokracija koja je imala svoju duboku tradiciju u ukrajinskom povijesnom temelju i na određeni je način utjecala na tip državnosti.

Još je ukrajinski povjesničar i etnolog 19. stoljeća Mykola Kostomarov isticao osobitost izgradnje Kijevske Rus'ke države, u čijim se temeljima odvijala borba između dviju tendencija. Jedna je bila federativna, s ciljem regionalne samostalnosti uz vijeće kao formu kolektivnog upravljanja, a druga je težila centraliziranom, monarhističkom, državnom upravljanju. Prema M. Kostomarovu, izrazom i predstavnikom federativnoga ustrojstva bila je društvena svijest Kijeva, cjelovita ukrajinska narodnost, dok je monarhistička težnja bila karakteristična za Moskvu. Kijevljani, smatra taj znanstvenik, imajući na umu tip državnosti, razlikovali su se

od Moskovljana ponajprije u psihološkim osobinama, što je utjecalo na povijesni razvoj ukrajinskoga naroda. Bitna je crta ukrajinske nacionalne svijesti, zaključuje Kostomarov, u dominaciji osobne slobode. Tu je i korijen uvođenju takvih formi vlasti kao što je parlamentarizam, jer su upravo Kijevljani na svome prostoru - sve do Novgoroda uveli ustroj vijeća.

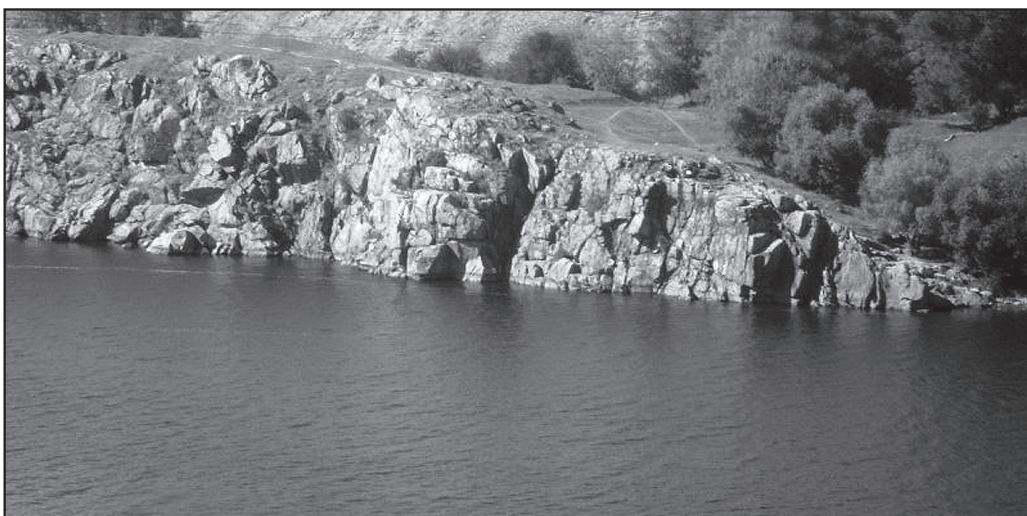
Ukrajina kozačka, mapa iz 17. st.

Srodan je sustav kasnije uvela i kozačka Zaporožska republika, opredijelivši se za model postojanja nezavisnih tvorevina unutar jednog etničkog prostora, kao što je to ranije bilo na prostoru Kijevske Rus' s gradovima-republikama ili kneževinama, sličnim onima u Dubrovniku ili Poljicima. Nasuprot tome modelu Moskovljani su, kaže Kostomarov, imali tendenciju koja je kasnije prevladala - centralizirani monarhistički ustroj, koji je težio potlačiti slobodarske težnje.¹

Upravo takvu je sudbinu doživjela spomenuta ukrajinska kozačka formacija imenovana kao Zaporožska (ukr. *Zaporoz'ka*, *Zaporiz'ka*) republika, Kozačka kršćanska republika, Zaporožska Sič (Sič – utvrda od sječenih stabala). Ona je nastala

¹ Kostomarov N. I. Dve ruskije narodnosti. Sankt-Petereburg, 1903, t. 1, knj. 1.

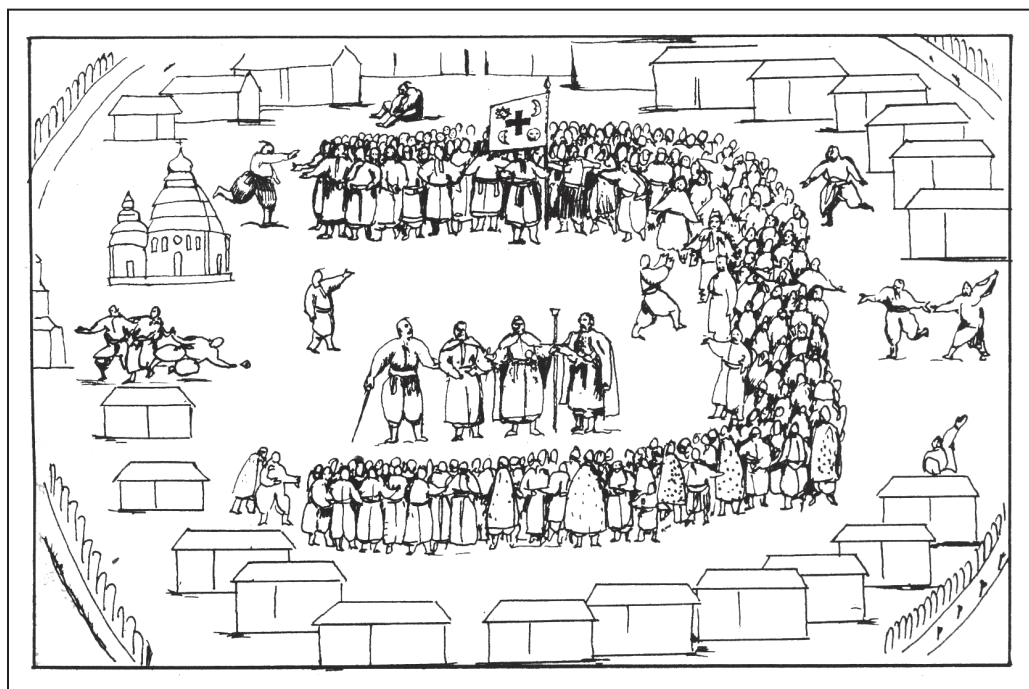
i razvijala se u Podnjeprovlju (Naddnpr'anščyna) u području kamenitih hridina (*poroga*) u srednjem toku rijeke pored otoka Hortyc'a. Naziv otoka kao i arheološki tragovi i usmena književnost upućuju na pretpostavku o kulturnome mjestu, svetištu još iz predslavenskih tradicija. Zapravo, radi se o lokaciji koja je bila mjestom koncentriranja iranskogovornih jahača koje Herodot naziva carskim skitima i slično. Vojne tradicije prenosile su se i praslavenskom i ranoslavenskome stanovništvu – od militantnih formacija kao što su *družine* Kijevske države, do kasnijih koje se obnavljaju u okrilju težnji slobodarskih ljudi – *kozaštvu*. Primjerice, Hortyc'a je bila jedno od središta Zaporožaca (onih koji su iza „pragova“, kamenitih hridina) nastavljajući svojim ustrojstvom središnji značaj spomenutih formacija.

Recentna fotografija Zaporiz'a, otok Hortyc'a na Dnjepru

Višom zakonodavnom ustanovom te kozačke republike bilo je opće vojničko savjetovanje (*rada*) u kojem je imalo pravo sudjelovati cjelokupno kozaštvo. Na čelu je bio *košovyyj otaman* koji se izabirao svake godine. Zaporoz'ka Sič predstavljala je suverenu, samostalnu, nacionalno-političku snagu Ukrajine te je odigravala glavnu ulogu u obrani ukrajinskih teritorija od vanjske ugroženosti.

U prvoj polovici 17. stoljeća ukrajinsko kozaštvo vodilo je rat s Poljskom, a tijekom nekoliko stoljeća pružalo je otpor tursko-tatarskoj agresiji. Od kraja 17. stoljeća Zaporožska vojska bila je u konfrontacijama s moskovskim, odnosno od 18. st. ruskim carizmom koji je u svojoj ekspanziji i koloniziranju ukrajinskih teritorija godine 1775. uspio likvidirati Zaprož'e.

Kozačko vijeće u Zaporožskoj Sič

Tijekom 18. stoljeća ruski carizam je postupno ograničavao ukrajinsku autonomiju, likvidirao je *get'manščynu* kao formu vlade ukrajinskih get'mana. To gašenje neovisnosti i antiukrajinska politika bili su u duhu imperijalne ideologije. Slične tendencije velikih država razvidne su i na hrvatskom prostoru gdje je likvidirana samostalnost Dubrovačke republike. Slavenske forme neovisnosti s dubokim korijenima neovisnih tradicija nisu se uspijevale suprotstaviti velikim imperijalnim državama i postupno su se pretvarale u kolonizirane i obespravljene teritorije.

Međutim, spomenute forme društveno-političkog organiziranja Slavena na prostoru od Dnjepra do Jadrana, dakle Dubrovačka republika i Kozačka republika a također i druge formacije kao Poljica morali bi postati predmet posebnih istraživanja u traganju za korijenima i razvojem starih društveno-političkih modela slavenskih naroda, srodnosti takvih tradicija u ukrajinskoj i hrvatskoj povijesti.

Kozak

Problem geneze glagoljice

Jedno od tamnih mjesta u prošlosti predstavlja i glagoljičko pismo. Može li ukrajinski kontekst predstavljati interes za tumačenja nastanka toga pisma? Vjerojatno na hipotetskim razinama u određenoj mjeri može. Ukrajinski aspekt moguće je sagledavati u općem kontekstu nastanka pisma u Slavena. Međutim, ne manje zanimljivo je ono predslavensko razdoblje, odnosno migracijski putovi iranskogovornih nomada koji su ostavljali određene tragove na ukrajinskim prostoru.

Prema opažanju ukrajinskog povjesničara i arheologa M. Brajčev'skog (1924-2001) slavenska pismenost nije nastala odjednom kao posljedica rada solunske braće 862. godine, već je nastajala daleko prije 9. stoljeća. Ukrajinska Rus' morala je imati pismo i prije njenog službenog pokrštanja 988. To potvrđuju tekstovi rus'ko-bizantinskih ugovora između 860. i 971. godine. O postojanju pisma svjedoče i arapski pisci s početka 10. stoljeća i kasnije. Između ostalog navodi se rus'ki zapis ostvaren nepoznatim slovima koja još uvijek nisu odgonetnuta i koja se pokušavala protumačiti usporedbom s glagoljičkim slovima. Također neki zapadni izvori govore o postojanju znakova u Slavena koji su pisani ispod likova idola. Arheološki podaci donose neke zagonetne znakove koji se pojavljuju na pojedinim prirodnim dobrima i predmetima. U grobnicama kurganske kulture pronađene su bakrene ploče s znakovima za koje neki drže da su slova nepoznatoga pisma. Sve to je upućivalo na zaključke da na tome prostoru nije bilo nekog određenog pisma već su postojale različiti grafički znakovi koji su se koristili u različitim regijama. Slaveni su imali, kako drži Čornorizac Hrabr, čerty i rezy kao pismo prije pokrštanja. To su mogli biti i magijski znaci, pretpostavljaju neki istraživači. Sve to upućuje na zaključak da je pismo solunske braće predstavljalo ne početak već završetak trajnoga i složenog procesa koji je prošao nekoliko stadija. U tom pogledu postavlja se pitanje o mogućnosti rekonstruiranja tih stadija.

Određene predodžbe o tome pružaju arheološki pronalasci s hijeroglifskim nacrtima još iz brončanog doba kasnog stadija. Skitsko razdoblje ne pruža dovoljno svjedočenja i ostaje otvorenim za znanost. Ali već sarmatska kultura, koja se širila od Priazovlja sve do Podunavlja (3. stoljeće prije Krista. – 3. st. poslije Krista.) koristi znakove u velikom opsegu. Pronađeni su tragovi tih znakova ne samo u sjevernom Prichernomorju već i na Kavkazu i dalje na istok – sve do Srednje Azije i Sibira. Na temelju pronalaska izražena je pretpostavka da se radi o nekoj istaknutoj povijesno-kulturnoj pojavi koja zahtijeva posebno tumačenje. Godine 1959. E. Solomonik objavio je katalog znakova pronađenih na jugu Ukrajine, odnosno sjevernom

Pricnomorju.¹ On je nabrojio 157 grafema mada je broj grafema sa spomenutih prostora sve do Azije znatno veći.

Određene poredbe između Poljičkog statua i Rus'ke pravde nisu jedine u kompleksu postojećih analogija odnosno povezivanja. I kasnije se bilježi kontinuitet hrvatsko-ukrajinskog komuniciranja, što je pridonijelo neprekinutosti ukrajinsko-hrvatskih kontaktnih i tipoloških pojava tijekom stoljeća.

Primjer iz ranog srednjovjekovlja mogu biti i stari spomenici glagoljičkog pisma. Prema jednom od niza tumačenja o nastanku glagoljice u Hrvata, to je arhaično pismo doneseno na slavenske prostore snažnim tokovima koji su prolazili morskim i kopnenim pravcima. Kompariranje glagoljice i prastarog pisma s ukrajinskog područja – (spomenute čerte i reze), sve do njegovog nestajanja uslijed bizantskih utjecaja, rezultira analognom genezom. To što se glagoljica najviše očuvala u Hrvata na neki način potvrđuje da su upravo Hrvati ponajviše držali do svojih rariteta i arhaičnih nacionalnih specifičnosti. Tipološki tu arhaiku čine prastari elementi u Dubrovniku, od imena do mitoloških predodžbi, ukalupljeni u baroknu izgradnju zemljotresom razrušenog grada, odnosno u dramsko djelo Ivana Gundulića.²

I Poljica je također grčevito čuvala svoju arhaiku, koja je na drugim prostorima bila već odavno izgubljena. Jednim od elementa bila je i glagoljica. Da li je njeno pismo u nekoj mjeri srodno s onim što se zove zagonetnim sarmatskim znacima pronađenim u sjevernom Pricnomorju?

Istraživači su još u 19. stoljeću pretpostavljali da se radi o nekom starodavnom pismu te su u traganju za izvorima upućivali na zapanjujuću srodnost nekih slova s abecedom runskoga pisma i glagoljice. Pronalasci su se uspoređivali s primjerima kulture elinskih Skita na Krimu gdje je lokalno stanovništvo moglo u pismu koristiti određenu tradiciju s grčkim slovima. Doduše zidno slikarstvo u Neapolju Skitskom na Krimu sadrži sliku koja podsjeća na simboliku hrvatskog grba.³ Dakle istraživači su dopuštali mogućnost određene sinteze znakova koji su pripadali Skitima ili Sarmatima s grčkim kao izrazom lokalnoga pisma.⁴ Valja skrenuti pozornost i na koncepciju da „zagonetni znakovi“ iz sjevernog Pricnomorja predstavljaju protoglagoličko pismo.⁵

1 Solomonik E. I. Sarmatskije znaki Severnogo Pričernomorja. Kijev, 1959.

2 Paščenko E. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine, str. 155-260.

3 Isto: (naslovnica).

4 Štaerman E. A. O „zagadočnyh znakah“ Severnogo Pričernomorja. Vestnik drevnej istorii, Moskva, 1950, 1.

5 Konstantinov. N. A. Načalo rasšifrovki zagadočnyh znakov Pridneprovja. Istorija, jazyk i literatura, 1956, br. 14; isti. Černomorskije zagadočnyje znaki i glagolica. Učenyje zapiski LGU, serija istoričeskikh nauk, 1957, br. 23.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
121	122	123	124	125	126	127	128	129	130
131	132	133	134	135	136	137	138	139	140
141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
151	152	153	154	155	156	157	158	159	160
161	162	163	164	165	166	167	168	169	170
171	172	173	174	175	176	177	178	179	180
181	182	183	184	185	186	187	188	189	190
191	192	193	194	195	196	197	198	199	200
201	202	203	204	205	206	207	208	209	210
211	212	213	214	215	216	217	218	219	220
221	222	223	224	225	226	227	228	229	230
231	232	233	234	235	236	237	238	239	240

Sarmatski znaci (prema E. Solomonik)

Međutim, ta koncepcija nije zaživjela zbog kritika. U tadašnjoj sovjetskoj znanosti prevladala je tvrdnja da se ne radi o pismenosti već o nekim rodovskim znakovima i simbolima. Međutim, izražena je misao da su ti znaci postojali tijekom mnogih stoljeća i da je pogrešno tražiti neko univerzalno rješenje cijeloga problema.

Problem sarmatskih znakova i dalje ostaje otvoren. On dopušta široki spektar interpretacija ali podrazumijeva i određenu formu pismenosti, smatra M. Brajčevs'kyj, isključujući pri tome mogućnost tumačenja zagonetnih znakova kao fonetsko pismo, odnosno kao runsko pismo ili kao protoglagoljica.¹ On priznaje da srodnost ponekih figura, dapače ima značaj, ali to nije dovoljno za rješenje problema. Ponajprije spomenika s tim znakovima vrlo je malo. Uglavnom se na tim spomenicima pronalaze poneke figure ili tek po nekoliko znakova. Međutim, glavnim argumentom protiv priznanja sarmatskih znakova fonetskim pismom smatra se veliki broj različitih znakova i tipova. U katalogu E. Solomonik tih je znakova dvjesto i pedeset. Nijedan jezik ne zahtijeva toliko figura i ograničava se na 30-40 znakova. Poznata ploča u gradu Kerč na Krimu, na brdu Opuk, sadrži skoro sve vrste simbola zbog čega je imenovana kao enciklopedija znakova. Prema Brajčevs'kom analogije tim figurama treba tražiti ne kod skandinavskih runa ili glagoljice već u hijeroglifici, u rano hijeroglifskim znakovima starih naroda (Egipćana, Babilonaca, Asirijaca i dr.). Time znanstvenik dopušta pretpostavku da sarmatski znaci Pricrnomorja predstavljaju proces formiranja hijeroglifskog pisma koje ipak zbog specifičnih uvjeta svoga doba nije stiglo do svog završnog razdoblja. Društveno-gospodarski razvitak sjevernog Pocrnomorja krajem prvog tisućljeća prije Krista i u prvim stoljećima novoga doba zahtijevao je pojavu upravo takvoga tipa pismenosti. Za nastanak fonetske abecede, smatra on, još nije stiglo vrijeme i upravo pojava takve abecede iz Grčke postala je preprekom da se pricrnomorska hijeroglifika razvije u formiran sustav.²

Osim iskazane pretpostavke nisu prestala traganja za tumačenjima krimskih znakova. Radi se o arheološkim pronalascima na gori Opuk arheolozima Krimске filijale Instituta arheologije Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Znakovi na kamenu su povezivani s runskim pismom skandinavskoga podrijetla u čemu se vidjelo i odraz gotske intervencije na Krimu.³

Međutim, u tim novim traganjima ukrajinskih istraživača nisu zabilježeni

1 Brajčevs'kyj M. Pohodženija slovians'koji pysemnosti. Kyjiv: Akademija, 2002, str. 57.

2 Isto, str. 63.

3 Golenko V.K. i dr. Runičeskij kamenj s g. Opuk v Krymu i nekotoryje problemy istorii severnopričernomorskih germancev. Drevnosti Bospora, vyp. 2. Moskva, 1999, str. 77-97.

novi pokušaji usporedbe krimskog ozračja s glagoljičkim pismom. U isto vrijeme ostaje otvorenim proces proučavanja slaveno-iranskih prožimanja, odnosno tijesnih kontakata između praslavena i skitsko-sarmatskih plemena. Uz cijeli niz preuzimanja određenih tradicija kojim pripadaju i nazivi kao Rus' ili Hrvat, slavenska plemena su morala biti upoznata s načinima komuniciranja iranskogovorne etničke grupe. U tom kontekstu i dalje ostaje otvorenim pitanje o mogućnostima nastanka pisma koje će u slavenskom leksikonu dobiti naziv glagoljice što zahtijeva uzimanje u obzir opširne građe uključujući i one s ukrajinskih prostora. Tamo su očuvani tragovi sarmatskih znakova, posebice u srednjem Podnjeprovlju što potvrđuju znakovi na dva najveća skrovišta blaga iz 6. i 7. stoljeća, zatim pronalasci u regiji Galicije, koji povezuju ranosrednjovjekovnu građu s materijalom sarmatskoga doba. Dakle, sarmatske znakove preuzeli su Slaveni i pretpostavlja se da tom preuzimanju pripada i znak grba Ukrajine, poznati kao trident, tryzub. On je pripadao starokijevskim vladarima od kojih su ga preuzeli i pridošli varjaški kneževi iz dinastije R'urikoviča.¹

Izgled grba Ukrajine temelji se na prastarim simbolima

Problem rekonstruiranja ranoslavenskoga pisma daleko je od jednostavnosti kako su ga pokušavali predočiti različiti entuzijasti. Traganja za ranoslavenskim pismom, „slavenskim runama“, vodilo je sve do pokušaja da se pokažu njihovi „spomenici“. Toj grupi pripada i takozvana Velesova knjiga za koju neki znanstvenici vjeruju da je falsifikat.

¹ Brajčevs'kyj M. Pohodženja slovjangs'koji pysemnosti, str. 80-81.

Međutim, i dalje ostaje otvoren problem geneze glagoljice. Njena posebnost koja nema analogija ne daje mogućnost da se pronađe adekvatan prototip, smatraju neki znanstvenici i danas. I nadalje preostaju dvije grupe hipoteza – bar što se tiče spoznaja o tome u ukrajinskoj odnosno istočnoslavenskoj znanosti. Prema jednoj – glagoljica je prirodna abeceda koja je nastala kao prirodni proces slavenske pismenosti te ima u svojim temeljima konkretan izvor. Prema drugoj, to je posljedica ciljane djelatnosti, umjetno pismo koje su stvorili pisci 9. i 10. stoljeća. Prva hipoteza naslanja se na znanstvenu tradiciju još iz 19. stoljeća i nastavlja se do danas. Naime, grupa istraživača još od sredine minuloga stoljeća smatra da je glagoljica nastala na temelju „zagonetnih znakova“ poznatih u predjelima Ukrajine, obilježenih skitsko-sarmatskim kulturama od Podnjeprovlja do sjevernog Prichernomorju ali i na Uralu.¹

Međutim, spomenuti argument - srodnost određenih sarmatskih znakova i glagoljičkih slova što je ponovno aktualizirano u različitim pokušajima opet susreće kritiku. Ideja postojanja pisma prije ćirilice zaslužuje pozornost. Ipak, smatraju oponenti nedostatak u predlaganim rješenjima sadrži se i u tome da proces nastanka pisma nije tako jednostavan. Možda je na bazi spomenutih znakova nastalo rus'ko-hazarsko pismo ali gdje je tu glagoljica? U isto vrijeme značajna je pretpostavka da je ćirilichnome pismu prethodilo pismo povezano sa znakovima s ukrajinskog Prichernomorja kojim su prolazili neki od migracijskih putova iranskogovornih jahača.

Ne manje su upitne teorije prema kojima je glagoljica umjetno pismo koje je stvorilo nekoliko tvoraca knjiga (takozvani knyžnyky). Međutim, opet ostaje pitanje prototipa, odnosno izvora glagoljice. Njen „stvaratelj“ morao je imati pred sobom neke već postojeće znakove. Prema nekima, u osnovi je glagoljice bizantinska simbolika, sustav znakova iz grčkog tajnopisa. Ali takav prijedlog teško je provjeriti. S druge strane može se pretpostaviti da je neka osoba poznavala sarmatske hijerogliffe i koristila ih u stvaranju glagoljice. Vremenski to se povezuje s razdobljem poslije 886. kada su u Moravskoj počela progonstva Istočne crkve. Nastanak tajnoga pisma pripisuje se Ćirilu te se postavlja pitanje o njegovoj povezanosti s ćirlicom i glagoljicom. Prema određenim tumačenjima Ćiril je iskoristio već postojeće pismo u Slavena i doradio ga dok je glagoljica predstavljala konkretan rad obrazovane osobe. Potonje pismo ipak nije pronašlo široku primjenu te se očuvalo samo u nekim regijama, uključujući Dalmaciju.²

1 Konstantinov N. A. Skifo-sarmatskije znaki na pamjatnikah Pridneprovja. Krym (Simferopolj), 1951, br. 7; Ohrymenko M. L. Jakyj z slov'ans'kyh alfavitiv davnišyj – glagolyč'a čy kyrylyč'a? Jakyj z cyh alfavitiv stvorenyj Kyrylom i Mefodijem? Filologičnyj zbirnyk. Kyjiv, 1958.

2 Brajčevs'kyj M. Pohodženjja slovjang's'koji pysemnosti, str. 117-119.

Ne ulazeći u opsežnu literaturu o tome pitanju koje izaziva trajnu polemiku, spomenimo samo da je ono i dalje zanimljivo u pogledu poredbe glagoljice sa starim pismenima. Između ostalog opažena je određena srodnost glagoljičke grafike s gruzijskim i armenskim alfabetom. Oni su također nastali kao posljedica individualne djelatnosti određenih osoba. Pretpostavke koje upućuju na značaj sjevernog Prichernomorja u nastanku glagoljice podupire boravak Ćirila na tom području. Naime, on je 860. i 861. bio u Hozarskoj misiji te je boravio u Hersonesu na Krimu. Prema legendi on je tamo nabavio Evanđelje i Psaltir koji su pisani rus'kim pismenima te je sreo čovjeka koji je glagolio (govorio) tom besjedom. U razgovoru s njim Ćiril se mnogo čemu naučio, mnogim riječima, pismu i slovima na kojima su se Bogu molitve stvarale.¹ Temelju toga iskazana je pretpostavka da je Kijevs'ka Rus' još iz doba kneza Askoljda (60. godine 9. stoljeća) bila kršćanskom i da je već počela stvarati crkvenu literaturu što znači da su prijevodi kršćanskih knjiga na slavenski (rus'ki) jezik postojali prije moravske misije Ćirila i Metoda.² Prema Jagićevoj pretpostavci Konstantin je tamo pronašao ne samo glagoljičko pismo već i slavenski prijevod – sve što je bilo urađeno bez njega i prije njega.³ Takva konstatacija ipak nije oduševila one koji su privrženi normanskoj teoriji pojma Rus' te su težili povezati nastanak tog pisma sa skandinavskim runama.

Međutim, kako pokazuje istaknuti ukrajinski arheolog i povjesničar M. Brasčevs'kyj, nikakvih utjecaja na to pismo od strane Normana ili Gota nije moglo biti. Radilo se o bizantinskoj uključenosti u rus'ki prostor. Na Ćirila su velik utjecaj ostavile spomenute knjige iz Hersonesa odnosno Korsunja kako se on naziva u ukrajinskoj terminologiji. Ne zna se kojom abecedom su oni bili napisani jer je u to vrijeme, konstatira znanstvenik, na staroukrajinskome prostoru su postojale dvije tradicije od kojih se jednu možemo nazvati protoćiriličnom, a drugu – protoglagoljičkom. Takve su pretpostavke moguće ali nemaju sigurnu argumentaciju. To je moglo biti pismo s grčkim alfabetom u početnoj fazi njenoga slaveniziranja. Ali moglo je biti i rus'ko-hazarsko pismo koje ima mnogo zajedničkog s glagoljicom. Ćiril se mogao ugledati na postojeće korsunjs'ko pismo i na njegovu temelju stvarati vlastito.

1 Lavrov P. Kyrylo ta Metodij v davnjoslov'ans'komu pys'menstvi. Kyjiv, 1928, str. 253.

2 Brajčevs'kyj, isto, str.121.

3 Jagić, V. Vopros o Kirile i Mefodii v slav'anskoj filologiji. SPb., 1886, str. 64.

Ruševine antičkog Hersonesa na Krimu

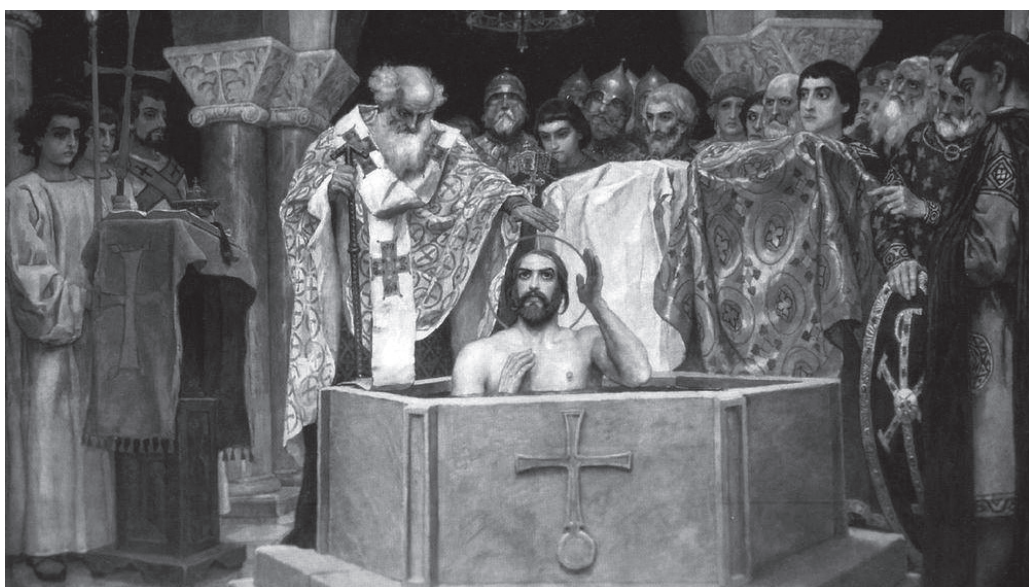
Protoglagoljica se koristila na prostorima jugo-istočne regije današnje Ukrajine, u Pricrnomorju. Mjesto Hersones (u blizini današnjeg Sevastopolja) koje je nastalo početkom 6. stoljeća prije Krista kao jedan od grčkih gardova-kolonija na obali Krima u grčkoj kolonizaciji sjevernog Pricrnomorja, bilo je jednim od većih središta grčke kolonizacije te regije. Međutim, i prije Grka tamo je postojalo stanovništvo s kojim su grčki doseljenici bili u napetim odnosima. Takvima su bili Tavri i Skiti a zatim i Sarmati koji su upali u međuriječje Dona i Dnjepra. Oni su napadali Krim i slabili položaj grčkih gradova. Na Krimu je u III. st. p. K. bila stvorena skitska država s glavnim gradom Neapolem Skitskim. Iranskogovorne pridošlice ugrožavali su mir tih gradova. Neapol Skitski (3. stoljeće prije Krista – 4. stoljeće poslije Krista) kao glavni grad Krimske Skitije osnovan je na mjestu nekadašnjeg naselja Tavra (jugo-istočni dio današnjeg Simferopolja). S vremenom, u 2. st. pr. Kr. ta velika utvrda postala je rezidencijom ratobornih careva Skilura i Palaka. Postupno su jačale iransko-grčke poveznice pri čemu su veliku ulogu na kulturnom i političkom planu imali Grci. Stanovništvo je bilo konglomerat Skita, Sarmata, Tavra. Opstajući u stalnim ratovima s Hersonesom skitska prijestolnica gubila je svoju moć i u 3. stoljeću novoga doba nestala je kao politički subjekt.

Hersones je doživio rimsku kolonizaciju, a potom i doseljavanje plemena gotškoga saveza koji su, miješajući se s lokalnim Sarmatima, stvarali polietnički konglomerat, kasnije poznat pod imenom krimski Goti. S vremenom Hersones je potpao pod vlast Bizanta. Grad je postao jednim od ranih središta kršćanstva u sjevernom Pricrnomor'ju.

Hersones, Katedrala sv. Volodymyra Krstitelja

Jačanjem slavenskih plemena i njihovim udruživanjem u državu, poznatu kao Rus'ka zemlja sa središtem u Kijevu, rus'ki kneževi su bili u različitim vezama s Bizantom pri čemu su gradovi na jugu imali ulogu unošenja kršćanstva na to područje. Upravo je u Hersonesu u ljeto 988. knez Volodymyr zajedno s vojskom preuzeo kršćanstvo koje je i službeno uveo širom zemlje Rus'.

Pokrštavanje kneza Volodymyra. Kijev, zidno slikarstvo u Katedralnoj crkvi sv. Volodymyra

Složena polietnička miješanja vodila su obogaćivanju spoznaja i njihovom prožimanju. Sve se to moralo odraziti i na pismo koje je moglo biti podložno, između ostaloga, i grčko-iranskom utjecaju, te se prenosilo u rus'ko-iranske veze što su potvrđene na mnogobrojnim primjerima. Pripada li tom sklopu i nastanak rus'kog pisma kao neka vrsta sinteze grčkoga i rus'ko-hazarskog s elementima sarmatskih znakova? Je li to pismo zatekao Ćiril prigodom svoje hazarske misije? Prema mišljenju M. Brajčevs'kog za Ćirila je posebnu zagonetku predstavljala grafika odnosno slovo kojim se prenosi zvuk. Najvjerojatnije su hersones'ke knjige bile pisane ne protoćirilicom već protoglagoljicom, smatra znanstvenik. Većina slova protoglagoljice nema analogija u grčkom alfabetu. Tako je iz Hersonesa Ćiril mogao ponijeti predodžbu o pismu koje je dalje razrađivao.¹ To je pismo poznato pod slavenskim imenom kao glagoljica.

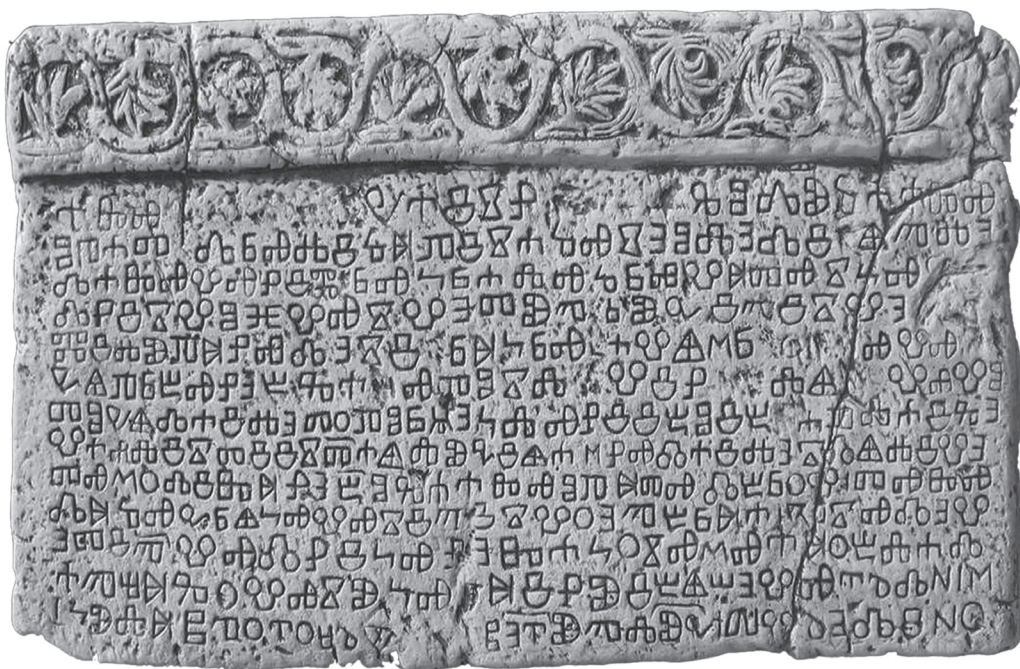
U predočenoj verziji posebno je zanimljiva uključenost problema nastanka glagoljice (i) u sjeverno Pricrnomorje s kojim je povezano iranskogovorno stanovništvo u njegovim vezama s antičkim tradicijama. Jesu li se u tim procesima prenosile forme koje će se odraziti u nećirilichnome pismu i koje su razvidne u hrvatskoj kulturi? Može li se pretpostaviti da su određene veze postojale i prije solunske braće, dakle u vremenima prodiranja sve do Karpata i dalje prema jadranskoj obali? U svakom slučaju, hrvatski prostor ponajviše je očuvao glagoljički kod i to u kamenu – materijalu karakterističnom za prijadransku liniju. Pri tome valja opet podsjetiti na Kam'janu moglu kao simbol značaja kamena.

Budući da su se tragovi pisma u ranih Slavena uglavnom slabo očuvali i zbog materijala na kojem su pisani – drvenih tablica ili brezove kore, moguće je postaviti pitanje da li se u migracijskim valovima prema prostoru kamena, koji karakterizira jadransko priobalje, mogao očuvati i razvijati sustav znakova koji se naziva sarmatskim i koji se u određenim elementima mogao odraziti u slavenskom pismu imenovanom kao glagoljica? To pitanje pripada jednoj od pretpostavki uz argument da su glagoljički tekstovi u Hrvata ponajviše očuvani upravo u kamenu.

Glagoljički tragovi vode, između ostaloga, i do takvih oaza starine kao što su Poljica. U zbirci prastarih vrijednosti hrvatske duhovne riznice glagoljica je najjači i najjasniji svjedok povijesnoga puta hrvatskoga naroda, konstatira Josip Bratulić². Upravo je u Poljicama glagoljičko pismo nastupilo kao amblem prastarog identiteta. Ona se čuvala i širila, uključivala se u kulturne i duhovne tokove narednih vremena.

1 Brajčevs'kyj M Pohodženja slovjangs' koji pysemnosti, str. 128.

2 Bratulić J. Glagoljica i glagoljaši u Poljicama. Poljički zbornik, 1972, sv. II, str. 141.

Baščanska ploča, oko 1100. godine

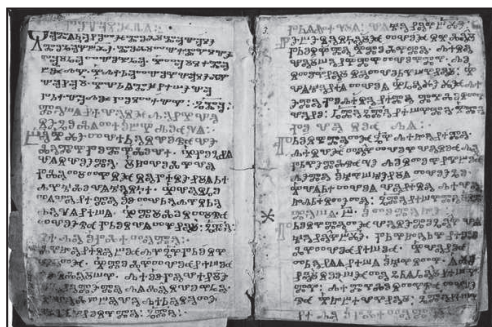
Među glagoljičkim tekstovima koji potječu iz Poljica jedan je rukopisni glagoljaški molitvenik preuzet iz izdanja *Propagande de Fide* u Rimu, odnosno centra koji je bio orijentiran i na slavenski istok, pri čemu je koristio ukrajinsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika.¹ Taj je rukopis imitacija tiskanih izdanja toga doba. U Poljice je pristigao molitvenik iz glagoljičkih tekstova koje je u 17. stoljeću obrađivala rimska *Propaganda* u duhu i stilu ukrajinske redakcije crkvenoslavenskoga. Prevođenje glagoljičkih tekstova na crkvenoslavenski predstavljalo je značajnu epizodu ukrajinsko-hrvatskih kontakata koji zadiru u barokno doba kao bogato poglavlje u povijesti tih odnosa. U barokno su se doba na neki način obnavljali prastari putovi kojima je prošlo glagoljičko pismo, o čemu je govorio još V. Jagić.

Od glagoljičkih spomenika valja podsjetiti i na jedan odlomak Kijevskih listića, poznatog katoličkog sakramentarija koji pokazuje kakve su bile crkvene knjižnice što su krajem 9. i tijekom 10. stoljeća kružile među hrvatskim glagoljašima. Jedan od najstarijih pisanih spomenika glagoljičkoga pisma poznat kao Kijevski glagoljički listovi čuva se u Nacionalnoj knjižnici Ukrajine Vernadski, u Kijevu. Naziv je dobio prema mjestu čuvanja – Kijevu kamo je dospio u 19. stoljeću kao poklon Kijevskoj duhovnoj akademiji. Donesen je iz Sinaja i potvrđen je kao autentičan

1 O tome: Paščenko J. *Ukrajinska filologija i prijevodi hrvatskih glagoljičkih knjiga na crkvenoslavenski jezik*. Riječ (Rijeka), 2007, sv. 3, str. 58-82.

tekst, usprkos sumnjama da je moguća imitacija.¹ Sudbina Kijevskih listića i pitanje doticaja hrvatskih pisaca s njima tumačilo se s pozicija književnih migracija, kao primjer književnih kontakta tijekom srednjovjekovnog doba i nadalje. Tim su istim putovima mogli doći i tekstovi pravnog sadržaja - od Rus'ke pravde do Poljičkog statuta, dakle iz Kijeva do Poljica.

U tome se može naslutiti i određena simbolika složenih putova na kojima je nastajala glagoljica, čiji su korijeni možda povezani i s ukrajinskim prostorom koji je imao duboke povijesne poveznice s hrvatskim. Dakle, i najstarije se razdoblje, odnosno doba nastanka i širenja glagoljice, ne može se istraživati bez podataka s ukrajinskih izvora, spoznaja o razvoju pisma od zagonetnih sarmatskih znakova, prijeko četa i reza pa sve do slavenskog pisma.

Kijevski glagoljički listići, kraj 9. – početak 10. st.

1 Nimčuk V. V. Kyjivs'ki glagolyčni lystky. Kyjiv: Naukova dumka, 1983.

Poredbeni prostori.

Od Istre prema Zagorju, Slavoniji i drugdje

Navedene zemljopisne okvire treba prihvatiti uvjetno kao obilježje prisutnosti niza rudimenata u kontinentalnoj Hrvatskoj, odnosno brojnim regijama što zahtijeva daljnje uspoređivanje u širem kontekstu, uključujući i ukrajinski. Na ovom mjestu valja tek naznačiti određene smjerove perspektivne za daljnja znanstvena proučavanja.

Skrivena mitološka blaga

Dakle, ne samo na jadranskoj liniji koja kroz tragove mitologiziranog okoliša predstavlja svojevrsnu okamenitost one duhovne pasioniranosti koja je obvezno pratila pretkršćansko razdoblje te se odrazila u nazivlju već i drugdje postoje mjesta čija imena upućuju na postojanje kulta, bez obzira na nestanak kulta.

Da ponovimo, mitološki je sloj značajna komponenta hrvatskog duhovnog i materijalnog života arhaičnoga doba, što se nastojalo ocrtati u gore navedenim primjerima. Ta raširenost skrivenih blaga koja svjetlucaju s dna prošlosti svojim zagonetkama neizbježno je fascinirala njihove pronalazače. Još je Ante Škopalj, polazeći od bogate građe jadranske regije, opravdano zamjerao akademskoj znanosti da zaobilazi te realne vrijednosti hrvatske baštine. Tragova te kulture nije toliko malo kao što je mislio Petar Skok. Naime, znanost im nije uspjela ući u trag jer su mnogi skriveni, odnosno evoluirali su u kršćanski sloj - tvrdio je Škopalj, taj pasionirani entuzijast proučavanja starohrvatske duhovnosti. U vremena obilježena i određenim metodološkim predodžbama takve su teme počesto ostajale izvan interesa akademske odnosno sveučilišne znanosti i nerijetko su se njima bavili samoinicijativni entuzijasti, laici koji su znali naslutiti značajne teme ali ponekad ih nisu znali dovoljno argumentirano obrazložiti. Stoga je problematika mitološkog sloja u hrvatskoj kulturi zahtijevala produbljena fundamentalna proučavanja. Najnovija istraživanja upravo mitološke kulture u hrvatskoj znanosti potvrđuju opažanja iskazana tada, 1999. godine u spomenutoj monografiji.

Bogatstvo starina izraženo je u različitim formama – od materijalne do usmenoknjiževne kulture što predstavlja građu za hrvatski mitološki leksikon kao samo jedan od mogućih projekata. Na putu prema njegovom ostvarivanju već su postignuti rezultati.

Bogatu građu i osobito značajne izvore o podrijetlu roda i naselja pruža između

ostalog istarski folklor s očiglednim tragovima mitološke kulture. Može li biti stvoren Istarski mitološki leksikon, odnosno panoramski prikaz mitologije s prostora Istre? Odgovor na to pitanje počinje već s naziva te regije koji vjerojatno mnogo stariji i slojevitiji od postojećih spoznaja o tome imenu.

U pojmovnik hrvatskih starina neminovno spadaju i legende o postanku roda koje na hrvatskom tlu, između ostalog, imaju analogije i u onoj krapinskoj.

Genealoške legende

Sjeverna je Hrvatska svojim zemljopisnim osobinama po mnogočemu odgovarala principima mitologiziranja, ukorijenjenim u starim kulturama od predslavenskog do slavenskog razdoblja, koje su se ispreplele u složeni konglomerat. Mada osporavana u pogledu svoje geneze krapinska je genealoška legenda tipološki bliska starokijevskoj, fiksiranoj i u Nestorovoj *Povijesti* kao i u drugim slavenskim legendama (na primjer, o osnutku Krakova, odnosno Praga). Takve legende u kojima su braće i sestra osnivači određenog naselja sežu sve do kavkaskih predjela.

Kijevska je legenda o trojici braće *Kyju*, *Ščeku* i *Horivu* te njihovoj sestri *Lyibidi'* bliska staroarmenskoj, a kao moguća varijanta kijevske legende spominjala se i *Krapinska legenda*. Naravno, neki izvori uvijek su specifični u pogledu vjerodostojnosti svjedočenja. Problem je i razlikovanje mogućih mistificiranja od izvornih dokumenta. Međutim, informacije koje su povezane s ukrajinskim prostorima i one s hrvatskoga zahtijevaju daljnja kompariranja mogućih odraza migracija od karpatskih prostora prema istoku, pa sve do Kavkaza.

Taj je smjer pretpostavljao i S. K. Sakač koji je, polazeći od N. Marra, usporedio kijevsku i armensku varijantu s krapinskom. Hrvatski je istraživač pokušao povezati toponim Krapina s nekim prastarim prototipovima, pretpostavljajući postojanje određenih mitoloških svjetonazora. Geografske osobitosti krapinske regije sadrže u sebi određenu informaciju koja upućuje na sakraliziranje okoliša. Na postojanje kulta upućuju i tragovi poganskih svetišta na jednoj od uzvišica, ispod koje teče potok Krapina, što je bio nužan kulturni element u doživljavanju reljefa kao svetišta. Za tri je brda, kako neki smatraju, vezana i legenda o braći Čehu, Lehu i Mehu s odgovarajućim etničkim tumačenjima, koja su možda dodana i kasnije - knjiškim putem, ili se pak ona nadovezuje na neku prijašnju tradiciju o braći kao precima triju roda. Takve su genealoške legende - poznati mitologem u starim kulturama gdje se spominju braća u njihovim različitim suodnosima u pogledu nastanka roda. U armenskoj su legendi tri brata svojim imenima također simbolizirala tri roda - Kuar, Meltej i Horean. Već je opažena određena onomastička bliskost tih imena u armenskoj

i kijevskoj varijanti legende. Čak se govorilo da se iza određenih naziva kriju neki plemenski simboli i totemi. Komparacija i tipologija urodile su pretpostavkom o srodnosti krapinske legende s kijevskom, odnosno nazivanjem plemenskih grupacija imenima trojice braće. Lik njihove sestre u tim legendama također upućuje na kult žene, utjelovljene kultom potoka. Prema tumačenju S. K. Sakača krapinska je lokacija predstavljala u nepokrštenih Slavena sakralno mjesto, «neko proročište, a potok Krapinica i rječica Krapina neku vrstu svetih voda». Srodan je kult postojao na istočnom prostoru od ukrajinskih Karpata, još iz vremena Karpa, pa sve do Kijeva. Prema Sakaču krapinska je priča «prava domaća biljka, a samo je sjeme - istočnjačko, preneseno vjetrom seobe naroda od Kijeva čak u Hrvatsko zagorje».¹

Autor zaključuje da je ta nezasluženo odbačena krapinska priča dragocjen izvor za rekonstruiranje etnogeneze Hrvata promatrane iz široke perspektive istočnoga prostora. U svakom slučaju, niz podataka potvrđuje duboku arhaiku krapinskog tla na kojem su ranoslavenske migracije ostavile tragove naslojavajući se na dotadašnje tragove. Hrvatsko je zagorje bilo uključeno u prastari migracijski put sve do Karpata, a Karpi kao jedna od mogućih komponenti etnogeneze na putovima od Karpata do Panonije mogli su kontaktirati sa Zagorjem koje je imalo sličan, mitologiziran okoliš. Ta bi se tendencija mogla potvrditi i u toponimiji i u usmenim izvorima. Analiza tragova mitološke kulture na hrvatskome tlu i njihova komparacija s drugim elementima, uključujući i ukrajinske, vodila bi prema mogućem rekonstruiranju tog realnog i značajnog sloja u hrvatskoj duhovnoj baštini, koji ima i svoje materijalne potvrde. One su povezane s jednim od značajnih instrumentarija u rekonstruiranju prošlosti a to su materijalni argumenti - iskopine.

Arheološka svjedočenja

Arheološki su podaci značajni putokazi migracijskih kretanja etničkih grupa, povezanih i s ukrajinskim tлом. Nažalost taj aspekt istraživanja – zajednički rad ukrajinskih i hrvatskih arheologa nije bio predmetom nekog znanstvenog poduhvata što je, uostalom, karakteristično i za niz drugih područja znanosti koja očekuju susret stručnjaka s jedne i druge strane.

Niz arheoloških nalaza upućuje na pretpostavku o njihovoj podudarnosti na ukrajinskom i hrvatskom tlu. Već je uočena značajna sličnost nekih starorus'kih naušnica kijevskog tipa i starohrvatskih izrađenih tijekom 9. i 10. stoljeća u domaćim

1 Lozica, I. Poganska baština. Zagreb, 2002.

radionicama.¹ Hrvatski su arheolozi postupno otkrivali određenu srodnost pojedinih tipova arheološke kulture s hrvatskog i ukrajinskog terena. Među ostalima, doduše ne mnogobrojnim autorima, valja spomenuti da je Z. Vinski uputio na kijeovski pravac geneze *bjelobrdске kulture*, smještene između rijeka Drave, Save i Dunava.² U bjelobrdskim su nekropolama, među drugim ukrasima, i naušnice koje prema svojoj tipologiji pripadaju modelima fiksiranim u jednoj od zakarpatskih regija. To su naušnice *volynjskoga* tipa, odnosno one koje sežu još i dalje, prema centralnoj Ukrajini. Tipovi takvih naušnica pronađeni su na više od nekoliko desetaka lokaliteta bjelobrdске kulture.

Osim volynjskih naušnica, pronađenih u Panonskoj Hrvatskoj, u Dalmatinskoj Hrvatskoj pronađene su naušnice kijeuskoga tipa, identične nalazima iz kijevske regije. Na osnovi podataka iz hrvatskih nekropola u Dalmaciji izražena je pretpostavka da su naušnice kijeuskoga tipa najčešća karakteristična pojava starohrvatskog kulturnog blaga.³ Naravno, to zahtijeva daljnju konkretizaciju tipologija ukrasa bizantinskoga tipa, odnosno njihovu individualizaciju na prostorima slavenskih kultura.

Poredbenim proučavanjima bavio se hrvatski arheolog B. Graljuk. Aktualizirajući problem srodnosti arheoloških podataka iz ukrajinskih i hrvatskih izvora, istraživač posve opravdano upućuje «na potrebu studioznije obrade korijena nositelja» te kulture u Hrvata.⁴ Zajednički projekt, odnosno timsko istraživanje ukrajinskih i hrvatskih arheologa zacijelo bi urodilo arheološkim argumentima kao najznačajnijim u istraživanju etnogeneze, čime bi se riješila mnoga pitanja.

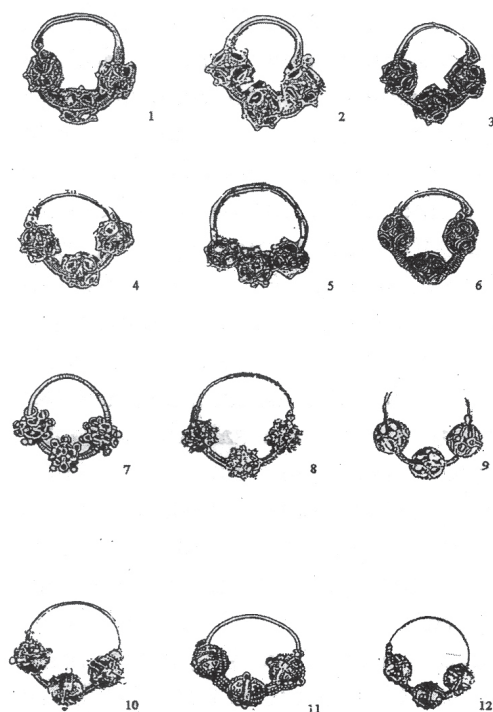
1 Sakač S. K. Krapinska, kijevska i armenska priča o trojici braće i jednoj sestri (Pogled u život Hrvata VII. Vijeka). *Život*, 1940, str. 138.

2 Karaman Lj. Starohrvatsko groblje na „Majdanu“ kod Splita. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (1930-1934), str. 91-95.

3 Vinski Z. O postojanju radionica starohrvatskog doba u Sisku, Zagrebu. Zagreb, 1970.

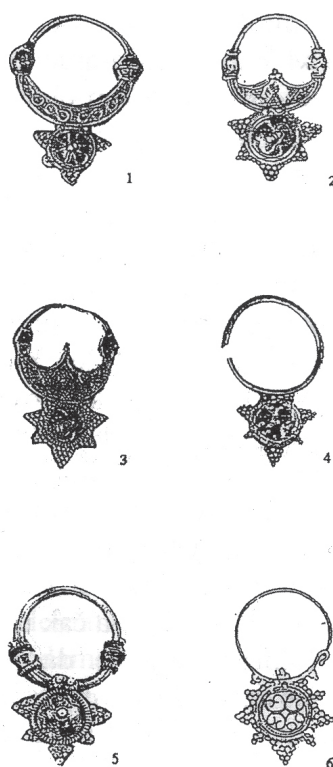
4 Jelovina D. Starohrvatske nekropole. Split, 1976.

Trojagodne naušnice "Kijevskoga tipa"

1. Kijev, Ukrajina (XI–XIII. stoljeće)
2. Kijev, Ukrajina
3. Kijev, Ukrajina
4. Kijev, Ukrajina
5. Kijev, Ukrajina
6. Kijev, Ukrajina
7. Knin, Hrvatska (XII–XV. stoljeće)
8. Knin, Hrvatska
9. Skradin, Hrvatska
10. Knin, Hrvatska
11. Skradin, Hrvatska
12. Benkovac, Hrvatska

Zvezdolike naušnice (VII–VIII. stoljeće)

1. Harjivka, Ukrajina
2. Harjivka, Ukrajina
3. Harjivka, Ukrajina
4. Harjivka, Ukrajina
5. Čadavica, Hrvatska
6. Čadavica, Hrvatska

(Usporedba B. Graljuka).

Onomastička iznenađenja

Onomastički argumenti svakako su najznačajniji, ali su i diskutabilni jer su toponimske paralele u slavenskom krugu i izvan njega ponekad ugrožene mehaničkim uočavanjem fonetski sličnih nazivlja. Stoga je logično traženje precizne argumentacije za svaki toponimski par s prostora tog povijesnog migracijskog smjera. Ono što je sigurno realno je postojanje velikog broja podudarnih naziva, što isključuje svaku slučajnost, ali zahtijeva timsko istraživanje ukrajinskih i hrvatskih lingvista.

Migracijski su procesi obično popraćeni prenošenjem duhovnih i materijalnih vrijednosti, u kojima posebno mjesto ima toponimsko dubliranje, prenošenje nazivlja s napuštenih prostora te stvaranje novih pod istim nazivom. Toponimijska je migracija važan putokaz u rekonstruiranju etničkih kretanja. Ukrajinska onomastika, uostalom kao i hrvatska, reflektira tragove različitih naroda koji su živjeli na tim prostorima, što ukazuje na bogata povijesna zbivanja još u prastaro doba. Stoga je u jezik tih naroda ulazio bogat i razvijen toponimski sustav arhaičnoga razdoblja. U rezultatu tijesnih veza s jezičnim sistemima Europe i Azije lokalni su nazivi u Ukrajini često jako stari, što se posebice odnosi ne samo na imena naselja, već i na imena rijeka i šuma. Onomastika je u cjelini kao samozatajna ali govorljiva u smislu skrivenih sadržaja, sposobna pružiti bogatu informaciju o prastarim vremenima o kojima svjedoči toponimija, osobito u uvjetima kada su pisani izvori nestali, ali su ostala nazivlja.

U ukrajinskoj se toponimiji mogu promatrati procesi interetničkih preplitanja neslavenskog i slavenskog razdoblja. Česte su u nizanju tih slojeva paralele s jugozapadnom odnosno hrvatskom građom. U nizu etničkih slojeva naslućuje se ilirska etimologija pojedinih ukrajinskih naziva, kao što su na primjer Medobory, Sambor, Beskidy, Duklja i sl. Podaci s kompariranih prostora svjedoče o funkcioniranju principa ponavljanja toponimskog područja na što upućuju mnogobrojni primjeri, kao što su primjerice Duklja i Belz u Prikarpatju te Doclea i Bulsinius u prijadranskoj Iliriji.¹ Iranska toponimija također je razvidna od etnonima do hidronima i drugih leksičkih kategorija. Toj grupi, između ostaloga, pripadaju i leksemi u kojima je prva komponenta iranskog podrijetla da bi se potom slavenizirali, kao što je slučaj s hidronimima Dnjeper, Don i drugi koji su ušli u slavenski jezik, između ostalog i preko naziva dakijsko-trakijskoga podrijetla. Hidronimija još jednom svjedoči o značaju i ulozi ukrajinskog prostora u interetničkim procesima. Na to upućuje očuvanost prastarih iranskih naziva, uglavnom onih istočno od Dnjepra. Također su

1 Trubačev O. N. Nazvanije rek pravoberežnoj Ukrajiny. Slovoobrazovanije. Etimologija. Etničeskije interpretacii. Moskva, 1968.

zabilježeni ilirski i zapadno-balkanski nazivi u gornjem Podnjestrovlju, a potvrđeni su i istočno-balkanski (trakijski, dakijski) tragovi. U hidronimiji rijeke Prypjat' (bazen Dnjepra) prepliću se slavenska, ilirska i baltička nazivlja kao odraz graničnih prostora i dodira različitih etnosa i jezika.

U tom snažnom povijesnom protoku uočene su leksičke podudarnosti ukrajinskog fonda s južnoslavenskim.¹ Posebno je značajna komparacija hrvatske građe s nizom ekvivalenata u hidronimiji jugozapadne Ukrajine za koju je karakterističan složen proces etničkih taloženja, gdje su osim gornjeg slavenskog sloja prisutna naslojavanja t'urkijske i iranske hidronimije isprepletene s jugozapadnim (ilirskim), baltičkim i germanskim izvorima. Hidronimski tragovi Ilira prostiru se do Dnjestra i srednjega Dnjepra.

Uočena je i hidronimija s komponentom *horvat-*. Velika grupa s tom osnovom utvrđena je u istočnim krajevima staroslavenskog svijeta, odnosno Ukrajine. To su predjeli na jugoistočnim prostorima današnje Ukrajine - u stepama Priazovlja i Meotida, uz rijeke kao Tanais (Don), Srednji Borisfen (Dnjepar) i drugdje. Toponimi na *horvat-* utvrđeni su na ukrajinskom prostoru od predjela Kijeva i Žytomyra (grada u blizini Kijeva) pa sve na zapad do rijeka Prypjat' te granica s Poljskom. Poznati su nazivi rijeke *Horvatos* u bazenu Tanaisa, *Horvatka* - pritok rijeke Vyšljanke. Njihove varijante su *Hovratka* i *Havratka*. Poznata su i naselja *Horvatka* i *Hovratka* na rijeci istoga naziva.² U izvorima iz 18. st. spominje se i rijeka *Horvatka* u predgrađu Kijeva. Na zapadu Ukrajine, u okolici Ljvova na rijeci Gorynj poznato je naselje *Hors*. Od starijih tragova valja spomenuti u srednjem dijelu desne obale Dnjepra (Desnoobalska Ukrajina) nazive kao *Hovrat*, *Havrač*, *Horvativ*. Nazivi sela *Horvats'ke* i *Horvaty* u oblasti Lavova povezuju s imenom plemena Hrvata iz Nestorovog ljetopisa.³

Neka su stara imena kasnije promijenjena kao što je, primjerice, ime naselja *Harvaty*, koje je postojalo prije 1947. na krajnjem zapadu Ukrajine, promijenjeno u Nagirnyj, a naselje *Horvac'ke* u Družnij. Mnogo je više naziva hrvatskog ciklusa bilo ili ostalo južno od ukrajinskih Karpata. Tako u Transilvaniji postoje *Horvaty* - naselje nad rijekom Bodva i blizu rijeke Krasne, *Disnos-Hoi-vat* je naselje smješteno nad rijekom Suha, *Erdo-Horvat* je naselje u regiji Šaroš-Potoka i td.

1 Železnjak I. M. Hidronimičeskiye paraleli Ukrainy i Jugoslavii. Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. – 1976. Moskva, 1978, str. 39-49.

2 Slovnyk gidronimiv Ukrainy. Kyjiv, 1979, str. 145, 149.

3 Kovalj A. P. Znajomi neznajomci. Pohodžennja nazv poselenj Ukrainy. Kyjiv, 2001, str. 117.

Toponimski su tragovi s imenom Horvat prisutni i u drugim regijama, između ostaloga u istočnim Slavena - na bjeloruskom i ruskom području (na primjer u centralnoj Rusiji kod grada Orel, te u priuralskim regijama kod rijeke Oka).¹

S druge strane, postoje određene leksičke forme na hrvatskom prostoru koje ponekad imaju srodnosti s ukrajinskim formama. Valjalo bi istražiti i postojeće predodžbe o očuvanosti arhaičnih elemenata bliskih onima s ukrajinskih prostora. Naime, spominju se na neki način «očuvane ukrajinske oaze» u jadranskom priobalju, primjerice otok Susak pored Malog Lošinja s kulturnim elementima koji upućuju na neke staroukrajinske analogije i sl. Osim takvih hipotetičkih opažanja više su realne komparacije nekih toponima s osnovama kultnog sadržaja kao što je *treb-*, *tereb-* i drugi.

Logično je da niz naziva općeslavenskog leksičkog fonda imaju odgovarajuće podudarnosti na tom prostoru. Toj skupini pripada već i naziv *Ukrajina*. Neki ga povezuju s općeslavenskim *krajinama* i uspoređuju sa sličnim nazivom u Hrvata (Krajina), poljskim - Krajna, zakarpatskim - Krajina, Krajna (tako se prema svjedočenju ukrajinskoga pisca Jakiva Golovac'kog, iz prve polovice 19. stoljeća nazivao dio prostora kod Užgoroda u nekadašnjoj Ugarskoj). Krajinom se zvao i dio baltičkog Pomorja, i td. Neki pak istraživači u tim paralelama vide odraz migracijskih procesa s nekih zajedničkih prostora.

Nazivi pojedinih plemena koja spominje Nestor razvidni su i na hrvatskome prostoru: Bijeli Hrvati, Neretljani, Konavljani ili Dukljani. Naziv posljednjih potječe od Duklje, a prenesen je možda s Karpata gdje je i poznati Dukljanski prijevoj. Opaženi tragovi toponima u Hrvatskoj, nastalih od ukrajinskih Bužana i Volynjana, tumačeni su i kao mogući onomastički odrazi drugih plemena.²

Još je S. Sakač ukazao na podudarnost hrvatskih naziva Duljebe i rječice Dulepske s etnonimom Dulebi koje spominje Nestor. Niz onomastičkih paralela srednjovjekovne Kijevske Rus' i Dalmatinske Hrvatske iznio je hrvatski arheolog B. Graljuk.³

Ukrajinski su istraživači već odavno uočili činjenicu toponimskog i hidronimskog ponavljanja širom Ukrajine, Hrvatske i drugih južnih prostora. Primjerice, toponim Samobor ima svoje analogije u Ukrajini, gdje postoje dva slična naziva - Sambor Stari i Novi u međuriječju Strvjaža i Dnjestra, odnosno u Pretkarpatju gdje su nekoć bili spominjani Bijeli Hrvati. Osim toga postoje još dva

1 Smolickaja G. P. *Gidronimija bassejna Oki* (Spisok rek i ozer), str. 145-184; Stryžak O. *Etnonimija Ptolomejevoji Sarmatiji*. Kyjiv, 1991, str. 113.

2 Stryžak O. *Etnonimija Ptolomejevoji Sarmatiji*, str. 113.

3 Graljuk B. *Ranosrednjovjekovne paralele...*, str. 47-52.

Samobora (Veliki i Mali) u centralnoj Ukrajini, sjevernije od Kijeva, na prostoru Černygiva. Utvrđeno je da su ta dva naziva s Karpata donijeta u 14. stoljeću. Taj se naziv tumači kao predslavenski: *Sam-bar, što bi prema ilirskom značilo slijevanje (stijek). Možda je u formiranju tog naziva odigrala ulogu sekundarna ideacija u slavenskom prostoru kao i u nazivu hrvatskog Samobora koji se također može tumačiti u povezanost s ilirskim *Sam-bar. Grad Sambor u zapadnoj Ukrajini smješten je u zoni najveće gustoće ilirske hidronimije, u gornjem predjelu Dnjestra.¹ Među drugim hidronimskim analogijama valja spomenuti i rijeku Savu koja je pritok rijeke Berezyne. Podudarnost ukrajinskoga hidronima s hrvatskim također se ponekad doživljava kao tema za mogući rezultat migracijskih pokreta između 5. i 7. stoljeća.

U ovome kontekstu još jednom valja spomenuti toponim *Kijev* (ukr. Kyjiv), poznat širom slavenskoga svijeta pa tako i na hrvatskom prostoru gdje se sreće u formama Kijevo, Kijani, Kijevci, odnosno u nazivlju dobro poznatoj ukrajinskoj onomastici. Taj naziv se povezujemo s prastarim kultom kozmogonijskog podrijetla, s mitom o nebeskom kovaču i sa širokim krugom predodžbi iz lepeze solarnih mitova. Sakralni značaj mogao je biti glavnim pokretačem širenja i prenošenja te toponimske svetinje tijekom migracijskih procesa.

Ukrajinska informacija donosi i druge pretpostavke u ponavljanju hrvatske i ukrajinske toponimije. Naime, u svoje je vrijeme S. Sakač pisao: «Hrvatski Zagreb je jedan jedini na cijelom širokom svijetu».² Međutim, u Ukrajini postoji toponimski analog Zagrebu pored grada Vinnice (centralna Ukrajina). Naime, tamo se nalazi naselje blisko nazivu *Zagreb*. Osim toga, potvrđena su česta toponimska ponavljanja, poput Zagreblja, Zagrebellja, Zagrebeline s kojima možda korespondira i nazivi hrvatskog Zagreba. Ako svi ti nazivi i nisu reliktni, te analogije ipak upućuju na moguću zajedničku osnovu.³

Od mnogobrojnih primjera, drugih paralela valja spomenuti neka toponimijska ponavljanja: karpatski i hrvatski *Galyč* (*Galič*), nazivi *Terebivlja* (*Trebovlje*) te analog tog toponima kod Ternopilja u Ukrajini; u blizini Lavova je poznata *Jasenica* (*Jesenice*), u Zakarpaću postoji *Rika*, *Rijeka*, dok ukrajinski toponimi *Vinnica*, *Brod*, *Ravno* i dr. imaju analoge u Hrvatskoj. Niz drugih komparacija s ukrajinskog i hrvatskog terena upućuju na pretpostavku da se možda ne radi samo o općeslavenskome fondu

1 Trubačev O. N. Nazvanije rek Pravoberežnoj Ukrajinu, str. 280-281, Zaliznjak L. Narysy starodavnoj istoriji Ukrajinu. Kyjiv, 1994, str. 129-130.

2 Sakač S. Krapina, Kijev, Ararat. Život, 1940, 1940, br. 3-4, str. 143.

3 Nikonov. V. A. Mežslavjanskije toponimičeskije čerty Ukrainy. Pytannja onomastyky. Kyjiv, 1965, str. 52.

(mada je takvo pojašnjenje posve logično) , već i o nazivima daleke starine, povijesno povezane na tim terenima.¹ Zato taj pravac započetih istraživanja zaslužuje daljnju pomnu razradu.

Dakle, navedeni primjeri upućuju na nužnost svestranog uspoređivanja onomastičkog fonda s ukrajinskog prostora i onoga s hrvatskog da bi se, uz različite podudarnosti općeslavenskoga podrijetla i fonetske sličnosti, ipak izdvojila ona baza koja je nastala kao posljedica neposrednih povezivanja. Takav fond onomastičkih sličnosti upućuje na povijesne procese koji ukazuju na pripadnosti stanovništva ukrajinskih regija određenom kontingentu koji će postupno migrirati prema jugozapadu. To se posebice odnosi na zapadnoukrajinske regije. Neka razmatranja ukazuju da je kod određenog dijela karpatskoga stanovništva bila prisutna predodžba o pripadnosti Hrvatima. Prema nekim tvrdnjama, te regije su očuvale arheološke tragove ranosrednjovjekovne kulture, koja se povezuju s Bijelim Hrvatima. Neki su istraživači čak zapazili da je skupina ukrajinskih Hrvata koji su živjeli oko Dubna u Volynju (zapadna Ukrajina) očuvali svoje hrvatsko ime sve do polovice 19. st.

Uza svu hipotetičnost i nadalje ostaje otvoreno pitanje nužnosti kompleksnih interdisciplinarnih istraživanja tog prostora u kompariranju s hrvatskim.

1 Graljik B. isto, str. 47-52.

Jezik ukrajinski i hrvatski

Suvremeni jezik dva naroda, posebice njihovi dijalekti, značajan su i perspektivan pravac komparativnog istraživanja. To pitanje bilo je aktualizirano u znanosti još prošlih stoljeća i na hrvatskoj i na ukrajinskoj strani. U svoje vrijeme V. Mažuranić je zabilježio «tešnju srodnost našeg starog jezika sa starim ruskim», imajući na umu jezik Ukrajine.¹ Istaknuti ukrajinski lingvist, proganjan i zabranjivan zbog svojih pogleda, S. Smalj-Stoc'kyj često je upućivao na tipološke i genetske srodnosti dvaju jezika zbog čega je bio etiketiran kao «ukrajinski buržoaski nacionalist». Međutim, znanstvenici su i dalje smatrali potrebnim komparirati genealoške veze dvaju jezika. Akademik S. B. Bernštejn navodio je jezične izoglose dvaju naroda kao pouzdanu građu za daljnja istraživanja.² Prema ukrajinskom akademiku L. Bulahovs'kome jezične su paralele očigledne i zaslužuju daljnje znanstveno traženje povijesnih korijena. Zamijećena je i genealoška priroda nekih glagoljskih završetaka, što je u usporedbi s drugim slavenskim jezicima izrazita osobina ukrajinskog i hrvatskog jezika.³ Suvremeni istraživači također upućuju na niz primjera koji svjedoče o postojanju zajedničkoga leksičkog fonda i analogija na morfološkim i leksičkim razinama. Naravno da su na postojeće srodnosti upućivali i predstavnici ukrajinske zajednice u Hrvatskoj.⁴ Međutim, taj bi problem mogao biti predmetom zajedničke analize lingvističkih različitih profila.

Hrvatska sveučilišna slavistika postupno je formirala znanstveno uobličavanje ukrajinistike pri čemu su svoj doprinos tradicionalno davali predstavnici rusistike ali i drugih struka. Od 1964. uveden je lektorat iz ukrajinskog, uz sudjelovanje ukrajinskih nastavnika koji su dolazili iz vodećih sveučilišta Ukrajine, a također i hrvatskih filologa što se rezultiralo i prvim hrvatsko-ukrajinskim rječnikom. Velika zasluga u tome pripada zagrebačkim rusistima A. Menac i A. Flakeru. U svome razvoju hrvatska ukrajinistika usmjeravala se i na komparativno proučavanje jezika dva naroda. Značajan doprinos poredbenom proučavanju hrvatskog i ukrajinskog dali su ukrajinisti M. Popović i R. Trostinska. Svojom djelatnošću oni su stvarali temelj za pretvaranje lektorata u studij, zatim katedru na kojoj je aktualiziran i problem poredbi ukrajinskog i hrvatskog, uz kompariranje s ruskim kao uočavanje specifičnih

1 Mažuranić V. prinosi za hrvatski povijesno pravni rječnik, str. 1613-1614.

2 Bernštejn S. B. Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov. Moskva, 1962, str. 73.

3 Bulahovs'kyj L. A. Vybrannji praci v p'aty tomah. Kyjiv, tom 2, str. 80-81.

4 Strehaljuk V. Srodnosti ukrajinskog jezika s hrvatskim. Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra, str. 139-146.

crta u tim jezicima.¹ Kroz takav rad je pružan poticaj za daljnja kompariranja dvaju jezika u mlađih jezikoslovaca čime bi ta tema dobila svoju razradu značajnu ne samo za hrvatsko već i za ukrajinsko jezikoslovlje.

Na ovom mjestu valja, u kontekstu naše teme zabilježili nekoliko podudarnosti koji opet vode prema zapažanjima o srodnim pojavama u hrvatskom i ukrajinskom.

Ukrajinski ikavizam

Jedna od osobina ukrajinskog jezika je *ikavizam* kao cjelovita norma, što je rezultat pretvaranja *e* u *i*, *e*. Taj proces *ikavizacije* otpočeo je u 10. i 11. stoljeću, kada se ukrajinski govorni jezik odvaja od starorus'kog. Moglo bi se pretpostaviti da su u povezanosti s tim, odnosno s migracijskim valovima istog razdoblja, nastale «ikavske oaze» na hrvatskome prostoru, što ilustrira i Poljički statut pisan ikavicom. U svakom slučaju određeni primjeri potvrđuju sličnosti procesa u hrvatskom i ukrajinskom - u prelasku *e* u *i* (viče, grih, dity, lis, lito i td.). Naravno, to ne mora biti rezultat izravnog kontakta, već sličnost koja ima svoje paralele u dva naroda.

Postoje i druge fonetske analogije, na primjer promjena *w* —> *u* (*udova*, *unuk*, *u lisi*), očuvanost vokativa u oblicima *vladiko*, *učilelju*, *druže*, *brate*, *ženo*, *knjaže*, *Petre*, što bilježi i starokijevski spjev «Slovo o pohodu Igorovom»; promjene *g*, *k*, *h* // *z*, *c*, *s* (na rece, u ruce); očuvanost korijenskih vokala u dativu zamjenica: *meni*, *tobi* (*tebi*), *sobi* (*sebi*) i dr.

Zanimljivi su i mehanizmi formiranja *osobnih imena* koji su u pojedinim formama bliži hrvatskim nego li istočnoslavenskim oblicima. U nekim je modelima zajednička osnova arhaičnog podrijetla, koje vodi sve do iranskih izvora. Potrebno je istražiti imena i nazivi sa završecima na *-mir*, *-ko* (Radomir, Žytomyr, Červonenko, Červenko i sl.).

Da su podudarnosti prisutne na različitim razinama potvrđuju i očuvani kalendarski nazivi za mjesece koji u dva naroda sežu u staroslavensko razdoblje i ukazuju na određenu srodnosti u predodžbama: siječanj - sičenj, veljača - ljutyj, ožujak - berezenj, travanj — kvitenj, lipanj - travenj, srpanj - lypenj, kolovoz - serpenj, rujanj - veresenj, listopad - žovtenj, studeni - lystopad, prosinac - grudenj.

Navedeni primjeri ne moraju se shvaćati kao neki utjecaji ili izuzetak u jezicima dvaju naroda. Međutim, i oni ukazuju na jezičnu bliskost koju bi jezikoslovci s obje strane mogli obogatiti novim spoznajama.

1 Vidi: Popović M., Trostinska R. Ukrajinski jezik. Hrvatska revija, 2006, br. 2. str. 34-43. Bibliografija: <http://www.ffzg.hr/slaven/ukrajinistika/popovic.htm>; <http://www.ffzg.hr/slaven/ukrajinistika/trostinska.htm>

Iranizmi

Posebno je zanimljiva i značajna tema jezičnih povijesnih korijena dvaju naroda, koji možda sežu još u doba slavensko-iranskih prožimanja i zajedništva poznatog kao Anti.¹

Na povijesno-kulturne kontakte Ukrajine s neslavenskim a također i staroiranskim jezicima ukrajinski su znanstvenici više puta upućivali u svojim radovima. Poznati povjesničar Myhajlo Gruševs'kyj je u svojoj koncepciji *Crnomorske orijentacije* u ukrajinskoj etnogenezi ukazivao na značaj mediteranskog bazena, Bliskog te Srednjeg Istoka, dakle i Irana. Istaknuti povjesničar, etnolog Agatanel Kryms'kyj višekratno je naglašavao iranske kulturne utjecaje na prostorima Ukrajine od strane naroda iranske grane – Skita, Sarmata, njihovih kasnijih potomaka Alana. „Kao što je poznato čak su nazivi naših velikih rijeka Dnister, Dnipro, Don – osetinski su“, pisao je 20-ih godina minuloga stoljeća Kryms'kyj zauzimajući se zajedno s poznatim povjesničarom Bagalijem za nužnost razvoj iranistike u Ukrajini.²

Iranizmi u ukrajinskom leksičkom fondu klasificirani su kao preuzimanja iz iranskih jezika (iz starih : avestijskog, staroperzijskog, skitskog, alanskog i drugih, a također iz suvremenih: perzijskog, tadžikskog, osetinskog i dr.). To su neslavenski elementi koji čuvaju crte svoga podrijetla. Prisutnost iranizama predstavlja jedan od supstrata u ukrajinskim jeziku koji se razvijao potisnuvši predslavenske jezike – iranski skitski, možda također indoarijski sindski, paleobalkanski i keltski. Ti supstrati mogli su determinirati razvoj ukrajinskog jezika kao jednog od istočnoslavenskih, drukčijeg od jezika sa slavenskog istoka. Međutim, u znanosti uloga tih supstrata još uvijek nije dovoljno proučena.

Ipak, ponajviše se zna o skitskome supstratu. Njegovi tragovi mogu se, kako se pretpostavlja, naslućivati u fonetici. Takvima pripada i nastanak ukrajinskog laringalnog *z* koji se razvio iz **g* kroz stadij eksplozivnog suglasnika *gb* pod utjecajem sličnoga skitskog (iranskoga) procesa.³

Grupi najstarijih iranizama u ukrajinskim jeziku pripadaju preuzimanja iz staroiranskih jezika, ponajprije onih danas nepostojećih – iz skitskog i alanskog. To su riječi kao *sobaka* (pas) ili već spomenuti hidronimi kao Din, Donec' (oset. Don – voda, rijeka), Horol te odrazi u ukrajinskom folkloru mitoloških likova kao Vij – skitski Veyu, bog smrti.

1 O tome: Paščenko E. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine, str. 86-124.

2 Malenka T. F. Iran, iranci ta my. Lingvokrajinoznavstvo Iranu. Kyjiv, 2004, str. 83.

3 Tkačenko B. O. Substrat. Ukrajin's'ka mova. Encyklopedija. Kyjiv, 2004, str. 663.

Ko što je već rečeno, smatramo da su iz starog razdoblja u leksičkom fondu ukrajinskog i hrvatskog jezika prisutni iranizmi, kamo spadaju i etnonimi poznati s ukrajinskog prostora kao Rusin-Horvat. To zajedništvo obuhvaća i praslavensko razdoblje u kojem su dva etnosa imala kontakte.

Suvremeni ukrajinski jezik potječe od starorus'kog¹ (kijevsko-rus'koga) koji sadrži niz analogija s hrvatskim, odnosno nadovezuje se na ranosrednjovjekovno razdoblje obilježeno rus'ko-slavenskom zajednicom u kojem je vidljiv i hrvatski etnonim. Ono što ukrajinski jezik nizom osobina razlikuje i razdvaja od suvremenog ruskog i bjeloruskog, približava ga hrvatskom jeziku, što seže u genealoško razdoblje starokijevske zajednice. Prema nekim suvremenim ukrajinskim lingvistima, to se može tumačiti formiranjem ukrajinskog jezika na južnim narječjima plemena kao što su Ulići, Hrvati, Poljani. To zajedništvo plemena prije formiranja Starokijevske države u određenoj je mjeri uvjetovalo nastanak nekih zajedničkih osobina nastalih u krugu Poljana, ali i obilježenih upadima iranskogovornih grupa.

Otuda potječu zajednička preuzimanja iranizama koji su dospijevali sa šumsko-stepske zone, odnosno s prostora južnije od Kijeva. S vremenom se ta srodnost ponajviše koncentrirala u Karpatima, regiji najintenzivnijih kontakata istočnih (rus'ko-rusinskih) i južnih (hrvatskih) Slavena. U dijalektima Zakarpaća, posebice na razini fonetike, gramatike i leksike očuvale su se arhaične crte, kao primjer zajedničke istočnoslavenske jezične povezanosti.

Lingvistički atlas ukrajinskih pučkih govora Zakarpaća svjedoči da se mnoge opće istočnoslavenske inovacije iz 10. i 11. stoljeća nisu proširile na zakarpatske govore. Tu su se očuvale pojave karakteristične za stara razdoblja. U leksici zakarpatskih Ukrajinaca-Rusina uočeno je mnogo crta koje imaju zakarpatsko-južnoslavensko područje: od Bijelih do jadranskih Hrvata. Toj grupi leksičkih podudarnosti pripadaju primjeri kao što su: *čad, igrati, zvur, poledica, gazda, gunja, komin, korisno, lagoditi, lajati, ljudstvo, napad, vatra, plahta, posluga, suknja, torba, škoda* i slično.² Neki istraživači smatraju da su se na osnovi dijalekata Bijelih Hrvata iz karpatske regije formirali *zakarpats'ki* i *bojkivs'ki govori* ukrajinskog jezika. Određeni elementi podudarnosti s hrvatskim jezikom mogu se uočiti i kod karpatskih Gucula.

Problem povezanosti jezika s prastarim kulturama na terenu Ukrajine jedan je od aktualnih u suvremenom ukrajinskom jezikoslovlju. Znanstvenici predlažu

1 Neka su razdoblja ukrajinskog jezika su prikazana u poglavlju Putovi i sudbine ukrajinskog jezika. U knj. Paščenko J. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Split, 2010, str. 13-42.

2 Dzendzelivs'kyj J. Lingvistyčnyj atlas ukrajins'kyh narodnyh govoriv Zakarpats'koji oblasti URSS. Užgorod, 1958; Stryžak O. Serby j Ukrajinu. Ukrajinu. Nauka i kuljtura. Kyjiv, 1993, str. 257-258; <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivtorak>

različita gledišta težeći kompleksnom interdisciplinarnom istraživanju. Posve nove interpretacije u suvremenom ukrajinskom jezikoslovlju daje kijevski lingvist K. Tyščenko. Prema njegovim razmatranjima, u ukrajinskoj toponimiji naziru se odjeci mnogih jezičnih preuzimanja što je naravno karakteristika i drugih jezika. Međutim, često se ne opažaju upravo preuzimanja što se odnose i na iranizme, kojih je mnogo više nego što je poznato. Oni su pokriveni slaveniziranjem i odražavaju se u, na prvi pogled posve ukrajinskim nazivima. Međutim, ti nazivi ma koliko se na njih naviklo, izgledaju čudno, često bez sadržaja koji bi upućivao na neki ukrajinski pojam.

U mnogobrojnim rekonstrukcijama taj znanstvenik prikazuje skriveni temelj iranskoga podrijetla. Između ostaloga, valja navesti i takvi toponimi iranske geneze koji su se odrazili u ukrajinskom nazivlju: *volhvi* (iranski čarobnjaci) - Volohiv, Volohivs'ke; *gabar* (zoroastrijac) – Gavronščyna, Gavrasiv; *gada* (prosjak) – Gad'ač; *danu* (voda) – Don, Din; slično – Dunaj, Dnistr; *dehkan* (zemljovlasnik, Iranac) – Dykanjka, Duhanjivka; *Esfandijar* (dar svetosti) –Šyben, Šybyn; *Zaratuštra* (dobroća) – Zolotuhy, Zoločiv; *zaryn* (zlatan) – Zoryne, Zor'janka; *Kimerijci* (etnonim) – Kymyr, Žmerynka; *kyja* (vladar, vitez) – Kyjinka, Kyjivec', Kyjiv; *Kyjan* (veliki vladar) – Kyjany, Kyjanivka; *Kuroš* (car-Ahemenid, ubijen je u ratu sa Skitima) -Kurošany, Kuraž; *ločyn* (sokol) – Lučyn, Lučynci; *Makoša* (zemaljska božica) – Makyšin, Makošyne; *myr* (vladar) – Myryn, Nemyriv; *palt* (Parfija) – Poltava; *raj* (mjesto rođenja Zaratustre, midijska verzija) – Rajgorod, Roganj, Rig; *Svarog*, avest.: Hvare (sunce) – Svaryž, Svirž; *skify*, *Skyf'* (etnos) – Skučne, Skytka; *styr* (velik) – Styrec', Styryk; *faryšte* (anđeo) – Forostovyšči, Hvorošča; *Harahvati* (vladarica voda, ime božice) – Horokovatka, Gorohuvatka; *Hors* (teonim) Horosna, Horošky; *Huršid*, *hvare* (sunce svijetlo) – Korsyni, Korsunivka; *šost* (kupati, prati) – Šostka, Šostak; *jaz* (prinositi žrtvu) – Jaziv, Pidjazavni; *jasy* (Osetinci) – Jasy nec', Jasinja.¹

Metodika i metodologija rekonstruiranja toponimije u ukrajinskom i hrvatskom jezikoslovlju zahtijevaju uzajamnog upoznavanja, s obzirom na slojevitost hrvatske toponimije što bi moglo pridonijeti pronicanju u onomastičke tajne kojih je nemalo i na hrvatskom terenu.

Poseban interes predstavlja poredbeni pristup toponimiji na prostoru Ukrajine i Hrvatske s traganjem za određenim analogijama koje bi mogle upućivati na migracijske procese i prenošene nazivlja. Ne manje je važno traganje za modelima nastanka određenih naziva koji mogu biti povezani sa srodnim izvorima, bez obzira na teritorijalnu udaljenost takvih imena.

1 Tyščenko K. Inšomovni toponimy Ukrajinjy. Etymologičnyj slovnyk-posibnyk. Ternopilj, 2010, str. 40-59.

Etnološke poredbe

Etnološka je građa bogat materijal koji sadrži, osim već nekih spomenutih, i niz drugih sličnosti u pučkoj tradiciji dvaju naroda, a njezino bi proučavanje moglo nadopuniti saznanja o genezi, kontaktima i interetničkim prepletanjima u pučkoj tradiciji.

Bez obzira na promjene, burne povijesne događaje, društveno-političke potrese koje je neumitno donosilo vrijeme i što predstavlja sadržaj povijesti, na prostorima o kojim govorimo - od Dona, Kijeva i dalje do Jadrana opstajao je narod. On je morao živjeti svakidašnjicom što se odražavalo i u materijalnoj kulturi. Čuvanje tradicija bilo je normom mada se upravo u tradicijski život često interveniralo na različite načine, posebice ideološke, primjerice tijekom sovjetskoga razdoblja. Potonje je obilježeno usmjerenom politikom uništavanja tradicija i nametanja vlastitih ideologiziranih formi. Osim ideološkog voluntarizma sovjetska je politika u svojoj biti predstavljala skrivenu, ideološki preinačenu prastaru formu interetničkih konfrontiranja u kojima se jedan etnos nameće drugima. Sovjetska ideologija nastavljala je s karakterističnom težnjom vladanja nad drugima koja se izražavala kroz tobože preinačenu ideologiju u odnosu na onu prethodnog carističkog doba. Pučka kultura, posebice ukrajinska, doživljavala je teške intervencije, nasrtaje s ciljem iskorijeniti nacionalnu osebnost. Nacionalna individualnost mogla se razvijati i mjeriti prema ruskim uzorima. Takvo preinačavanje nacionalne kulture od strane dominirajućeg etnosa potvrđuju i raznolika preinačavanja kojima se nacionalna tradicija morala odricati vlastitoga lika u korist drugoga.¹ Međutim, imperijske su težnje neumitno doživljavale poraz, što je svojevrsna norma sudbine imperijskih sustava. Bez obzira na takvu zakonitost, težnje prema nametanju vlastitih normi kroz globaliziranje i unificiranje ostaju, i pri tome vode prema slabljenju tradicijskih individualnosti.

Materijalna je kultura na ukrajinskom prostoru doživljavala mnoge intervencije što je dovelo do gubitka značajnih podataka, saznanja i informacija i što je slabilo mogućnosti poredbenog istraživanja etnološke građe. Međutim, neophodno je usmjereno raditi na prikupljanju postojećeg materijala kojim bi predočilo svu širinu postojećih analogija. Na ovom mjestu valja navesti samo neke teme.

1 Na primjer, u epskom spjevu. O tome: Usmena politička književnost 1917.-1930. U knj. Paščenko J. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe, str. 167-192.

Problem teorije etnosa

S obzirom na ideologiziranje teoretskih problema nastanaka i razvitka etnosa, što je posebice karakteristično za sovjetsko doba, taj problem zahtijeva nove pristupe. U suvremenoj ukrajinskoj znanosti tome se posvećuje velika pozornost što se može tumačiti i kao zakonitost zbog potiskivanja nacionalnih problema u sovjetskom režimu. Prethodne teorijske postavke utemeljene na marksističkim kriterijima doživljavaju reviziju. Posebice se razvija etnologija u širokoj lepezi razmatranja - kao etnokultura, etnička povijest,¹ atributika etnokulture,² etnogeneza³ i druge discipline koje se odnose na znanost o narodu.

Jedan od aktualnih problema – suodnos nacionalne kulture s arhaičkim i arheološkim kulturama na prostoru Ukrajine povezan je i s problemom ukrajinske etnogeneze. Posebice je aktualizirano razmatranje takvih velikih kultura kao što su Trypil's'ka i kultura kurgana te njihovi mogući odrazi u narednim epohama – sve do ukrajinske nacionalne kulture.⁴

U stavu prema prošlosti izražavaju se različiti pristupi – od deklariranja ukrajinskog etnosa kao nastavljača duboke arhaike do neprihvatanje takvih stajališta u znanosti. Uz to je izražena i tendencija podcjenjivanja nacionalnih vrijednosti, ukrajinske etničke tradicije. Potonje odražava velikodržavnu, odnosno neoimperijsku svijest kao stalnog pratioca procesa ukrajinskog nacionalnog osamostaljivanja.

Uz radove ostvarene u sklopu znanstvenih institucija karakterističnom je i pojava publikacija koje se odnose na prošlost interpretiranu s naglaskom na informaciji koja nije bila u centru službene znanosti ili koja ponekad nije dovoljno potvrđena. Između ostaloga to se reflektira u težnji prikazivanja osobitosti kulture i predočavanju prošlosti određenih regija. Temeljeći se na postojećim i nedovoljno proučenim osobinama lokalnih kultura, njihovi interpretatori daju vlastita, često hipotetička tumačenja. Polazeći od namjera da se predoče regije ljetopisnih slavenskih

1 Etnična istorija davnjoji Ukrajinj. Kyjiv: Nacionaljna akademija nauk Ukrajinj. Instytut arheologiji, 2002.

2 Žajvoronok V. Znaky ukryjins'koji etnokuljtyry. Slovnyk-dovidnyk. Kyjiv: Nacionaljna akademija nauk Ukrajinj. Instytut movoznavstva imeni O. O. Potebni. Kyjiv, 2006. Makarčuk S. A. Etnična istorija Ukrajinj. Kyjiv: Znannja, 2008.

3 Balušok V. Ukrajinjska etnična spiljnota. Etnogenez, istorija, etnonimija. Bila Cerkva: Instytut mystectvoznastva, foljklorstyky ta etnolgiji im. M. T. Ryljs'kogo Nacionaljnjoj akademiji nauk Ukrajinj, 2008. Isti. Etnogenez ukrajinciv. Kyjiv: Instytut mystectvoznastva... NANU, 2004.

4 Vedejko M. J. Trypill's'ka cyvilizacija. Kyjiv: Naš čas, 2008; Gubernačuk S. Trypillja i ukrajins'ka mova. Kyjiv, 2005.

Taj svojevrsni val kroatofilije u zapadnoj Ukrajini, odnosno apologetika Bijele Hrvatske nastaje i zbog trajne šutnje u znanosti. Problem ukrajinsko-hrvatskih povezivanja u prošlosti, uključujući i pitanje ljetopisnih Hrvata u poredbi s hrvatskim prostorom, uglavnom nije bio predmetom posebnih istraživanja od strane znanstvenih institucija Ukrajine i u Hrvatskoj. Zapadna Ukrajina, kao regija koja je bila uključivana u različite državne sustave, pripadala je Austro-ugarskome krugu kao i Hrvatska. Međutim, političke okolnosti u kojem je Galicija (Halyčyna) bila primorana braniti svoj identitet ukrajinstva, na svoj su se način odražavali u znanosti koja je nerijetko bila pod imperijskim utjecajem.¹

U razdoblju između dva rata prošloga stoljeća dolazilo je do postupnog zbližavanja između zapadnoukrajinskih i hrvatskih znanstvenika i institucija. Međutim, taj je proces bio presječen sovjetsko-jugoslavenskom režimskom intervencijom pri čemu se ukrajinska problematika doživljava kao nepoželjna tema. Politički činitelj ostao je i dalje glavnim u trajnom zamrzavanju sovjetsko-jugoslavenskih odnosa u kojima ukrajinsko-hrvatske bilateralne inicijative, posebice nakon 1948. nisu mogli razvijati. Na taj način, zbog različitih okolnosti ostao je izvan znanstvene pozornosti problem usmjerenog i trajnog proučavanja ukrajinsko-hrvatskih veza uz interdisciplinarni i komparativni pristup koji bi se, između ostaloga, odnosio i na istraživanje Bijelih Hrvata u kontekstu staroukrajinske povijesti.

Od početka 90-ih godina minuloga stoljeća postupno se razvija dinamika tih odnosa. Upravo u tom razdoblju javlja se tendencija prema popunjavanju praznina nastalih političkom intervencijom.

U kontekstu navedenoga očiglednim je i postojeći problem utemeljenja nove teorije etnosa koja bi se zasnivala na razmatranju prethodnih spoznaja, oslobađanju od dogmatskih stega i uključivanju u suvremene kriterije.

Sve to upućuje na nužnost takvoga projekta kojim bi se pridonosilo produbljivanju i obogaćivanju znanstvenih spoznaja te duhovnoga svijeta suvremenoga društva. Na ukrajinskoj strani prikupljen je značajan materijal koji, budući da je usmjeren prema osmišljavanju nacionalne kulture, predstavlja temelj i za daljnja komparativna istraživanja, između ostaloga i ukrajinskih Karpata što može predstavljati interes i za našu temu.² Stoga valja navesti samo neke aspekte nužnih komparacija.

1 Više o tome: Paščenko J. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. Zagreb, 2010.

2 Između mnogih značajnih izdanja uputimo na ediciju koju je pokrenuo Instytut narodoznavstva Nacionalnoji akademiji nauk Ukrajinjy: Etnogenez ta etnična istorija naselennja ukrajins'kyh Karpat. U 4-h tomah. Tom I. Arheologija ta antropologija. Ljviv, 1999, 605 str.; Tom II. Etnologija ta mystectvoznavstvo. Ljviv, 2006, 812 str.

Karpatski Guculy

Guculy (Huculy) kao etnografska grupa ukrajinskog stanovništva Karpata predstavljaju bogati izvor za proučavanje. Posebice je zanimljiva prastara tradicija stočarstva na hrvatskom i ukrajinsko-karpatskom terenu koja zahtijeva poredbena istraživanja. Na to upućuju i postojeće podudarnosti u pojmovima, nazivima, organizaciji ispaše, karakteru društvene strukture stočara, socijalnih odnosa, funkcija pojedinih osoba, obreda i mitoloških predodžbi što se odnose na stočarstvo i tako dalje.

Posebno su zanimljivi ukrajinski terminološki pojmovi, kao što su nazivi članova pastirske zajednice: *ovčar* (*yivčar*), *jeločer*, *stadar*, *spuzor*; zoonimi: *jegnje*, *jagnje*, *jagnja*, *jegnjetsko* (do pola godine starosti), *jerče*, *jeročka* (od pola godine do godine), *pravi baran* (od dvije do tri godine), *baran lunčak* (stariji od tri godine).

Imena velike rogate stoke u karpatskih Gucula slična su hrvatskoj terminologiji (što često nije slučaj s drugim ukrajinskim regijama), poput izraza- *maržyna*, *žyvyna*; za veliki broj rogata stoke - *marga*; za veliku rogatu stoku od pola godine starosti - *tele*, *male*, *mala*; za stoku nakon pola godine starosti - *telyčka*, *byčok*; za stariju stoku - *telyc'a*; za drugu vrstu stoke - *veper*, *svynj*, *porose*, *poroseta* (od jednog do dva mjeseca starosti); za šumsku šikaru - *čegir*, za izgorjelu šumu - *zgar*, za travu za košenje - *kyšnyc'a*.

Niz pojmova u tradiciji karpatske Ukrajine, posebice Gucula, u svojoj je terminologiji i običajima bliži hrvatskom klasičnom fondu, pa čak ako se usporede i neki leksemi s ukrajinskim književnim analogijama, npr. *puška* (*rušnyc'a*), *valovi* (*hvyli*), *vatra* (*vogonj*). Treba dodati da je kult vatre postojao na svim gorskim pašnjacima ukrajinskih Karpata. U nizu pojmova iz *gospodarskoga života* terminologija je također bliska onoj hrvatskoj, kao što je «dojenje krava»: dojeti, ciženje; kravu su dojili «konovky».¹

Valja spomenuti također da su se gospodarske građevine pokraj ovčarskih torova zvale *kuča*, *kolyba*, a građevina za gospodarstvo i stoku *staja*. Sličnim pojmovima pripada i naziv «*mara*» (duh umrloga). Ti nazivi nisu karakteristični za druge krajeve Ukrajine.

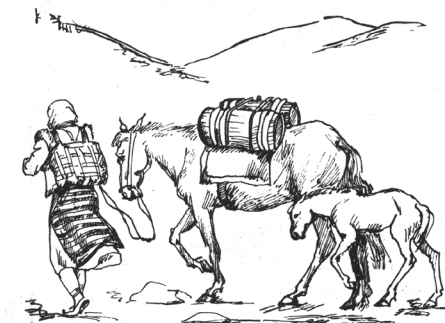
Analogije s ukrajinskim mogu se naći i u nekim elementima svakidašnjeg života. U nazivima za odjeću Gucula postoje «*bili gati*» (hlače od platna), hlače od vune zvale su se «*gači*», a najraširenija je gornja odjeća bila «*gunja*». Sastavni je dio odjeće Gucula bio obojeni opasač, ukrašen metalnim okruglim inkrustiranjima analognim onima u nekim hrvatskim regijama.

1 Dosta informacije o stočarskoj kulturi karpatskih Gucula daje knjiga: Jastrems'ka T. Tradycijne guculjs'ke pastuhuvannja. Ljviv, 2008.

Guculy, fotografija s početka 20. st.

U etnologiji je zapaženo da navedeni detalji iz života karpatskih Gucula imaju svoje analogije u životu hrvatskih stočara Velebita.¹ Na osnovi opaženih podudarnosti, netipičnih za druge regije, može se pretpostaviti genealoška povezanost tih tradicija, što zahtijeva proučavanje migracijskih procesa između Karpata i Velebita s tragovima još iz ilirskoga doba.

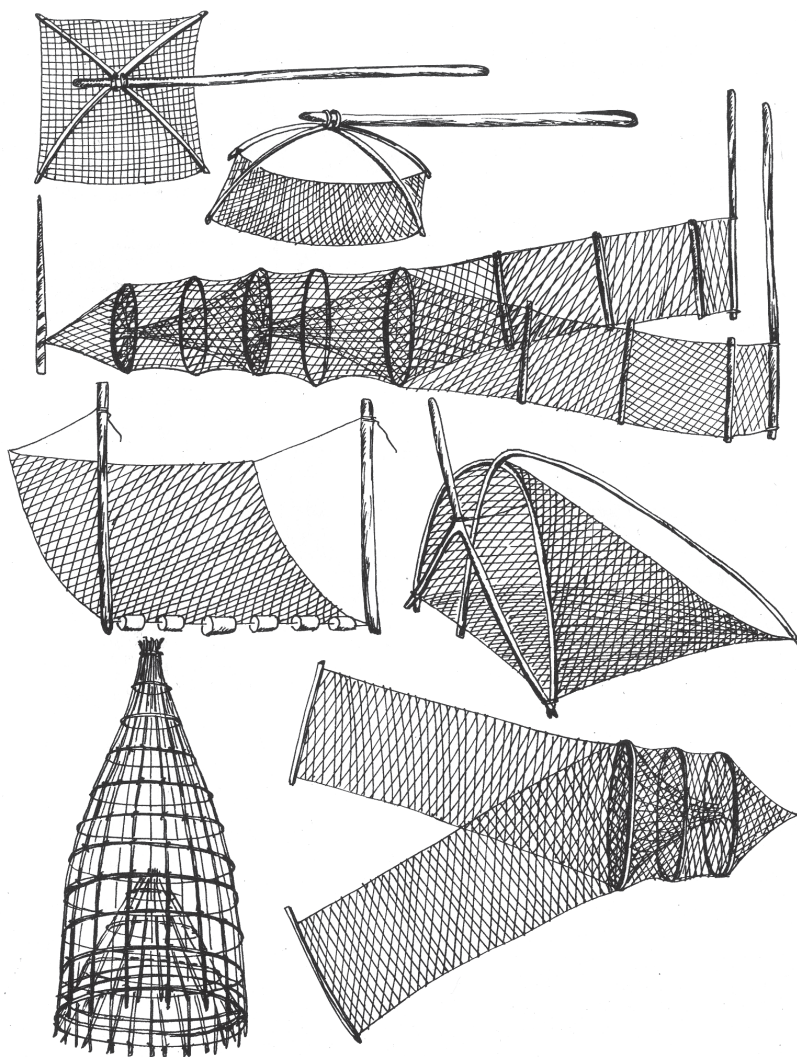

Transportiranje sira s Karpata

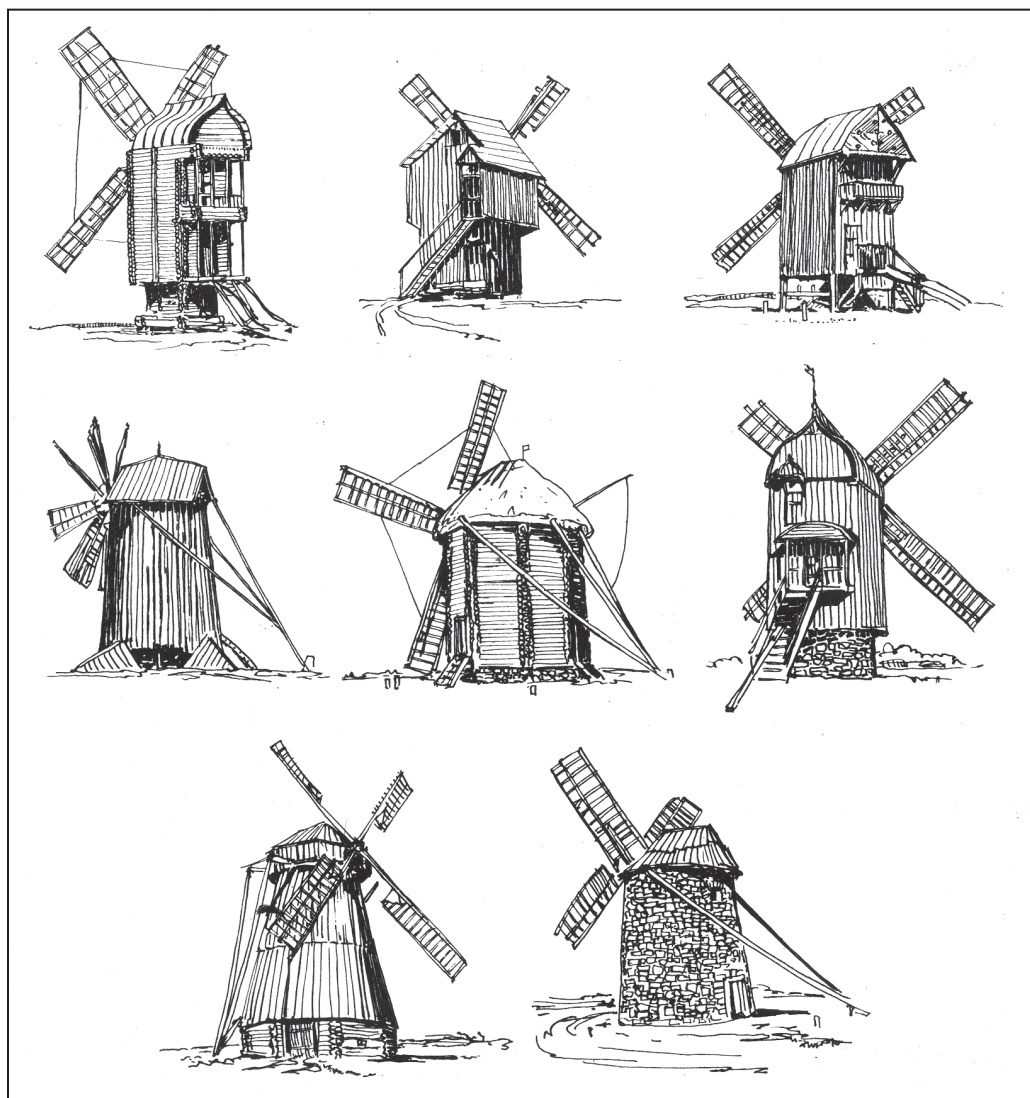
1 Mandybura M. D. Polonyns'ke gospodarstvo guculjščyny drugoji polovyny XIX – 30-h rokiv XX st. Kyjiv, 1978; Marković M. Narodni život i običaje sezonskih stočara na Velebitu. Zbornik za narodni život i običaje, 1980, knj, 48.

Slavonija

Srodne su pojave zapažene i u drugim regijama. Najveća je sličnost u odgovarajućim gospodarsko-kulturnim zonama kao što su Panonska Slavonija i šumsko-stepske zemljoradničke regije Ukrajine. Geografske osobine Slavonije u značajnoj mjeri podsjećaju na ukrajinske prostore. Brojne su analogije zapažene u različitim domenama materijalne i duhovne kulture, društvenog života i u folkloru. Između ostaloga zapažene su neke srodnosti u tradiciji *ribolova* u riječnim i drugim hrvatskim vodnim prostorima, uz značajne podudarnosti s ukrajinskom tradicijom, posebice u leksici.

Riječne ribolovne mreže i drugo s početka 20. st.

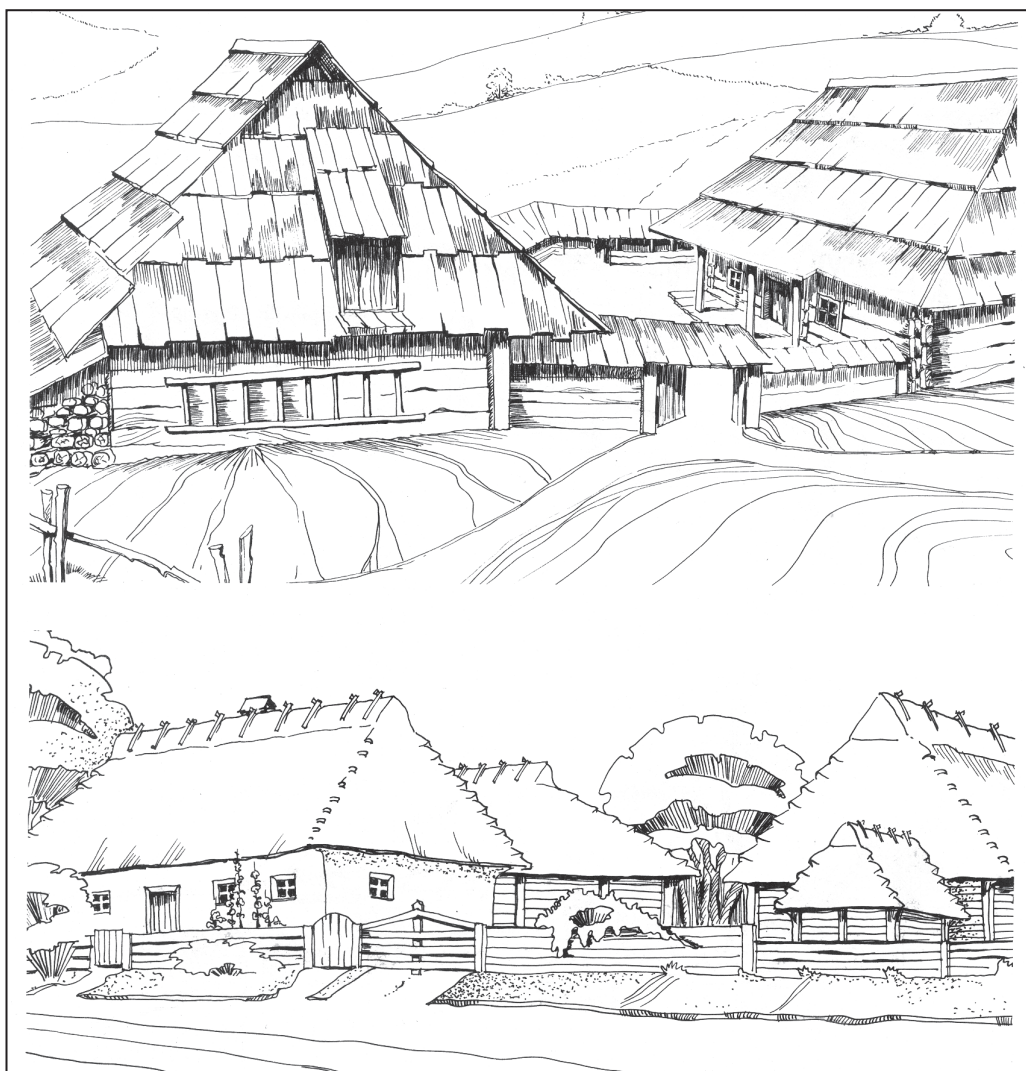

Vjetrenjače iz različitih regija Ukrajine s početka 20. st.

Kuća

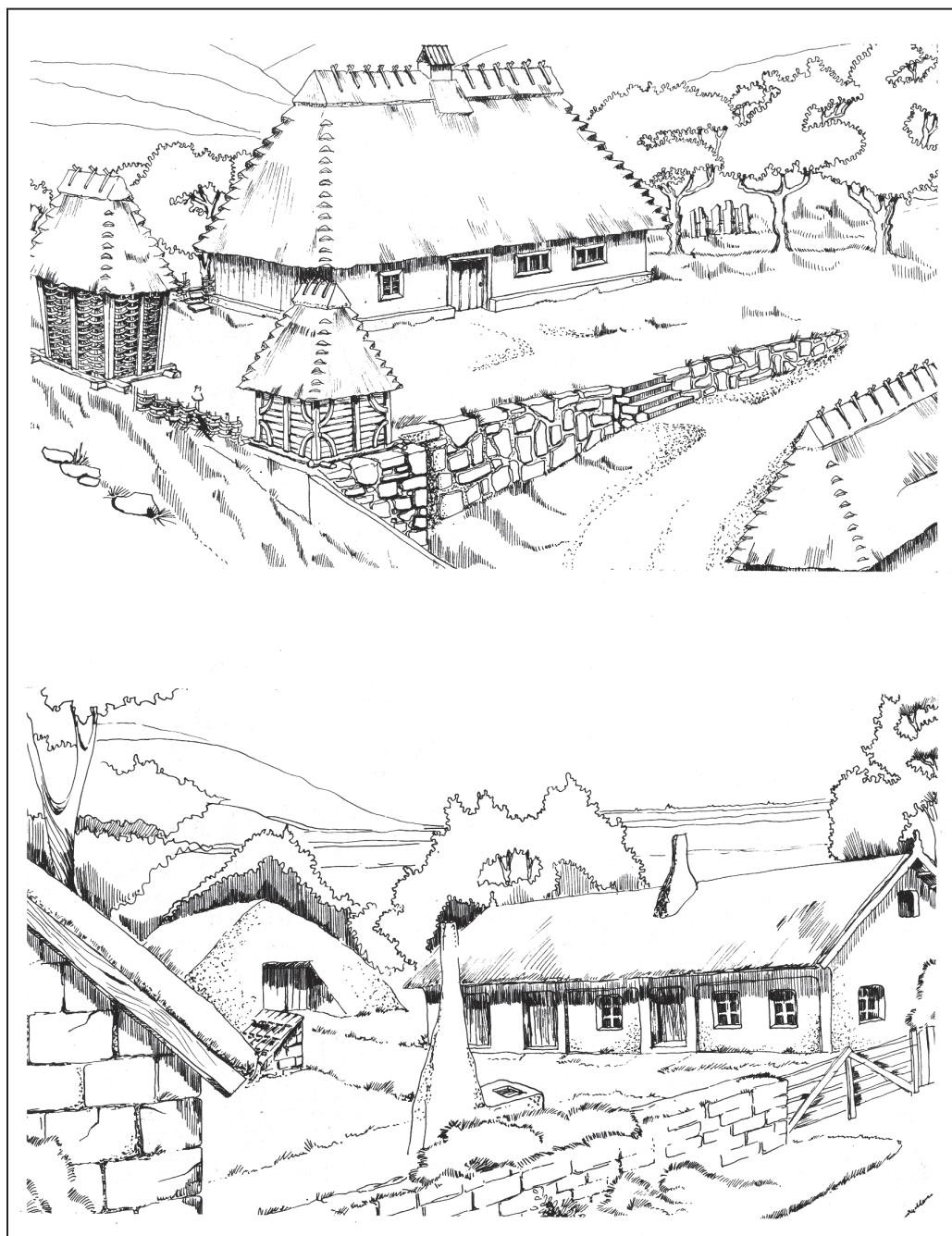
Zanimljive rezultate pokazala bi komparacija *tipova kuća i pokućstva* različitih ukrajinskih i hrvatskih regija. Osim spomenutih analogija u tipu kuća u karpatskih Gucula, niz elemenata ukazuje na određenu srodnost u tipu kuća Hrvatskog Zagorja i zapadne Ukrajine. U Zagorju raširen tip kuće *hiža-mazanka* u centralnoj se Ukrajini naziva *hata-mazanka*, pri čemu se uočavaju i analogije kao *krov-streha (striha)*, *oghrada-ogoroža*, *plot-plit*, *sobica-komorica (komirka, komirčyna)*. Zanimljivi su i nazivi tipova, načina i materijala izgradnje, a niz je i sličnih naziva karakterističan za pokućstvo.

U genealoškom smislu te kuće sadrže dosta arhaičnih elemenata, što potvrđuju nazivi, tehnologija i funkcionalnost. Ukrajinska pučka arhitektura, posebice *kučahata*, sadrži elemente izgradnje još iz doba *Zarubynec'ke kulture* (3. stoljeće prije n.e. - 2. stoljeće n.e.). Prema arheološkim podacima običaj bijeljenja kredom, bijeljenje zidova iznutra i izvana u kućama-mazankama bio je raširen još u 2. stoljeću p. n. e. kod stanovništva *Zarubynec'ke kulture*, rasprostranjene od Polis'a do dnjeparskih predjela južnije od Kijeva. Karkasne kuće-mazanke, kao osnovna forma pučkog građevinarstva jugozapadnih regije Ukrajine, potječu još iz *Zarubynec'ke* i *Černjahivs'ke kulture*. One su karakteristične i za ukrajinsku hatu-mazanku i zagorsku hižu-mazanku.¹

Guculjska gražda s početka 20. st. (gore), tradicionalno imanje s područja Kijevske regije (dolje).

1 Tretjakov P. N. Po sledam drevnih slavjanskih plemen. Leningrad, 1982, str. 36.

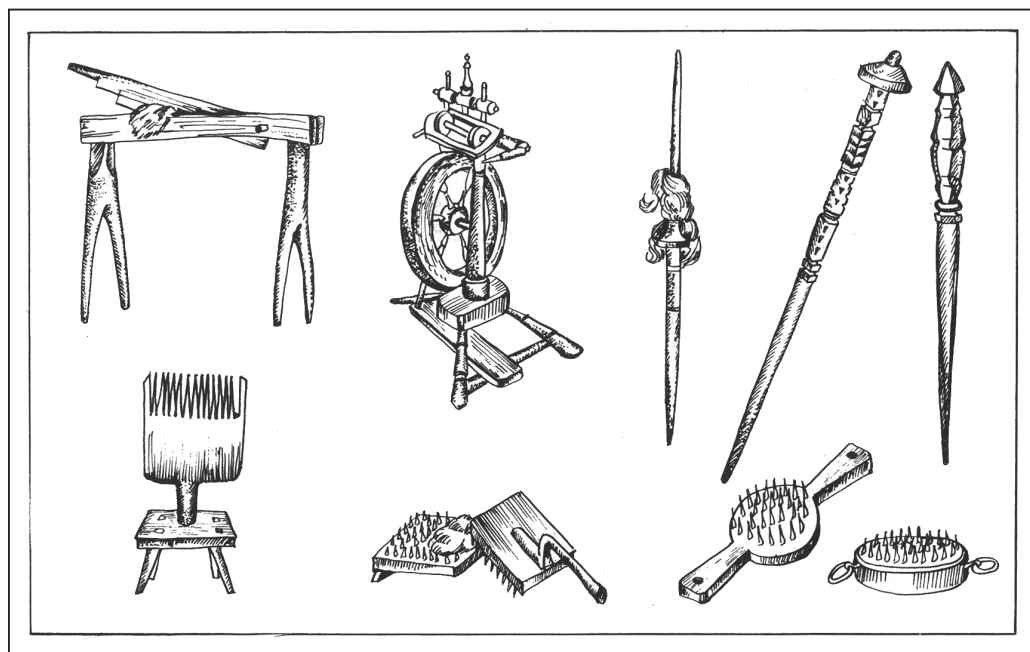

Tradicionalno imanje s područja Podillja (gore), Tradicionalno imanje s područja južne Ukrajine (dolje)

Predmeti izrađeni od drveta s početka 20. st.

Nazivi pokućstva, tehnologija njihove izrade, uporaba domaćega alata u nizu primjera također sadrže zanimljive podudarnosti.

Tkalačka oprema. Guculy, početak 20. st.

Melos, odjeća, ornament...

Zapažena je ali i nedovoljno istražena izvjesna sličnost *melosa* hrvatskih narodnih pjesama s određenim ukrajinskim regijama. Između ostaloga, pozornost zahtijeva melos međimurske regije i nekih karpatskih regija.

Već uočene srodnosti *u odjeći* pojedinih regija Hrvatske i Ukrajine zaslužuju posebnu pažnju. Predmet komparativnih istraživanja može biti odjeća Panonske Hrvatske, njezina izrada i komponente, posebice ukrasi na kojima su se najviše očuvale prastare karakteristike. Preci suvremenih Hrvata, koji su dolazili na prostore Panonske Hrvatske već u 6. i 7. stoljeću mogli su pronaći zemljopisne osobine okoliša, slične onima u njihovoj pradomovini. To je utjecalo na očuvanost gospodarsko-kulturne djelatnosti, načina života, pa tako i tradicionalne odjeće. Grupi srodnih tipova odjeće pripadaju košulje slične tunikama, prsluk, način ukrasa glave u žena, pribor za kosu. Na takve sličnosti upućivali su etnolozi s jedne i druge strane, što je nažalost ostalo na razini zapažanja i zahtijeva posebnih poredbi.¹ Valja navesti samo neke detalje².

1 Naulko V. I. Sučasni doslidzennja horvatsjkyh etnografiv. Narodna tvorčist' ta etnografija. (Kyjiv), 1983, br. 2., str. 32.

2 Kuljtura i pobut naselennja Ukrajiny. Kyjiv, 1991.

Povezivanje glave u žena

Naime, pojedini detalji ukrasa na odjeći mogu se usporediti sa sličnim motivima iz Ukrajine. Ovamo spada, doduše raširen motiv stabla života, prikazan na leđima prsluka iz okolice Obrovca u sjevernoj Dalmaciji. Stablo života rašireno je i u ukrajinskoj pučkoj ornamentici, u vezu, u šaranju posuđa, u izgledu paleta na kojima je sa svake strane po jedna ptica. I taj je motiv poznat u cijeloj Dalmaciji, a zapažena

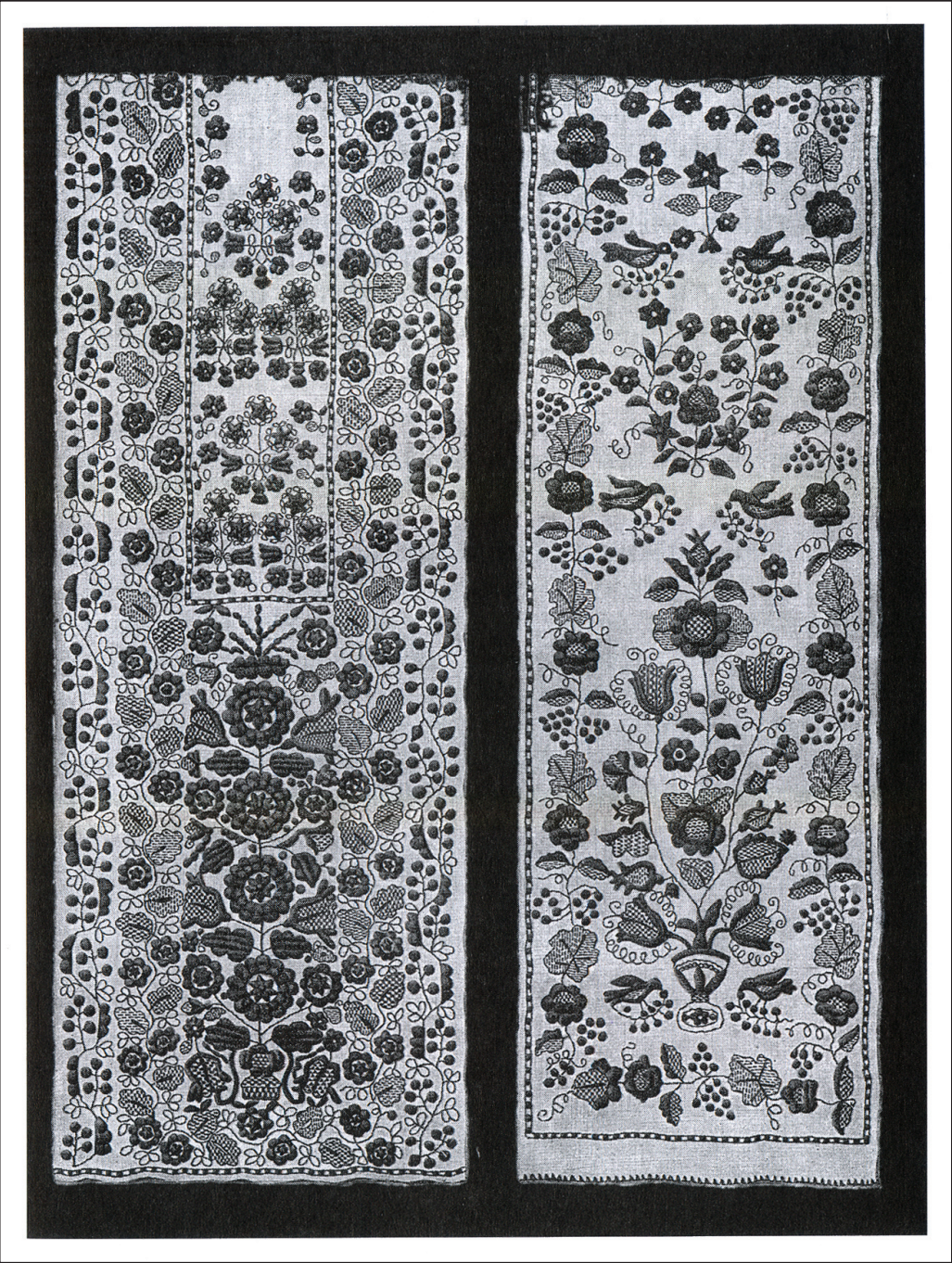
je tipološka srodnost sa sličnim motivom stabla na području iranske kulture.¹ Simbolika ukrajinskog ornamenta povezuje se s dubokim povijesnim tradicijama na prostoru Ukrajine, sve do predslavenskoga razdoblja koje je preuzimalo prethodne tradicije.²

Ukrajinski ručnici s prikazom Stabla svijeta

1 Kus-Nikolajev M. Motivi životnog stabla na obrovačkom koporanu. Narodna starina, str. 39.

2 Kara-Vasyljeva T., Čornomorec' A. Ukrajins'ka vyšyvka. Kyjiv, 2002. Gurs'ka A. Mova ta gramatyka ukrajns'kogo ornamentu. Kyjiv, 2003.

Antropološke srodnosti

U krugu interentičkih poredbi nezaobilazna je antropologija. Usprkos svim problemima koji su postojali na putu razvoja antropološke znanosti, posebice u Ukrajini gdje je isticanje nacionalne individualnosti uvijek bilo opterećeno nepovoljnim reagiranjima službene ideologije, određeni rezultati postoje. Ukrajinski su istraživači ukazivali na specifične osobine naroda u odnosu na antropološke i etničke crte sjeveroistočnog susjeda. U radovima ukrajinskih antropologa u različitoj mjeri spominjale su se i osobine jugoistočne Europe uz zapažanja o povezanosti dvaju prostora. U tom je kompariranju isticana veća bliskost ukrajinskog etnosa južnoslavenskoj grupi. Poznati, ali često zabranjivani ukrajinski istraživač V. Petrov, polazeći od teoretskih postavki Ž. Denikera, ukazuje na postojanje dvaju osnovnih antropoloških tipova u Slavena - vislanskog i južnjačkog. Prema njegovim razmatranjima, vislanskom pripadaju Polabi, Poljaci, Bjelorusi te Rosijany (sadašnji Rusi). Dinarskoj grupi pripadaju Ukrajinci, Hrvati, Slovenci, Česi. Prema tom istraživaču Ukrajinci i Hrvati pripadaju istoj grupi što se potvrđuje određenom sličnošću antropoloških crta.¹

Prema klasificiranju antropoloških karakteristika pučanstva ukrajinskih etnografskih regija, što je između 1932. i 1939. uradio predstavnik Ljvivs'ke (Lavov) antropološke škole Rostislav Jendyk, postoje četiri grupe rasnih osnovica. U svakoj od njih prisutan je dinarski tip.² Ljvivs'ku antropološku školu u poratnim su godinama kritizirali, a njeni su predstavnici završavali u Staljinovim logorima ili su uspjevali emigrirati. Nov uspon antropologije počinje od druge polovice prošloga stoljeća. I u tom razdoblju ukazivalo se na razlike Ukrajinaca u odnosu na druga dva istočnoslavenska naroda. Postoji obimna literatura u pogledu antropoloških osobitosti ukrajinskog stanovništva i ona se povećava u suvremenom razdoblju ukrajinske antropologije.

Na prostoru Ukrajine ukazano je na nekoliko antropoloških zona na temelju kojih su različiti znanstvenici izdvajali tipove kao što su *ukrajinski*, *alpsko-jadranski*, *centralno-ukrajinski* i *podnjepravljanski*. Međutim, razlike između pojedinih teritorijalnih grupa nisu značajne. Suvremeni ukrajinski istraživač L. Zaliznjak zaključuje da većina Ukrajinaca pripada dinarskom antropološkom tipu, koji se formirao kao rezultat miješanja armenoidne rase s indoeuropskom što se odvijalo tijekom 3. i 2. stoljeća p.n.e. Smatra se da su predstavnici bliskoistočnog, prema podrijetlu armenoidnoga tipa bili već nositelji trypiljs'ke zemljoradničke kulture.

1 Petrov V. Pohodžennja ukrajins'kogo narodu. Kyjiv, 1992, str. 94.

2 Jendik L. Vstup do rasovoji budovy Ukrajinu. Nauk. Tov. Im. Ševčenka. Biblioteka ukrajinoznavstva. Častynya 1., Mjunhen, 1949.

Tijekom 4. i 3. stoljeća p.n.e. trypiljsku su kulturu asimilirali indoeuropski stočari. Prema nekim istraživačima upravo je u tom procesu nastao dinarski tip, koji se smatra centralnoukrajinskim antropološkim tipom i koji je dominirao na prostoru desnoobalske Ukrajine. Tome tipu pripada većina ukrajinskih narodnosti u njezinim glavnim regijama kao što su Galicija, Volynj, Podillja, Srednje Podnjeprovlje i to u razdoblju od 10. do 14. stoljeća, a u kozačkoj (stepskoj) Ukrajini u razdoblju od 16. do 18. stoljeća. Dakle, taj tip čini korijenski autohtono stanovništvo Ukrajine.¹

Na osnovi antropoloških promatranja zaključeno je da su autohtoni suvremeni Ukrajinci genetski povezani s pučanstvom južne Rus' (u istočnoslavenskoj vertikali) čime se razlikuju od većine Bjelorusa i Rosijana koji pripadaju inom antropološkom tipu. Te se razlike baziraju na uočenoj pripadnosti antropoloških podataka većine pučanstva južne Rus', kozačke Ukrajine, jedinstvenom centralno-ukrajinskom ili dinarskom antropološkom tipu. Taj je tip u svojim prvotnim crtama najbliži jadranskom tipu - Hrvatima, zaključuju suvremeni ukrajinski stručnjaci, nadovezujući se u najnovijim istraživanjima također na rezultate prethodnih antropoloških analiza.²

Prema istraživanjima, stanovništvo jugozapadne Europe, dakle i jadranske regije, prije dolaska Slavena svojim je antropološkim sustavom bilo blisko karpatskom tipu. Niz etničkih grupa u regiji pripadao je različitim varijantama tog karpatskog tipa, koji se u svojoj osnovi formirao u zonama sjeverno od Dunava na ilirsko-trakijsko-keltskoj bazi. Tijekom raseljavanja Slavena prema jugu taj se karpatski tip širio prema jugozapadu i prostorima današnje Hrvatske, čije je stanovništvo imalo antropološki supstrat, blizak karpatskom. Opažene su karpatske crte u Vlaha u južnim predjelima. Kasnije su one vidljive u Rusina – Ukrajinaca koji žive na prostoru Hrvatske - kao zadnjega vala tradicionalnih i mnogovjekovnih migracijskih procesa.³

Prema zaključcima suvremenog antropologa P. Segede, u antropološkom sustavu ukrajinskog naroda odrazili su se mnogostrani etnogenetski procesi koji su se odvijali na jugozapadu istočne Europe tijekom mnogih tisućljeća. U njima su sudjelovale različite morfološke komponente u pogledu podrijetla, počeci kojih se nalaze i na prostoru Ukrajine ali i daleko izvan njenih granica – od središnje Europe, Balkana do Baltika, Urala i Kavkaza.⁴

U tome se naziru i konture teorije etnosa kao složenoga procesa u kojem je u pogledu naše teme svoju ulogu odigrala i prastara ukrajinsko - hrvatska povezanost.

1 Zaliznjak L. Narysy starodavnoj istoriji Ukrajinj. Kyjiv, 1994, str. 147.

2 Isti, str. 156.

3 Djačenko V. D. Novi materialy z antropologiji. Material z antropologiji Ukrajinj. Knyga 2. Vypusk 6. Kyjiv, 1972, str. 47.

4 Segeda S. Antropologičnyj sklad ukrajins'kogo narodu. Etnogenetyčnyj aspekt. Kyjiv, 2001, str. 200.

Kijevska kuna i hrvatska grivna

Na kraju valja se vratiti razdoblju s kojim je otpočela ova knjiga– vremenima Poljičkoga statuta. Naša teza da komunikacije između staroukrajinskih i starohrvatskih formacija nisu bile jednokratne, ne odnosi se samo na određenu migraciju u samo jedno određeno vrijeme. Te su veze bile trajne i skrivaju u sebi nemalo novih podataka koja zahtijevaju dalja proučavanja. Između ostalog, tome krugu pripada i takvo značajno sredstvo komunikacije kao novac, odnosno naziv novčanih jedinica.

Ime novca se u određenim razdobljima evolucije u jednog i drugog naroda odlikuje nekim podudarnostima. To se odnosi na onaj period ranoga srednjovjekovlja kada se u gospodarskoj razmjeni iz mase robe izdvaja ona vrsta koja izražava sve ostale. Zanimljivo je da i jedno i drugo društvo karakterizira slično nazivlje za vrijednosne jedinice, posebice u isticanju vrijednosnih ekvivalenata, što je razvidno u izražavanju nekih zajedničkih pojmova - stoke kao pojma *blaga*, što je svakako univerzalna pojava. Zanimljivo je da je konkretiziranje vrijednosnih jedinica kao što je naziv *kuna* poznat u jednom i drugome društvu. To se odnosi na novčanu jedinicu u Kijevskoj Rus' - *gryvnja* koja je bila poznata i u Hrvata.

Ime današnjeg ukrajinskog novca – *gryvnja* - u biti je povratak starog imena i tijesno je povezano s povijesnim, kulturnim i političkim događajima na tlu Ukrajine. Naziv se, naime, odnosi na srednjovjekovlje Kijevske Rus' i to iz doba njezinog procvata.

Najstarije poznato ime novčane jedinice na tlu Kijevske države pripadalo je razdoblju naturalne razmjene, kada se za glavnu jedinicu vrijednosti uzimala stoka. Zato se i prva poznata novčana jedinica zvala «skotnica» od riječi «skot» (stoka) kao obilježje sumarnoga bogatstva (blago). Taj je naziv prisutan u Kijevu sve do 12. stoljeća. U Hrvata pojam *blago* povezivao se sa stokom, primjerice ovcima. U međuvremenu se u Kijevskoj državi pojavilo novo ime - *kuna*, kao izraz razmjene krznom, a podudarnost s nazivom novčane jedinice u Hrvatskoj ne mora zbunjivati. To može biti samo jedan od primjera da su odnosi između staroukrajinske države Kijevske Rus' s hrvatskim prostorom sve do jadranske obale bili itekako intenzivni. Kuna kao naziv za skupocjeno krzno kojim se naplaćivalo u Kijevskoj Rus' dugo je bila ekvivalent novcu.

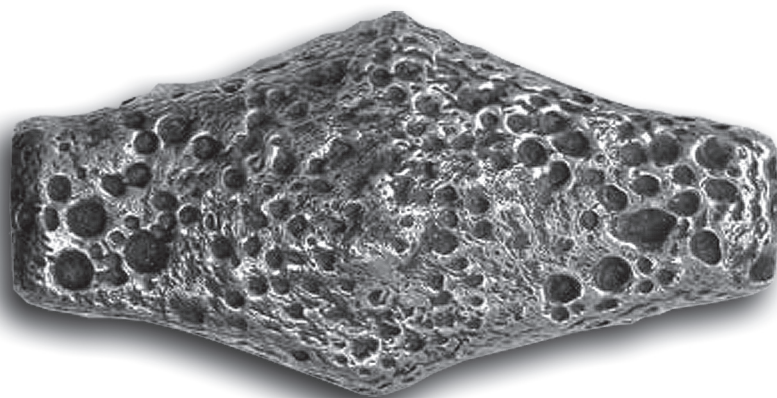
Izraz kontakata sa Zapadom, pa tako i s Venecijom, u čemu su hrvatske zemlje mogle biti i svojevrsan posrednik, bila je pojava *groša* u Ukrajini. Naime, 1192. godine mletački je don Anri Dondolo uveo *denarij veliki*, odnosno *grošenu* od koje su nastali i ukrajinski *groši* (novac). Budući da je Kijev kao moćna srednjovjekovna

država razvijao intenzivne trgovačke veze, u opticaju su bile drahme, arapske dirheme, europski dinari itd.

Tek je knez Volodymyr Veliki u 10. stoljeću uveo nacionalnu valutu koja je dobila ime *gryvnja*. Njezina etimologija povezuje se s nazivom odsječenog komada srebra a i s odgovarajućom ogrlicom. Dakle, glavni je novac Kijevske Rus' u 12. i 13. stoljeću bila gryvnja, ali je i dalje postojala *kuna* te *vivjerica* (što se kao ime vrijednosti uskoro izgubilo iz ukrajinskog i može ga se prepoznati tek u hrvatskom jeziku).

Naziv grivnja bio je poznat u srednjovjekovnoj Hrvatskoj (kao i u Kijevu kuna). Prema nekim svjedočenjima Hrvati srednjovjekovnoga doba taj naziv novca koristili su kao vlastiti. O tome svjedoče primjeri običajnog pravnog postupka pri prodaji imanja u staroj Hrvatskoj. Po tadašnjim pravnim običajima (još u XV. st.) plaćanje eventualne kazne («zarokom») određeno je u *grivnjama*, kao novčanim platežnim sredstvom. O tome kazuje i jedan fragment iz starih izvora: «Po ispravi od 1. VII. 1447. godine dojdose pred Tomu, kneza krbavskog, humskoga i nebljiškoga u Ričac na Uni četrdesetorica plemenitih ljudi... na plemenskom sudu i skupštini, dopustili plemenitom Mikuli Gašparovu, da uzme u zalog sav posjed njihova suca Dujma Vučića... v Neblusih i v nebluškom kotari». Kao jamstvo tog zaloga određena je kondicionalna kazna od «20 grivnji».¹ Iz isprave sudbenog stola Lapačkog od 28. XI. 1448. sa sijelom u Rmnju, u gornjem Pounju, kao jamčevina za izvršenje kupoprodajnog ugovora navodi se kazna od «50 grivnja.»²

Navedeni su primjeri tek nekolicina od onih mnogobrojnih koji svjedoče da su veze između starih Hrvata i Ukrajinaca tijekom duge povijesti bogatije no što bi se to mogli i naslutiti.

Starokijevska srebrena Gryvnja

1 Brada M. Lapčani. Rad JAZU, 1954, br. 300, str. 527.

2 Bežanić A. Počeci i razvitak kovanog novca u ruskih naroda. Zagreb, 1995, str. 47.

Umjesto zaključka

U ovoj se knjizi nastojalo iz ukrajinske perspektive sagledati različite aspekte ukrajinsko-hrvatskih povezanosti starih razdoblja, uključujući i problem podrijetla stare duhovne kulture Hrvata. Rezultati razmatranja, izneseni tijekom istraživačkog procesa, upućuju na realnu i trajnu povezanost u dubokoj prošlosti hrvatskog genealoškog stabla i s Ukrajinom. Udio ukrajinskoga prostora u hrvatskoj etnogenezi uvjetovan je položajem i ulogom Ukrajine kao zemlje-primateljice tijekom trajnih migracijskih procesa kada su na plodne ukrajinske prostore upadali mnogobrojni nomadi.

Postojanje etnonima Hrvat, odnosno naziva s korijenom hr-, hor- u ukrajinskim zemljama moguće je utvrditi na kontaktnoj, tipološkoj te hipotetskoj razini. Ime je vjerojatno donijeto u Ukrajinu u jednom od mnogobrojnih migracijskih valova s iranskogovornih prostora na koje je dospjelo iz nekih drugih sredina, najvjerojatnije onih koje su pripadale indoiranskoj skupini. Etnonim je prilično arhaičan i prema iznesenoj hipotezi nastao je kao identifikacija njegovih nositelja s određenim božanstvom solarnoga kulta snažno glorificiranim u patrijarhatu, što ne isključuje njegovo postojanje kao izraza lunarnog kulta i u matrijarhatu. Etnonim je varijanta takvih prenošenja mitoloških predodžbi na određeni etnos odnosno njegovu socijalnu elitu. Slični modeli prisutni su i u drugih naroda, između ostaloga i ukrajinskog s njegovim autentičnim nazivom Ros' - Rusin - Rusyč, koji predstavlja staroukrajinski etnonim. Na ukrajinskim su se područjima prožimale iranskogovorne te druge etničke skupine s lokalnim stanovništvom u formiranju slavenskih etnosa, koji preuzimaju imena od arhaičnih kultura dajući im nov život.

Etnonim Hrvat, koji pripada takvim skupinama, tijekom stoljeća pomicao se s istoka prema zapadu kao da je vođen svojim povijesnim vektorom - putem za suncem. Prisutnost Hrvata na ukrajinskim područjima upućuje ne samo na to da njihove veze s Ukrajinom pripadaju kategoriji najstarijih već i na sudjelovanje hrvatskog etnosa u ukrajinskoj etnogenezi i obratno.

Pomicanje hrvatskoga etnikuma s ukrajinskih prostora bio je trajan proces, vjerojatno pred- i praslavenskog razdoblja. Kasnije, istim putem u nekoliko navrata nadolaze neposredno slavenski valovi koji su mogli potrajati sve do rušenja Starokijevske države, ali vjerojatno i poslije toga kada na hrvatskim područjima nastaju određene oaze kasnosrednjovjekovnih slavenskih migracija povezanih, između ostaloga, i s ukrajinskim prostorima.

Kultura Hrvata pretrkršćanskog razdoblja snažan je i značajan dio hrvatske duhovne riznice. Međutim, osim mitološkog sloja postoji cijeli niz neistraženih područja u filologiji, etnologiji, povijesti, etnologiji, arheologiji i slično koje valja

istražiti.

Iako jedan od inih, ukrajinski je kontekst značajan u proučavanju etnogeneze Hrvata, povijesti njihove duhovne i materijalne kulture i kao takav zaslužuje daljnja, obostrana i široka znanstvena istraživanja koja će zasigurno uroditi novim saznanjima.

Poticaaj tome osnovna je svrha ove knjige.

Sv'atyj Georgij. Ukrajinska ikona

Literatura

- Balušok V. Ukrajinska etnična spiljnota. Etnogenez, istorija, etnonimija. Instytut mystectvoznavstva, foljklorystyky ta etnolgiji im. M. T. Ryljs'kogo Nacionaljnoji akademiji nauk Ukrajiny. Bila Cerkva, 2008.
- Baran V. D., Baran Ja. V. Istoryčni vytoky ukrajins'kogo narodu. Kyjiv, 2005.
- Belaj V. Hod kroz godinu. Zagreb, 2007.
- Brajčevs'kyj M. Pohodženjja slovjans'koji pysemnosti. Kyjiv: Akademija, 2002
- Brajčevs'kyj M. Vybrani tvory. Kyjiv: KM Akademija, 2002.
- Davyd'uk V. Pervisna mifologija ukrajins'kogo foljkloru. Luc'k, 2007.
- Davyd'uk V. F. Ukrajins'ka mifologična legenda. Ljviv, 1992.
- Etnična istorija davnjoji Ukrajiny. Kyjiv: Nacionaljna akademija nauk Ukrajiny. Instytut arheologiji, 2002.
- Etnogenez ta etnična istorija naselennja ukrajins'kyh Karpat. U 4-h tomah. Tom I. Arheologija ta antropologija. Ljviv, 1999, 605 str.; Tom II. Etnologija ta mystectvoznavstvo. Ljviv, 2006, 812 str.
- Graljuk B. Ranosrednjovjekovne paralele zapadnih zemalja Kijevske Rusi i hrvatskog etničkog prostora. Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra. Zagreb, 1996, str. 41-54.
- Grekov B. D. Polica. Opyt izučenija obščestvennyh otnošenij v Police. XV-XVII vv. Moskva: Nauka, 1951.
- Katičić R. Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb/Mošćenička Draga, 2008.
- Katičić R. Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb/Mošćenička Draga, 2010.
- Kuljtura i pobut naselennja Ukrajiny. Kyjiv, 1991.

- Kulturni bestijarij. Urednici Suzana Marjanić, Antonija Zaradaija Kiš. Zagreb, 2007.
- Lozica, I. Poganska baština. Zagreb, 2002.
- Makarčuk S. A. Etnična istorija Ukrajiny. Kyjiv: Znannja, 2008.
- Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata. Split, 1981.
- Paščenko E. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine. Zagreb, 1999. Elektronska verzija: <http://www.mediafire.com/?zmq257yawac63qm>
- Paščenko J. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Split: Književni krug, 2010.
- Pejaković M. Dioklecijanova palača sunca. (Izdavač Litteris).
- Popović M., Trostinska R. Ukrajinski jezik. Hrvatska revija, 2006, br. 2. str. 34-43.
- Popović M., Trostinska R. Bibliografija:
<http://www.ffzg.hr/slaven/ukrajinistika/trostinska.htm>
<http://www.ffzg.hr/slaven/ukrajinistika/popovic.htm>
- Segeda S. Antropologičnyj sklad ukrajins'kogo narodu. Etnogenetyčnyj aspekt. Kyjiv, 2001.
- Solomonik E. I. Sarmatskije znaki Severnogo Pričernomorja. Kijev, 1959.
- Škobalj A. Obredne gomile. Trogir, 1999.
- Tyščenko K. Etnomovna istorija pradavnjoji Ukrajiny. Kyjiv, 2008.
- Tyščenko K. Inšomovni toponimy Ukrajiny. Etymologičnyj slovnyk-posibnyk. Ternopilj, 2010.
- Žajvoronok V. Znaky ukryjins'koji etnokuljture. Slovnyk-dovidnyk. Nacionaljna akademija nauk Ukrajiny. Instytut movoznavstva imeni O. O. Potebni. Kyjiv, 2006.

Резюме

Від Києва до Полиці Шляхами прадавніх міграцій

У книзі висвітлюється недостатньо досліджене питання міграційних процесів між Україною і Хорватією. Книга розробляє і доповнює окремі положення викладені у виданні хорватською мовою *Етногенез і міфологія хорватів у контексті України* (Загреб, 1999). Ідея книги – вказати на широке коло порівняльних аспектів, які очікують на подальші дослідження. Цей простір умовно позначений як відображення прадавніх маршрутів від Києва до Полиці. Вказано на низку особливостей у культурі приадриатичної місцевості Полиця, що поблизу Спліта. Зокрема, розглянуто низку аналогій у пам'ятках давньоукраїнського і давньохорватського права як *Руська правда* і *Полицький статут*. Зазначені пам'ятки не єдині і не найдавніші. Хорватський міфологічний шар відображено в низці назв, які вказують на сакралізацію природного рельєфу. Виявлення місць культу здійснюється порівнянням з українськими аналогами. Чимало споріднених явищ спостерігається в мові, етнографії, антропології тощо. Навіть назви грошових одиниць – хорватська *куна* і українська *гривня* були відомі в староукраїнському і старохорватському середовищі.

Відзначені паралелі вказують на те, що між просторами сучасної Хорватії і України відбувалися міграційні процеси ще в дослов'янський період, що відобразилося на етногенезі, в духовній, матеріальній культурі. Слов'янський період становить новий і важливий етап міграційних процесів, які також зазнавали не одну хвилю.

Книга вказує на необхідність подальшого вивчення цих процесів шляхом комплексного інтердисциплінарного проекту за участю вчених обох, а також і третіх країн.

Ключові слова: Україна, Хорватія, Полицький статут, Руська правда, етногенез, міфологія

Resume

From Kyiv to Polica Ways of ancient migrations

The book deals with issues of insufficiently investigated migration processes between Ukraine and Croatia. The book develops and supplements the specific theses contained in the publication of the Croatian language and mythology *Ethnogenesis and mythology of Croats in the context of Ukraine* (Zagreb, 1999). The idea of the book is to provide a wide range of comparative aspects, requiring further investigation. This area is conventionally labelled as a reflection of the ancient routes from Kyiv to Polica. It indicates a number of features in the culture of the Adriatic Polica area, near Split. In particular, it deals with a number of analogies in ancient monuments and old Ukrainian and Croatian law such as Rus'ka Pravda and Policki statute. These monuments are neither the only ones nor the oldest ones. Croatian mythological layer appears in a number of names that indicate the sacralisation of the natural terrain. Detection of cult places is made by comparison with Ukrainian counterparts. Many related phenomena are contained in language, ethnography, anthropology, etc. Even the names of currencies – Croatian kuna and the Ukrainian hryvnia have been known in the Old Ukrainian and Old Croatian environment.

Reported parallels suggest that between the areas of modern Croatia and Ukraine migratory processes took place even before the Slave period, which reflected in ethnogenesis, in the spiritual, material culture. Slave period is a new and important phase of migration processes, which also happened in more than one wave.

The book points to the need for further study of these processes through integrated interdisciplinary project involving scientists from both, as well as from third countries.

Keywords: Ukraine, Croatia, Policki statute, Rus'ka Pravda, descent, mythology

